

Ivo Jirásek, Jiří Němec, Richard Macků

Foglar v nás:

Záhada hlav a lomu

MASARYKOVA
UNIVERZITA

Foglar v nás:

Záhada hlav a lomu

Ivo Jirásek, Jiří Němec, Richard Macků

Masarykova univerzita
Brno 2021

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Jirásek, Ivo, 1964-

Foglar v nás : záhada hlav a lomu / Ivo Jirásek, Jiří Němec, Richard Macků. -- 1. vydání. --

Brno : Masarykova univerzita, 2021. -- 1 online zdroj

Česká a anglická resumé

Obsahuje bibliografii a bibliografické odkazy

ISBN 978-80-210-8635-7 (online ; pdf)

* 821.162.3 * 82-93 * 001.83 * 82.0 * 82.07 * 028.1-053.2 * 37.032/035 * 37.015.31:17

* 37.033 * 379.8 * 37.01:159.923.35 * 2-6-8 * 303.025 * (437.3) * (048.8:082)

– Foglar, Jaroslav, 1907-1999

– česká literatura -- 20. století

– literatura pro děti a mládež -- Česko -- 20. století

– česká literatura -- interdisciplinární aspekty

– literární věda -- Česko

– interpretace a přijetí literárního díla -- Česko

– dětské čtenářství -- Česko

– osobnostní a sociální výchova -- Česko

– etická výchova -- Česko

– výchova v přírodě -- Česko

– pedagogika volného času -- Česko

– zážitková pedagogika -- Česko

– religionistika

– empirický výzkum -- Česko

– kolektivní monografie

821.162.3.09 - Česká literatura (o ní) [11]

Recenze:

prof. PhDr. Stanislav Balík, Ph.D.

prof. PhDr. Mgr. Tomáš Janík, Ph.D.

prof. Pavel Hošek, Th.D.

kniha je šířená pod licencí

CC BY-NC-ND 4.0 Creative Commons

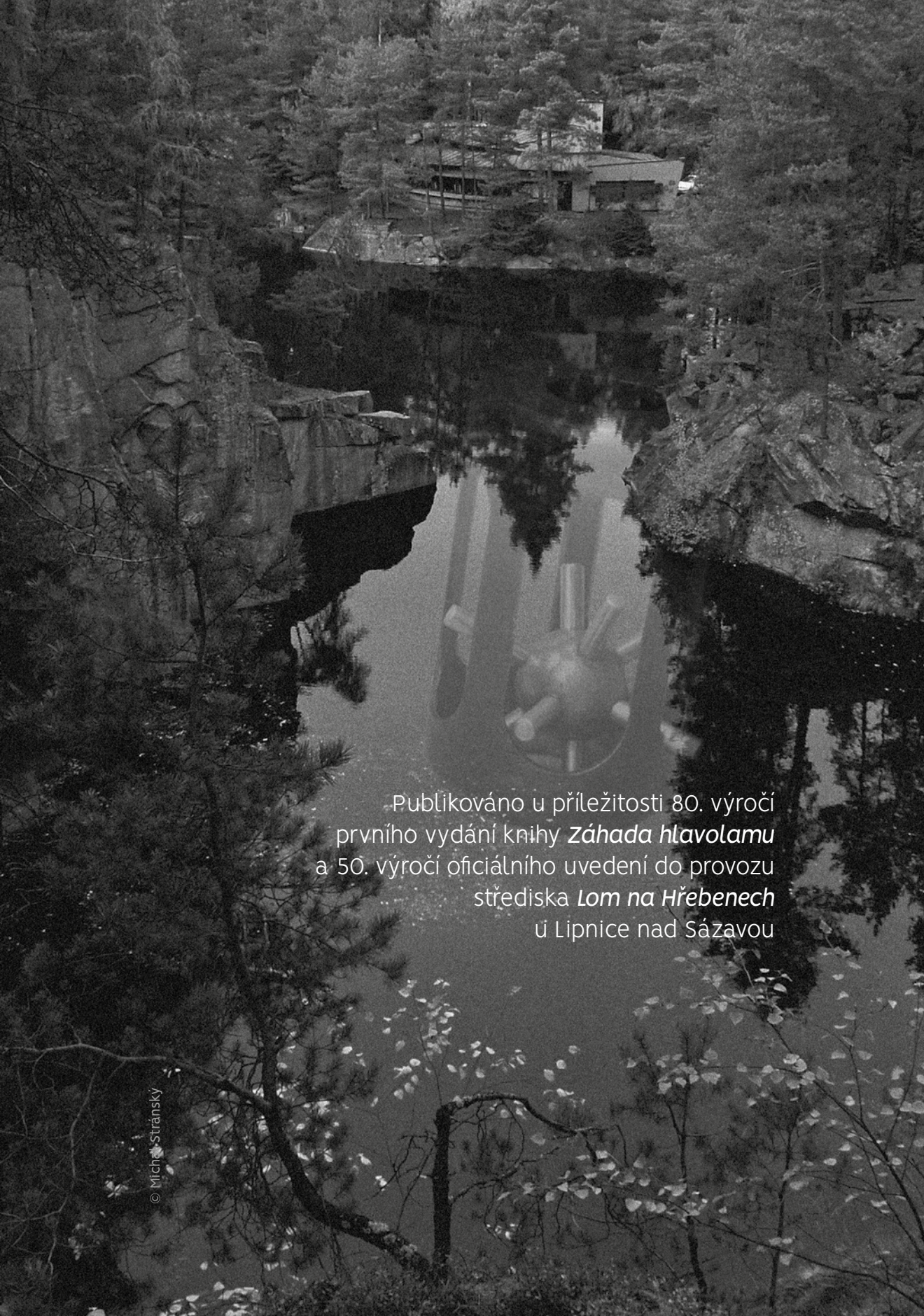
Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0

© 2021 Masarykova univerzita, Ivo Jirásek, Richard Macků

ISBN 978-80-210-8635-7

ISBN 978-80-210-8634-0 (brožováno)

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-8635-2021>

Publikováno u příležitosti 80. výročí
prvního vydání knihy *Záhada hlavolamu*
a 50. výročí oficiálního uvedení do provozu
střediska *Lom na Hřebenech*
u Lipnice nad Sázavou

Foglar v nás: Záhada hlav a lomu

Abstrakt

Představení osobnosti, díla a vlivu Jaroslava Foglara se neomezuje na historickou životopisnou črtu, ale usiluje mj. na základě empirického šetření (n=1174) o ucelené odborné zpracování poměrně složitého sociálního jevu. Svědčí o vlivu obvykle v dětství získané čtenářské zkušenosti na celý budoucí život, stejně jako o zájmu několika vědních oborů (komiksová studia, literární věda, religionistika, pedagogika) o specifické metody skautského vychovatele, spisovatele chlapecké literatury a redaktora několika dětských časopisů. Je tak prvním knižním počinem přesahujícím teoretické úvahy a hypotézy směrem k evidenci založené na dotazování čtenářů a příznivců Foglarových textů.

Klíčová slova: Jaroslav Foglar; pedagogika volného času; táboření; výchova v přírodě; zážitková pedagogika

Foglar in us: the mystery of heads and quarries

Abstract

The presentation of the personality, work and influence of Jaroslav Foglar is not limited to a historical biographical sketch, but seeks, among other things, on the basis of an empirical survey (n=1174), to provide a comprehensive professional treatment of a relatively complex social phenomenon. The evidence of the influence which the reading experience usually acquired in childhood has on the whole future life, as well as the interest of several scientific disciplines (comic studies, literary science, religious studies, education) in the specific methods of the scout educator, writer of boys' literature and editor of several children's magazines is thus the first book venture going beyond theoretical considerations and hypotheses towards evidence based on surveys of readers and fans of Foglar's texts.

Keywords: Jaroslav Foglar; leisure education; camping; outdoor education; experiential pedagogy

Obsah

1	Úvodem	9	4.4	Náboženské a spirituální aspekty Foglarova díla pohledem respondentů	107
2	Život věčného chlapce	13	4.5	Pobyt v přírodě a její vnímání	113
2.1	Úvodní poznámka	13	4.6	Chlapci a děvčata v díle J. Foglara, muži a ženy v roli respondentů a respondentek	123
2.2	První roky	15	4.7	Pohyb a zdravý životní styl	131
2.3	Dvacátá léta	16	4.8	Co můžeme říct závěrem?	136
2.4	Třicátá léta.....	18			
2.5	Čtyřicátá léta	19	5	Záhada lomu: Zásadní vliv na (zážitkovou) pedagogiku	139
2.6	Padesátá léta	21	5.1	Fenomén hry: působící aktivace	142
2.7	Šedesátá léta	22	5.2	Romantická legenda: účinná motivace	148
2.8	Sedmdesátá léta	23	5.3	Příroda: velký učitel	150
2.9	Osmdesátá léta	24	5.4	Vzor: osobnostní příklad k následování.....	154
2.10	Devadesátá léta.....	25	5.5	Atmosféra: duševní otřes	157
2.11	Nové tisíciletí.....	26	5.6	Celostní působení: harmonický rozvoj osobnosti.....	160
3	Obrysy díla pohledem vybraných oborů	31	6	Závěrem	163
3.1	Komiksová studia	31		Shrnutí	167
3.2	Literární věda	39		Summary	170
3.3	Religionistika	55		Literatura	174
3.4	Pedagogika.....	67		O autorech.....	183
4	Záhada hlav: empirický výzkum čtenářské zkušenosti a jejího vlivu	87			
4.1	Úvod a konstrukce výzkumného nástroje	87			
4.3	Jak dílo J. Foglara vnímáme, jak ho oceňujeme a co si odnášíme do reálného života.....	97			

Úvodem

1

Jazyková přesmyčka v podtitulu této publikace není zamýšlena jako marketingový tah zajišťující pozornost díky všeobecně známému názvu. Je to spíše hold spisovateli a knize,¹ která za osm desetiletí od svého prvního vydání radikálně ovlivnila způsob prožívání nejméně jedné generace dorůstajících chlapců i děvčat. Zároveň naznačuje potenciální rozšíření od ryze foglarovsky zaměřené tematiky směrem k širšímu hnutí zážitkové pedagogiky, jež je nemyslitelná bez jedinečného ovlivnění adolescentních jedinců programy a dramaturgickými principy, které se hlásí k lipnické **Prázdninové škole** a k úchvatnému středisku, architektonickému skvostu v lůnu přírody, kde první experimenty začaly probíhat před půlstoletím. (Snad pro některé detailisty mezi čtenáři: první akce zde proběhla ještě před oficiálním uvedením budovy do provozu, nicméně právě v roce 1971 zde zahajuje své působení kurz **Gymnasion**, první experimentální projekt moderní výchovy v přírodě.²) Jsme si jisti, že bez foglarovské inspirace by Lipnice nevznikla, a stejně tak, že se nejedná o pouhé převzetí či lpění na neměnném kánonu, ale o svébytné rozvinutí Jestřábových výchovných impulsů a metod.

K osobě Jaroslava Foglara, k jeho dílu, působení a vlivu už bylo sepsáno takové množství různorodé literatury (na ukázkou stačí zalistovat referenčním seznamem – a to je pouze limitovaný výběr těch nejvíce vlivných textů), že čtenář, ochotný přečíst si další z desítek vydaných titulů, se musí zákonitě ptát, zda se vůbec může dozvědět ještě něco nového. Anebo jestli půjde spíše o známé informace, recyklované a přebírané z jedné brožury do druhé, aniž by se přidalo cokoli původního. Každý má právo se tázat, v čem spočívá originalita a jedinečnost metodického přístupu či novost v obsahu předkládaných zpráv či údajů.

1 (Foglar, 1997)

2 (Špačková, 2019)

Taková otázka je naprosto legitimní. Přiznáváme se, že naším záměrem není v novém textu pouze opakovat již známé skutečnosti, ani snaha vyhrávat se na veřejně proslulém jménu a vynucovat si tak nezaslouženou pozornost. Přesto nemůžeme zastírat, že s množstvím ideových podnětů už se zájemce o foglarovskou tematiku setkal v jiných publikacích – snad to ani nejde jinak, pokud se pouštíme do zpracování tolik fascinujícího příběhu. Zejména události a sdělení týkající se osobnosti našeho spisovatele, redaktora a skautského vůdce jsou již popsány natolik rozsáhle, že si zde neklademe cíle po zprostředkování nějakých novinek za každou cenu. Úvodní životopisná kapitola má posloužit pouze jako kontextové uvedení do tématu, jako podloží porozumění následujícím kapitolám, jako vazba osobnosti k jeho dílu.

Ale hned poté přinášíme – domníváme se optimisticky – prozatím nevyužitě možnosti, které se s Jestřábem a světem foglaringu propojují relativně nově. Vnímáme tři charakteristiky, jimiž chceme nastínit tento bohatý fenomén poněkud odlišnou optikou, než učinily dosavadní spisy:

- Shrnutí odborných reflexí, již dříve zveřejněných v různorodých typech publikačních zdrojů, je nově strukturováno podle teoretických oborů, které se tématem zabývají. Konkrétně se tedy zaměříme na odlišné pojetí a způsoby úvah o foglarovkách, jimi ovlivněnou sociální realitu a další aspekty vztahujících se k Jaroslavu Foglarovi pohledem komiksových studií, literární vědy, religionistiky a pedagogiky. Pokud víme, takové uspořádání prozatím nabídnuto nebylo.
- Největší novinkou by mělo být seznámení s výsledky dotazníkového šetření, v němž jsme se zaměřili na čtenářskou zkušenost a její vliv na životní osudy a příběhy čtenářů. Zde si klademe cíle nejvyšší: víme o několika anketních výzkumech v průběhu předchozích desetiletí zaměřených zejména na čtenářskou oblibu. Ale že by někdo v posledních letech zkoumal význam díla Jaroslava Foglara v kontextu jeho dopadu na osobnostní změnu a reálný každodenní život respondentů, o tom opravdu nemáme sebemenší povědomí. Jestliže tedy předchozí knihy můžeme považovat za teoretické a v některých momentech i spekulativní, nabízíme možným teoriím obohacení empirickými daty získanými od dostatečného množství jedinců ochotných odpovědět na naše otázky, aby z nich bylo možno nahlédnout známé téma novým způsobem.

- Do třetice se jedná o provázání s výchovným usilováním, které se Foglarovými metodami zřetelně inspirovalo a vyrostlo z nich, ale nespokojilo se s podobou stále stejného opakování totožných her či s nábožným lpěním na neměnnosti principů a stabilitě metod. Hodláme poukázat na jasnou návaznost holistické výchovy a jejího zpracování zážitkovou pedagogikou ve vybraných rozměrech edukativního působení, jež z Foglara evidentně a zcela zřetelně čerpají, ale jsou aplikovány na odlišné podmínky. Např. cílovou skupinou zde nejsou dorůstající chlapci, ale prioritně adolescenti a mladší dospělí ve společném trávení volného času mužů i žen. Jestliže samotná tato charakteristika by mohla vyřadit obdobné úsilí z obzoru foglaringu, pokusíme se prezentovat, v čem se jedná o jeho rozvoj a nové možnosti uplatnění.

Jestli to samo o sobě postačuje k tomu, aby si kniha našla své čtenáře a uspokojila jejich zájem o nové poznání, to prozatím netušíme. Knihu předkládáme s čistým štítem a čistým svědomím, že sdílením našich poznatků, zkušeností a idejí přispíváme k oslavě a slovnosti Jaroslava Foglara, jemuž osobně i oborově vděčíme za mnohé.

Život věčného chlapce

2.1 Úvodní poznámka

Jaroslav Foglar (1907–1999) patří nejenom mezi nejznámější a nejoblíbenější spisovatele dětské literatury v České republice, ale svým životem a dílem se stal naprosto neopominutelnou kulturní ikonou úzce propojenou s dějinami naší země. Značka „Foglar“ je zcela neodlučitelná nejenom od literárního díla (nejoblíbenější a nejvydávanější autor knih pro mládež), editorské práce několika časopisů (nejčtenější periodika s nejvyšším nákladem), zlomové role v dějinách komiksu (nejúspěšnější český kreslený seriál), výchovné koncepce skautingu (nejdelší vedení jednoho oddílu s podrobnými kronikovými záznamy mapující šest desetiletí jeho vývoje – a zejména ovlivnění činnosti velké části skautských oddílů skrze své dílo), ale i od dalších aspektů vlastní tvorby, zejména od rozsáhlého světa „foglaringu“. Ten se v přibývajícím míře vymezuje jako svébytné sociální hnutí točící se kolem této vlivné osobnosti jako kolem středobodu mnoha aktivit, hodnotových preferencí a rozsáhlých reflexí. Bez ohledu na výrazně omezené období svobodného působení (jeho knihy vůbec nemohly být vydávány v letech 1949–1964 a 1972–1985), bez ohledu na více než dvě dekády dělící nás od jeho úmrtí, fenomén Foglar stále inspiruje, motivuje, oslovuje. Jeho knihy se vydávají ve stále nových vydáních, jeho hry se neustále hrají, jeho život i dílo se stává centrem nejenom obdivu a adorace, následovnictví či epigonství, stejně jako kritického odmítání, závistivých a lživých komentářů včetně projevů vulgarizace, ale rovněž odborné reflexe několika vědeckých oborů. Na osobnost Jaroslava Foglara, člověka z masa a kostí, se všemi přednostmi i obtížemi lidského života, se nabalilo mnoho legend, stal se z něho mýtus. Na jedné straně opěvovaná idealizovaná ikona, na druhé závistivě žárlivé zveličování bulvárních výmyslů.

Zájemce má k dispozici *Sebrané spisy Jaroslava Foglara* vydané nakladatelstvím Olympia ve 27 svazcích, mimo tuto edici vyšly ve výpravné podobě dva objemné díly obsahující komiksovou tvorbu. Sekundární literatura zabývající se různorodými aspekty tvorby a jejího vlivu je již natolik rozsáhlá, že je jen obtížně v úplnosti přehlednutelná. Zájemcům je k dispozici ucelené pojednání jak o jeho literární tvorbě,³ tak o jeho vlivu prostřednictvím čtenářských klubů,⁴ nebo velkoryse pojatých svazků obrazové dokumentace.⁵ Rovněž k jeho životním osudům, příběhům i vztahům je upřena koncentrovaná pozornost, a existuje stále se rozrůstající korpus specializované literatury. Kromě autorovy autobiografie⁶ využíváme pro potřeby celé této kapitoly zejména několik ucelených monografií⁷ a sborníků odborných⁸ i více méně vzpomínkových.⁹ Zmíníme okrajově i další literární zdroje, např. pečlivě připravenou knihu koncentrující se na Foglarovo působení v rámci protektorátního *Kuratoria pro výchovu mládeže*,¹⁰ ale upřímně doznáváme, že naši pozornosti mohlo uniknout velké množství dalšího materiálu, které může být dozajista podnětné zejména svým zaměřením na dílčí problémy či některé detaily. Obáváme se však, že zcela komplexní shrnutí veškerých popularizačních projevů roztroušených v různých typech tištěné žurnalistiky, nehledě na nepřeborné oceány internetového sdílení, již snad ani není možné.

Proto se omezíme pouze na základní informace, které pro zjednodušení členíme chronologicky dle jednotlivých desetiletí 20. století. Tak se před námi mohou plasticky vyjevit nejenom souvislosti Foglarova života, ale také jeho tvorby, stejně jako vlivu.

3 (Nosek–Windy, 1999)

4 (Pírek, 1990)

5 (Kotyk & Lábusová, 2012; Šantora, 2014)

6 (Foglar, 2005e)

7 (Zachariáš, 2007; Zapletal, 2007)

8 (Jirásek, 2007d)

9 (Hojer & Černý, 2000)

10 (Bauer, 2018)

2.2 První roky

6. července 1907 přichází v Praze na svět Jaroslav Foglar, jehož otcem byl Jindřich Foglar (1872–1911) a matkou Marie Foglarová, rozená Fišerová (1877–1980), jako druhorozený syn po starším Zdeňkovi (1904–1967). Celý jeho život byl nejúžeji spojen se skautským hnutím, jehož vznik je vymezen stejným rokem, kdy generál Robert Baden-Powell poprvé táboří s chlapci na ostrově Brownsea.

Rodina se stěhuje do Ústí nad Labem a poté do Poděbrad, kde ve věku 39 let umírá otec Jindřich Foglar, následně zpět do Prahy. Chudoba a šetrnost, jež jako dítě zakusil, se nadobro vtiskuje do Jaroslavovy osobnosti a veškerého jeho budoucího konání. Citová závislost a vztahová spjatost s matkou, abnormálně silná a citlivá celoživotní vazba, mohla být jednou z příčin trvalého staromládeneckého života. Po celý život se od ní nedokázal odpoutat. Matčin papírnický obchůdek jej přivádí k ocenění vůně, barev, struktur a dalších charakteristik papíru, ke kresbě a zejména psaní, celoživotní mánii, stejně jako ke sběratelské vášni (poštovní známky, zápalkové nálepky), kterou rozvíjel u svých pozdějších svěřenců např. formou památečních lístečků a diplomů.

Číst a psát se naučil ještě před nástupem do školy, v období školní docházky rád vypracovával „úkoly z pilnosti“, stejně jako si přivydělával drobnými výpomocnými pracemi (vynášení popela, mytí schodů), takže později propagoval práci jako nesmírně cenný výchovný prostředek, vedoucí k podnikavosti i rozvoji sociálního citění, k hospodárnému nakládání se zdroji. Spořivost, šetrnost a skromnost jej neopustily ani v dobách, kdy se stal milionářem. Od deseti let do konce života si vedl deník (kromě dalších záznamů ve vůdcovských zápisnicích či oddílových kronikách).

2.3 Dvacátá léta

Ozdravný pobyt ve Švýcarsku, financovaný Československým červeným křížem, a později v Piešťanech pod vedením fotografa Karla Plicky, radikálně ovlivňují jeho vztah k přírodě, jejího vnímání a prožívání. Jako vášnivý čtenář si ve 13 letech umíňuje, že jednou napíše dobrodružnou knihu s příběhem, který může zažít každý hoch nebo děvče. Kromě čtenářství a obdivu ke krásám přírody přistupuje zájem tělocvičný, touha po cvičení, kultu těla a tělesné dokonalosti. Ve stejném roce 1920 se z novin, v nichž má spolužák zabalenou svačinu, dozvídá o skautském hnutí a účastní se několika aktivit. Přestože byl původní impuls při své naivitě zcela pragmatický (dostat se zadarmo do Anglie na jamboree, tedy velké mezinárodní skautské setkání), jako nováček se začal účastnit skautských aktivit. Při prodeji skautských losů však prodělá zápal plic, takže mu maminka další skautování zakázala.

Na měšťance již dávno nebyl premiantem dávaným za vzor ostatním díky úkolům z pilnosti. Průměrný prospěch se ještě zhoršil, na propouštěcím vysvědčení bylo pět trojek a čtyřka z přírodopisu. V roce 1923 ukončil studium na dvoutřídní obchodní škole pro jinochy s nevalným výsledkem, šest trojek a šest čtyřek. Učení a škola jej zkrátka nebavily, celoživotně neinklinoval k intelektuálním zájmům a nedosáhl formálního vzdělání ani na úrovni maturity. Ve stejném roce však vstupuje na výzvu bratra Zdeňka do klubu oldskautů *Jestřábi*, přestože podmínku věku dosud nezaplnil. Z druhého pokusu o skauting si později odnáší přezdívku, jež neodmyslitelně patří k jeho jménu. A počíná se rovněž jeho spisovatelská kariéra, neboť mu časopis *Skaut-Junák* otiskuje povídku „Vítězství“.

Pracuje u firmy Oskar Stein, velkoobchod papírem, potřetí vstupuje do skautského oddílu *Ohnivci*, kde je zástupcem vedoucího, učitele Karla Kalivody. Stává se rádcem družiny Jestřábů, v níž se z recese začíná propagovat třináctka jako šťastné číslo – vtip, kolem něhož bylo později vybudováno ucelené mytologické či kultické používání (Svaz třinácti, 13. noc na táboře, 13 Hochů od Bobří řeky, 13 bobříků, nástup do 13 vteřin, vzpomínka na všechny členy *Dvojky* každého 13. dne v měsíci aj.). Oddíl se slučuje s 2. skautským oddílem a v průběhu času se z Jestřábovy *Dvojky* stává celostátně proslulý oddíl, jehož příběhy byly zobrazeny v mnoha literárních dílech svého vedoucího.

Bez jakýchkoliv předchozích znalostí a zkušeností vede jako osmnáctiletý (tedy dle tehdejšího práva dosud nezletilý) v roce 1925 tábor, a tím zahajuje pravidelný letní „podnik pro celé muže“, jenž bude absolvovat každoročně po dobu šedesáti let. Oddílová činnost získává celoroční programové schéma na půdorysu školního roku: pravidelné každotýdenní družinové a oddílové schůzky v klubovně, víkendové výpravy na tábořiště, pravidelně opakované soutěže (vázání uzlů, turnaj zpěvu, boj družin) a hry (*Vyzvědači*), vánoční nadílka (a mašinky), novoroční „sami sobě“, velikonoční robinsonáda, letní tábor. Ručně psaný časopis Čigoligo vychází poprvé v roce 1929, pod Foglarovým editorstvím naposledy 1988 (s dobově podmíněnou dočasnou změnou názvu na *Pomalago*, resp. *Gonio*). Koncem desetiletí získává skautské vyznamenání, stříbrnou svastiku.

28

RIKITANŮV
NEJKRÁSNEJŠÍ
NÁVRH

Jaro pomalu přecházelo do žhoucího léta.
Stromy odkvetly a počaly se ukazovat plody. Dlažba
v ulicích i stěny domů sálaly žářem. Uličky Staré čtvrti
se staly jedinou horkou výhni.
Ve školách se učilo při otevřených oknech a hodina
tělocviku bývala vždy na travnatém dvoře.
Ve třídách panoval horečný ruch. Konaly se závěreč-
né práce a každý hoch se snažil dohonit to, co za-
čal. Čas doba nejistoty a
lehce

2.4 Třicátá léta

Přestože v roce 1933 rukopis *Hochů od Bobří řeky* u hodnotících komisí různých nakladatelství neuspěl, nabídku *Melantrichu* vydat jej na pokračování ve *Slovičku*, nedělní dětské příloze *Českého slova*, Foglar přijímá. V následujícím roce text i s autorovými kresbami postupně vychází. Kniha *Přístav volá* (původní název *Modrý život Jiřího Dražana*) vítězí, spolu s knihami Josefa V. Plevy a Josefa Heyduka, v soutěži *Melantrichu* a v roce 1934 tak vychází první knižní foglarovka. O dva roky později je odvysílán v rozhlasové dramatinizaci. V roce 1936 vydává nakladatelství *Jan Kobes a synové* foglarovku *Boj o první místo*, čímž začíná dlouhodobá spolupráce: celkem zde vydá devět titulů, včetně *Hochů od Bobří řeky*, inspirující k seberozvojevým zkouškám a touze stát se čestným a spravedlivým člověkem.

Epizoda s nákupem vyřazeného parníku a jeho proměnou na skautské klubovny je ukázkou podnikatelských záměrů a odlišné reality. Do tohoto podniku vložil všechny své úspory a poprvé v životě se zadlužil s vidinou pronájmu a budoucího zisku. Právě sem zavítal i Ernest Thompson Seton, zakladatel amerického skautingu a woodcraftu, a do oddílové kroniky připojil jediný podpis v republice. Ale pak se z vidiny geniálního nápadu stává noční můra se zatěžujícími starostmi. Loď *Skaut* neustále nabírá vodu do podpalubí, která musí být permanentně pumpami odstraňována. Krachující konec je vyřešen ztrátovým prodejem do šrotu.

Návrh na vydávání nového časopisu pro školní mládež, *Mladý hlasatel* (původně *Malý hlasatel*), se ukázal být jedním z nejvlivnějších Jestřábových nápadů. Od poloviny 30. let působí jako spolupracovník časopisu, když však převezme v roce 1938 roli redaktora (a spolupracuje se šéfredaktorem Karlem Burešem), zahajuje proměnu jednoho z mnoha časopisů v prestižní týdeník s rekordním nákladem až 210 000 výtisků týdně. Právě zde vychází poprvé výzva k zakládání čtenářských klubů, mikrokolektivů chlapců i děvčat, pro něž se časopis stává pomyslným vedoucím na dálku efektivně organizujícím volnočasovou aktivitu. Právě zde vychází první příběh obrázkového seriálu *Rychlé šípy* (celkem jich nakonec vyjde 315, z toho v *Mladém hlasateli* 213), původně zamýšlená jako reklama čtenářských klubů, avšak svým rozvojem a dopadem radikální proměna komiksově scéně u nás.

V roce 1939 obdržel jedno z nejvyšších skautských vyznamenání, *Řád skautské lásky*.

2.5 Čtyřicátá léta

Přestože se jednalo o válečná léta, zprvu se může Foglar plně realizovat: premiéru má jeho divadelní hra *Tábor ve Sluneční zátocě*, v rozhlase je odvysílána dramatizace knihy *Hoši od Bobří řeky*, vychází kniha *Pod junáckou vlajkou*, na pokračování *Záhada hlavolamu*, na gramofonové desky se nahrávají příběhy *Rychlých šípů*. Avšak okupační správa již na podzim 1940 ruší skautské organizace, gestapo zapečetí klubovnu *Dvojky* (tajné vloupání do místnosti ve vodárenské věži a vynesení kronik, stanů, oddílového časopisu *Čigoligo* a dalších materiálů se o rok později stává nejenom dobrodružnou, ale i ryze nebezpečnou výpravou), na jaře 1941 je zakázán *Mladý hlasatel*. Další foglarovky však nadále vycházejí (*Když Duben přichází*) a oddíl pokračuje ve své činnosti v rámci dorostového odboru *Klubu českých turistů* (později v dorostu podnikové tělovýchovy *Melantrichu*). Jestřáb spolupracoval s časopisem *Rozhlas mladých*, včetně organizace klubové činnosti, a podílel se na rozhlasových besedách fiktivního *Klubu zvědavých dětí*. Rovněž jeho zhruba osmiměsíční spolupráce s časopisem *Správný kluk*, vydávaným *Kuratoriem pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě*, v jehož redakci působil jako jeden ze dvou hlavních redaktorů a kde vycházely i další jeho komiksy (*Svorní gambusíni*)¹¹, byla snahou o pokračování v dosavadní výchovné činnosti.

V roce 1942 probíhá ve *Dvojce* celoroční hra *po stopách Alvarze* a zahajuje tak zcela novou epochu etapových her („Alvarez potřebuje jen statečné a silné!“), kdy po několika jarních motivačních úsecích se ústřední legenda stává hlavním dějem mnoha her a závodů v průběhu letního tábora. Na tuto premiéru navazovala následně celá řada dalších dlouhodobých etapových her (*Zlaté údolí*, *Výprava na Yucatan*, *Poklad Černého delfína* ad.).

11 Podoba dostupná v publikaci (Foglar, 2003c) je však neautentická a upravená, např. namísto slov o „povinné službě“, tedy aktivitě řízené *Kuratoriem pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě*, se používá „hodina tělocviku“, „odpolední cvičení“ apod., nehledě na následnou barevnost původně černobílé verze apod. Podrobně k Foglarově činnosti v dané době viz (Bauer, 2018), což je zdrojově velmi silně podložená kniha, plně respektující historický, společenský i kulturní kontext doby.

Po ukončení druhé světové války *Junák* obnovuje svoji činnost, *Dvojka* je vyznamenána *Junáckým křížem za vlast 1939–1945*, jehož původně udělený bronzový stupeň byl na nátlak pražských oddílů vyměněn za stříbrný. V časopisu *Junák* se Foglar stává redaktorem a obnovuje čtenářské kluby, vychází román na pokračování (*Devadesátka pokračuje*) i komiksové příběhy (*Příběhy Medvědí družiny*). Po půlroce kvůli konfliktům však nastupuje v *Mladé frontě* do časopisu *Svazu české mládeže Vpřed*, v němž opět spolupracuje s Karlem Burešem. A opět přecházejí pod křídla tohoto časopisu čtenářské kluby, román na pokračování (*Stínadla se bouří*), rubrika *Bobří hráz*, obrázkové seriály, včetně nových příběhů *Rychlých šípů*. Odznak Žlutý kvítek, symbol dobra, cti a šlechetnosti, nosí 90 000 čtenářů, časopis dosahuje nákladu 200 000 výtisků.

Začínají se objevovat první kritiky poměřující foglarovky ideály vysokého umění (odborné časopisy *Štěpnice*, *Kulturní politika*). Po únorové změně politických sil v roce 1948 kritika sílí, Foglar je donucen opustit redakci *Vpředu*, je vyloučen ze *Syndikátu českých spisovatelů*, končí pracovní poměr v *Mladé frontě* a žije ve svobodném povolání. Jeho knihy jsou jako brak a pokleslá literatura vyřazovány z knihoven, vydání jakékoliv nové foglarovky není možné. *Dvojka* je *Akčním výborem Junáka* vyloučena z organizace a začíná působit pod *Čs. aeroklubem* jako mládežnická modelářská hlídka, poté po téměř dvě desetiletí jako tábornický oddíl *Sokola Radlice*.

2.6 Padesátá léta

Ostré kritiky sílí, nyní již zřetelně z ideologických, nikoliv uměnovědných hledisek, starší ani nově napsané knihy nemohou vycházet. Činnost oddílu pokračuje, tábory věnují dopolední čas brigádnické činnosti, přesto **Státní bezpečnost** vyslýchá členy oddílu i rodiče pro podezření na ilegální skautskou činnost, Jestřáb je sledován (spisový svazek č. 12339).

V roce 1954 přijímá práci metodika v **Městské stanici mladých turistů**, o rok později je přeložen na místo vychovatele žákovského domova středoškolské a učňovské mládeže. „Kdyby mně byl někdo řekl, že vychovatelem ve středoškolském internátu budu dalších nucených deset roků, byl bych se asi zbláznil.“¹² Tomuto věku Foglar nehoví, nechápe problémy dospívajících, se svěřenci si nerozumí: dobře je mu v oddíle s chlapci ze základní školy. Podepisuje závazek ke spolupráci se **Státní bezpečností** (svazek 2299) s krycím jménem Šípek. Po půl roce je svazek uzavřen a uložen do archivu, protože odevzdávané zprávy byly zcela bezcenné, později v 80. letech skartován.

V polovině desetiletí spolupracuje s časopisem **Pionýr**, v roce 1957 je uvedena jeho rozhlasová hra **Bratrstvo modrého trojúhelníku** a je také přijat za kandidáta **Svazu československých spisovatelů** s tím, že pokud chce publikovat, musí své práce přepracovat. Přesto v roce 1958 vychází nové vydání **Hochů od Bobří řeky**. V době půlročního placeného tvůrčího volna píše **Poklad Černého delfína**, avšak **Státní nakladatelství dětské knihy** odmítá román vydat.

12 (Foglar, 2005e, s. 179)

2.7 Šedesátá léta

V roce 1962 začíná spolupráce s časopisem *ABC mladých techniků a přírodovědců*, kde mj. vychází pionýrský obrázkový seriál *Kulišáci*, organizují se zájmové kluby vedené dobrovolníky a Foglar se stává „stovkařem“, tedy metodickým vedoucím stovky turisticky zaměřených klubů. Opětovně spolupracuje rovněž s časopisem *Pionýr*. V roce 1964 je publikována bohatá diskuse v časopisu *Zlatý máj*, do níž přispěl i autor, přičemž jsou zveřejněny nejenom kritické postřehy týkající se literárních a uměleckých kvalit díla, ale také pozitivní ohlasy poukazující na výchovnou a motivační rovinu knih.

V roce 1965 se Foglar stává členem *Svazu československých spisovatelů*. Otevírá se tím krátké, avšak aktivitou nesmírně bohaté několikaleté období, kdy je zván na besedy, vysílán v rozhlase. Po dlouhých letech vychází ve stejném roce v brněnském nakladatelství *Blok* nová foglarovka, *Tajemná Řásnovka*, o dva roky později také *Poklad Černého delfína*, oba romány napsané již v předchozím desetiletí. Následují další knihy z nakladatelství *Olympia*, vychází první díl souborného vydání *Rychlých šípů* a první publikace reflektující Foglarovo dílo, *Zase zní píseň úplňku* od Stanislava Sohra. Díky Hynku Bočanovi vzniká na táboře krátký film *Tábor Černého delfína* a točí se devítidílný televizní seriál *Záhada hlavolamu*. Obnovuje se skautské hnutí a Jestřáb se stává členem *Svojsíkova oddílu*, což je prestižní skautská pocta. Poněkud podivně proto zní rozhovor z roku 1983, kdy se vůči skautingu vymezuje spíše negativně: „Přiznám se vám, že jsem nikdy nebyl mimořádně zapálený pro žádnou organizaci. (...) V porovnání s naším oddílem jsem u skautingu nalézal málo zajímavých věcí. Vše se tady zakládalo na polních hrách, víceméně suchopárných. (...) Byl jsem člensky zapojen ve Skautu, protože jsme v nějaké organizaci zkrátka být museli. (...) Tvrdili mi, že mládež jde za mnou a že jsem se v osmašedesátém roce stal znovuzakladatelem Skauta, což nebyla pravda. Kdyby mohlo být po mém, tak jsme zůstali oddílem u tělovýchovy jako po celá léta.“¹³ Zda se však jedná o autentické hodnocení, nebo spíše opatrné vyjadřování s ohledem na dobu, kdy rozhovor vznikal, se již zřejmě nedozvíme.

Je také vyznamenán *Veřejným uznáním za rozvoj tělovýchovy*. V závěru dekády se již začínají projevovat první kroky nastupující normalizace.

13 (Maurer, 2013, s. 36)

2.8 Sedmdesátá léta

Počátek nového desetiletí ještě doznívají předchozí otevřené časy: vychází druhý a třetí díl *Rychlých šípů*, o natáčení televizního seriálu je vydána kniha Otakara Fuky *Rychlé šipy v televizi* a v *Olympii* vychází druhá část stínadelské trilogie, už ale nesmí vyjít připravená kniha *Náš oddíl*.

Průvodním jevem normalizace je opětovné nevydávání foglarovek a jejich vyřazení z veřejných knihoven. Do nově ustaveného *Svazu českých spisovatelů* Foglar podal přihlášku, žádosti o členství však nebylo vyhověno. Několikaletá práce na rukopisu *Tajemství Velkého Vonta* je sice autorsky dokončená, vydání je ale v nedohlednu. Svěrázným projevem doby jsou *Hromadné dopisy*, které Jestřáb posílá svým četným příznivcům jako možný způsob sdílení informací o svém životě a pokračující práci. Skauting není zakázán, ale *Junák* je integrován s *Pionýrskou organizací*, *Dvojka* se stává pionýrským oddílem a její vedoucí v roce 1970 přijímá za klubovou myšlenku pionýrský odznak *za zásluhy* (ten však v pozdějších soupisech ocenění absentuje)¹⁴. V polovině desetiletí přechází jako *Turistický oddíl mládeže* pod *Tělovýchovnou jednotu Praga*.

51 — — LOSNA ZÁPASÍ S MAŽŇÁKEM

Rychlé šipy si pomalu zvykaly na rozléhání hlasů pod klenbou i s jejich nepříjemnou halasnou ozvěnou, a i světlo,

Velký Vont tam zase sedí proti půlkruhu stolků, proti němu, a za nimi jsou členové Vontské rady. Až do du, tváří k úkrytu Rychlých šípů, stojí Losna a proti němu Vont, kterému není vidět do obličeje, protože je k R

pům obrácený zády. To je asi Mažňák.

¹⁴ (Toman, 2005)

Něco se asi před chvílí muselo dít, něco se právě a zřejmě nějaká část boje mezi Losnou a Mažňákem. Vstávají členové Vontské rady, krajní z nich jde s n

2.9 Osmdesátá léta

Hned na počátku desetiletí umírá v požehnaném věku 102 let Foglarova maminka a Jestřáb tráví následující čas zejména s Jiřím a Hanou Rabovými a jejich dcerou Adélkou, kteří mu nahrazují rodinu, ale také pomáhají s přepisem posledních rukopisů či životními potřebami. Opakovaně se vydává do zahraničí, navštěvuje Řecko, Španělsko, Švýcarsko, Švédsko, Dánsko, Jugoslávii, Itálii. Po šesti desetiletích předává vedení oddílu i kroniky svým nástupcům. Jeho dílo je neopominutelným zdrojem informací o vývoji „ojedinělé metody mimoškolní výchovy dvacátého století; Jestřáb s oddílem podnikl přes dva tisíce výprav, vedl jednašedesát táborů, na kterých pod stanem prožil pět let (vyjma tří válečných let), oddílem prošlo přes osm set členů, popsal sedmdesát pět kronik, připravil a vytiskl přes pět set čísel oddílového časopisu *Čigoligo*, napsal řadu příruček pro Dvojku“.¹⁵

Oslavné písně s tematikou *Rychlých šípů* jako poděkování skládá Wabi Ryvola, Tony Linhart, Jan Vyčítal. Amatérské filmy natáčí Jaroslav Čvančara a na konci předchozí dekády také Tomáš Vorel. *Divadlo Sklep* připravilo představení *Rychlé šípy soutěží*. K půlstoletí *Rychlých šípů* je otevřena výstava. Překvapivě je oceněn ministrem kultury *čestnou plaketou S.K. Neumanna* a cenou *za zásluhy o rozvoj tělovýchovy*.

V první polovině 80. let může uveřejňovat pouze drobné příspěvky v časopise *Naše rodina*, připravuje scénář pro komiks *Modrá rokle*. Ovšem ve druhé polovině opět nastává doba tání. Obnovují se besedy s autorem na různých místech republiky, *Olympia* opět vydává *Hochy od Bobří řeky* a *Chatu v Jezerní kotlině*, v německém exilovém nakladatelství vychází i třetí díl stínadelské trilogie, *Tajemství Velkého Vonta*, v časopise *Naše rodina* vychází na pokračování *Strach nad Bobří řekou*. Dokončuje rukopis paměti *Život v poklusu*.

Seriózní zhodnocení z hlediska literární teorie publikoval v samizdatu Jan Lopatka, na literárně-vědné konferenci vyzývá Jiří Rambousek k nápravě a vrácení vyřazených knih zpět do knihoven, což se skutečně děje a foglarovky jsou od dubna 1989 uvolněny ze zvláštních fondů s možností výpůjčky. V prosinci 1989 se Jestřáb účastní setkání junáckých činovníků a je tak osobně i při čtvrté obnově skautského hnutí, *Dvojka* je přihlášen jako skautský oddíl, který od roku 1913 nikdy nepřerušil svoji činnost.

15 (Kotyk & Lábusová, 2012, s. 218), totožné informace, kromě počtu kronik, kde uvádí „na 70“, také (Zapletal, 2007, s. 158)

2.10 Devadesátá léta

Hned v prvním roce desetiletí je patrný vydavatelský boom a čtenáři dostávají k dispozici jednu foglarovku za druhou, nová vydání starších titulů i vše, co ještě publikováno nebylo, včetně souborného knižního vydání legendárního komiksu *Rychlé šípy* a dalšího svazku *Svorní gambusini a jiné příběhy*. Nakladatelství *Olympia* se pustilo do vydávání *Sebraných spisů Jaroslava Foglara*, jež souhrnně zveřejňují nejenom Jestřábovy romány, povídky a návodné příručky, ale díky editorské péči Miloše Zapletala rovněž hry a výpisy z kronik. *Záhada hlavolamu* je dramatinovaná v *Městském divadle v Mostě*, dále získává podobu muzikálu od skladatele Evžena Zámečnicka, i v celovečerní filmové verzi Petra Kotka. Autor přijal nabídku *Památníku národního písemnictví* a podepsal darovací smlouvu týkající se osobního archivu k umístění a studiu právě v této instituci.

K 90. narozeninám je uspořádána rozsáhlá výstava v *Muzeu hlavního města Prahy*, ve Sluneční zátoce je odhalen památník. Jaroslav Foglar je vyznamenán *Nadací Pangea* cenou *za úsilí o nápravu věcí lidských*, je jmenován čestným občanem hlavního města Prahy, oceněn nejvyšším skautským vyznamenáním, *Řádem stříbrného vlka*. Jeho jménem byla pojmenována planetka a několik ulic v různých městech.

Od poloviny 90. let je dlouhodobě hospitalizován v Thomayerově nemocnici, odkud vyjíždí pouze příležitostně. Umírá 23. ledna 1999.

2.11 Nové tisíciletí

Odkaz skautského spisovatele a vychovatele již není poměřován ideologickými hledisky, ale může být plně a kvalifikovaně zhodnocen. Vzpomínky a zkušenosti současníků jsou sdíleny ve formě rozhovorů, publikovaných sborníků i dokumentárních filmů a televizních reportáží. Rozrůstá se celá řada odborných konferencí a publikačních výstupů. Osobní fond Jaroslava Foglara je zpracován, uložen v 270 archivních kartonech a bádavsky zpřístupněn.

Na témata a náměty jeho románů, zejména pak na Rychlé šípy, navázal nejméně jeden z českých autorů. Jaroslav Velinský – Kapitán Kid pokračoval v příbězích Stínadelské trilogie dalším rozplétáním tajemství kolem Jana Tleskače,¹⁶ do světa *Rychlých šípů* se vrací také Josef Červinka – Grifin, jehož román čekal na vydání 40 let.¹⁷ Obdobně zaměřené téma píše v současnosti pro *Albatros* David Jan Žák, stejné vydavatelství publikuje i pokračování příběhů z *Chaty v Jezerní kotlině*.¹⁸ Jiří Hogan navázal pokračováním Vontské tradice.¹⁹ Jiné možné návaznosti na *Rychlé šípy* rozvíjejí tři svazky příběhů, které sepsal Svatopluk Hrnčíř.²⁰ Jihočeskou foglarovku *Vltavinky* sepsal Jan Folger a na pokračování vydával regionální *Deník*. Autorská dvojice Jiří Filípek a Josef Blažek připravila tematicky zaměřený komiks,²¹ Džian Baban a Richard Fischer vydali první část dvoudílné vontské komiksové ságy,²² v současnosti připravuje nový komiks *Rychlé šípy* rovněž dvojice Jiří Dubský a Karel Zeman. K oslavě 80. výročí vzniku tohoto legendárního obrazového seriálu se připojila celá řada tvůrců současné komiksové scény, a to ve sbírce různorodých pokračování a vazeb k původním příběhům,²³ poetické ztvárnění života klubu v etapě počínajícího zájmu o děvčata nabídl Pavel Čech.²⁴

16 (Velinský, 2013)

17 (Červinka, 2020)

18 (Šlik, 2021)

19 (Hogan, 1999)

20 (Hrnčíř, 1999, 2000, 2005)

21 (Filípek & Blažek, 2017a, 2017b)

22 (Baban & Fischer, 2020)

23 (Prokúpek, 2018)

24 (Čech, 2019)

Vidíme tedy, že jak románová, tak komiksová tvorba pokračuje v rozvíjení postav a příběhů, které Jaroslav Foglar uvedl v život před řadou desetiletí. Tato návaznost a pokračování má různorodou podobu. Na jedné straně můžeme vnímat pokusy o pokračování obdobných dějů s týmiž postavami a v téže době, kterou nastavily originální romány (např. Jaroslav Velinský – Kapitán Kid a Josef Červinka – Griffin). Objevují se však rovněž snahy navázat na odkaz rozehráním nových dobrodružných příběhů mládeže v současnosti, avšak s jasným odkazem na *Rychlé šípy*, aktualizujících tak poselství v jiných společenských podmínkách (např. Jiří Hogan a Svatopluk Hrnčíř), případně o tvorbu jakoby foglarovsky laděných příběhů pro děti a mládež, které se již odpoutávají od přímých citací Foglarových literárních hrdinů, tudíž pro někoho stojí takové knihy již za hranicí toho, co by mělo být s foglarovkami spojováno (např. trilogie *Prašina*, kterou sepsal Vojtěch Matocha²⁵). A do třetice můžeme vnímat využití foglarovské tematiky ve zcela odlišných konceptech, nesnažících se o přímé navázání na původní tvorbu, ale spíše o postmoderní kontextuální citace předpokládající všeobecnou známost hlavních foglarovských motivů v populární kultuře. Jako příklad takového eklektického neústrojného propojování lze uvést rádoby humoristický text *Saturnin a Stínadla*, těžící z popularity *Rychlých šípů*, postav ze skvělého Jirotkova románu a reálných osobností kultury a politiky první republiky, přičemž přes formulační zručnost a znalost dobového literárního kontextu je vtíp zaměřován za vulgární sprostotu snoubící alkohol a sex.²⁶

Je zřejmé, že tato odlišnost v tvůrčí návaznosti je rovněž různorodě přijímána i čtenáři. Pro některé je adekvátní pouze přímé rozvíjení a poněkud rigidní lpění na tradicích, v případě komiksů i na výtvarném fischerovském kánonu zobrazení hrdinů, další jsou ochotni vykračovat do nových směrů nejenom v příběhové, ale také obrazové formě, mnozí však odmítají pouhé odkazy bez pevnější vazby a spíše jde o zneužívání foglarovských idejí než jejich adekvátní rozvoj.

25 (Matocha, 2018, 2019, 2020)

26 (Prknařová, 2020)

Již v roce 1990 vzniká *Sdružení přátel Jaroslava Foglara*, které navazuje na *Klub přátel Jaroslava Foglara* ze 60. let a pokračuje v práci s dětmi a mládeží zejména formou klubů, dětských mikrokolektivů bez dospělého vedoucího, vydávající časopis *Bobří stopa*. Jako druhý svazek své *Knihovničky* vydává knihu *Ve stopách Rychlých šípů* Marka Skýpaly – Winogy, zaměřenou na příběhy klubů *Mladého hlasatele* a *Vpředu*. Redakční rada *Kruhu přátel odkazu Jaroslava Foglara* vydává nepravidelně *Sborník nezávislých foglarovců*, zaměřený zejména na badatelskou činnost spojenou s J. Foglarem, jichž vyšlo dosud devět. Cyklus neformálních setkání foglarovských příznivců, badatelů a sběratelů je zastřešen projektem *Akademie Jaroslava Foglara*, která formou pravidelných schůzek (kolegií) i jednorázových akcí realizuje besedy, hry, soutěže a kvízy (např. *Memoriál Zdeňka Pírka ve foglarologii*, *Memoriál Jana Tleskače ve vyjímání hlavolamu ježek v kleci*), či výstavy s foglarovskou tematikou. Existuje celá řada specializovaných webových stránek věnovaných Jaroslavu Foglarovi, např. bohousek.cz, foglarovec.cz, foglarweb.skauting.cz, stinadla.cz aj. Facebooková skupina „Foglar a foglarovky“ sdružuje téměř devět tisíc členů.

Samostatnou kapitolou hodnou bližší pozornosti by mohlo být speciálně zaměřené sběratelství takřka čehokoliv, co je spojeno s osobností a dílem Jaroslava Foglara. Pravděpodobně nejrozsáhlejší sbírky se týkají všech vydání jeho knih, s různorodými variantami vydavatelů, roků vydání, barev obálek, ilustrátorů apod.²⁷ Stejně tak mohou být budovány specializované sbírky zaměřující se na časopisy (zejména *Mladý hlasatel* a *Vpřed*), malby a ilustrace foglarovek, Foglarovy autogramy, *Hromadné dopisy* a jakékoliv další autentické předměty spjaté s touto osobností, stejně jako reklamní letáky vydavatelů, korespondenční listky, příležitostná razítka, propagační kartičky, nálepky,²⁸ odznaky,²⁹ turistické známky,³⁰ hlavolamy ježka v kleci z různých materiálů a mnoho dalších možností memorabilií „foglariana“.

27 (kolektiv autorů, 2011; Nosek–Windy, 1999)

28 (Izera, 2020)

29 (Vápenka, 1994)

30 (Novotný, 2019)

Dlouholeté posmrtné spory o dědictví skončily až v roce 2012, odkdy je správcem majetku i autorských práv pověřena **Skautská nadace Jaroslava Foglara**. Ta ve spolupráci s vydavatelstvím **Albatros** podněcuje velkorysý projekt, v němž je od roku 2018 postupně vydávána kompletní autorkova tvorba, včetně jeho deníků, a to v nové grafické úpravě.

Přes mnohá ocenění je celostátní vyznamenání z rukou prezidenta republiky uděleno Jaroslavu Foglarovi v podobě **medaile za zásluhy** in memoriam až v roce 2017.

© Archiv Skautské nadace Jaroslava Foglára

Obrysy díla pohledem vybraných oborů

3.1 Komiksová studia

3.1.1 Zaměření oboru

Odborné teoretické či přímo vědecké zaměření na obrázkové seriály je relativně mladou akademickou disciplínou. A to celosvětově. Hlavní oborové časopisy (*The Comics Grid*; *Journal of Graphic Novels and Comics*; *European Comic Art* aj.), stejně jako první odborná asociace (*Comics Studies Society*), vznikají až na přelomu první a druhé dekády 21. století. A to přesto, že komiks sám je zhruba o století a půl starší – jeho počátky se v Čechách datují od druhé poloviny 19. století. Celosvětově se pak za zásadní zlom moderního komiksu považují *Příběhy v rytinách* z roku 1820, byť pátrání po počátcích vede některé znalce k tomuto označení obrazových sekvencí se slovem nejenom u masového rozšíření denního tisku, vynálezu knihtisku či renesančních příběhů, ale dokonce až u vyobrazení na egyptských hrobkách ze 14. století před naším letopočtem.³¹ A můžeme hned také hrdě zmínit, že naše republika rozhodně nezůstává pozadu v porovnání s bouřlivým celosvětovým děním současného zájmu: „Významné komiksové festivaly (...), bohatá liheň talentů, živá komiksová kultura a aktivní průmysl nejsou úměrné relativně malé rozloze země.“³²

31 (Koutníková & Wiegerová, 2017)

32 (Alaniz, 2017, s.134)

Komiksová studia se fenoménu obrázkových seriálů doprovázených textem věnují jako osobité složce umění. Toto umělecké médium je možno analyzovat i prostředky sémiotiky, tedy vnímat je jako specifický druh textu a určitý typ kódu.³³ My se zde nebudeme tímto rozměrem úvah zabývat, všimneme si pouze stručně, že lze samozřejmě propojit komiksy s výchovným působením a jedinečného specifického přínosu Jaroslava Foglára v tomto úsilí.

Využívání komiksů a grafických novel pro potřeby vzdělávání je tématem spíše kontroverzním než jednoznačně rozhodnutým. Na jedné straně je zjevné, že roste zájem o využívání textů a dalších artefaktů populární kultury ve výuce, zejména s cílem rozvoje gramotnosti. Hlavním argumentem jsou intertextové souvislosti prožitků, a to nejenom z četby komiksů, ale také z poslouchání rozhlasu, sledování televize, filmů, hraní videoher apod., ilustrující dětský potenciál adaptovat kulturní zdroje v odlišných podmínkách nejenom na rozvoj gramotnosti, ale také na podporu socio-kulturního života v neustále se proměňujících podmínkách.³⁴ Na straně druhé je to pak poukaz k tomu, že stále přetrvává averze učitelů k přijímání dětských zájmů z oblasti populární kultury do výchovné praxe, často z obavy, že radost a potěšení získávané z populárních textů není možno propojit s ideálem gramotnosti, resp. kvůli odcizení kultury a tradičního školního konceptu gramotnosti.³⁵

Spolupráce slova a obrazu ve vzájemné provázanosti a vztazích závislosti zakotvuje víceúčelovost možného využití, buduje multimodální strukturu kompozice, předpokládá čtenáře jako spolupracovníky.³⁶ Velikou devizou komiksů je fakt, že obrací dětskou pozornost k příběhům, k vyprávění – často s tematikou dobrodružství, mýtů a hrdinů, čímž probouzí fantazii a představivost. A protože jsou komiksové příběhy obecně orientovány na dramatický děj a vizuální akci, jsou velice efektivní při udržení vysokého stupně pozornosti při chápání významu čtených slov a viděných obrazů.³⁷ Komiksy se zkrátka ukazují jako moderní pedagogická strategie, která může využít přirozené dětské radosti z propojení obrazové a textové složky do jedné narace nesoucí význam.

33 (Foret, Kořínek, Prokůpek, & Jareš, 2012)

34 (Dyson, 2001)

35 (Lambirth, 2003)

36 (Scanlon, 2015)

37 (Ward & Young, 2011)

Komiksy jsou tradičně využívány pro zvyšování dovedností jazykové a literární gramotnosti, včetně charakterizace, budování slovní zásoby, gramatiky a interpunkce, uvědomování si figurativního jazyka a psaní různých žánrů.³⁸ Již v mateřských školách, aniž by děti byly schopné číst, mohou komiksy pomáhat při budování významů. Dětský čtenář–divák rozeznává formu a umístění textu, dialog či vyprávění v první osobě, emocionální stav hrdiny a další významotvorné aspekty nesené obrazem i textem.³⁹ Lze je využít i při pomoci negramotným dětem v porozumění jistým fenoménům z oblasti přírody, tedy v budování konceptů přírodovědného vzdělávání.⁴⁰ Rovněž na základních školách v primárním vzdělávání nacházejí komiksy právoplatné uplatnění. Zdůvodnění přitom může být velmi lapidární, neboť stručná odpověď na otázku, proč používat komiksu při výuce ve škole, zní: protože si lze jen těžko představit legitimní odborný důvod, proč ne.⁴¹ Role komiksů ve školním prostředí se radikálně proměnila: zatímco dříve byly čteny v tajnosti pod lavicí či za maskou učebnice, v dnešní době se mohou stát vítanou učební pomůckou.

Edukační potenciál komiksů byl tedy rozpoznán jako zjevný didaktický prostředek různorodých oborů od jazykové a literární gramotnosti přes historii až po přírodovědné vzdělávání. Dokonce je možno hovořit o specifických typech vzdělávacích komiksů,⁴² stejně jako lze využívat tohoto prostředku v neformálním a informálním vzdělávání rozšiřujícím např. dějepisné poznání.⁴³ Rozmanité strategie použití komiksů v pedagogických souvislostech pak umožňují naplňovat řadu cílů, např. sdílet oborové koncepty pomocí oblíbených výrazových prostředků, budovat vlastní ideové konstrukce, zvyšovat motivaci v podobě komplexní aktivizační metody či poukazovat na mezipředmětové vazby propojením výtvarných technik, literatury a sdíleného obsahu s vazbou na konkrétní vzdělávací doménu.

38 (Ogier & Ghosh, 2018)

39 (Yannicopoulou, 2004)

40 (Wiegerová & Navrátilová, 2017)

41 (Wilson, 2013)

42 (Trnová, Janko, Trna, & Pešková, 2016)

43 (Adla, Černý, Kalousek, & Zátka, 2019)

3.1.2 Vazba k foglaringu

Výrazným zlomem a nepřehlédnutelným předělem v dějinách českého komiksu, a to právě se zřetelným výchovným potenciálem využívajícím dobrodružství všedního dne,⁴⁴ se stal Jaroslav Foglar a jeho tvorba, zejména pak samozřejmě famózní *Rychlé šípy*,⁴⁵ byť by si koncentrovanou pozornost zasluhovaly i další jeho kreslené příběhy.⁴⁶ Tento „titán českého komiksu“⁴⁷ spolu s geniálním kreslířem dr. Janem Fischerem zavedli u nás opravdu moderní podobu obrázkových seriálů (např. jako první použili bubliny a nikoliv souvislý text pod kresbami). Tím radikálně překročili do té doby panující zvyklosti jak v obsahu a formě komiksových příběhů, tak v jejich vlivu na celkovou dramaturgii a zaměření dětského časopisu, jehož byly od počátku nedílnou součástí. Nehledě na zjevný ekonomický a marketingový přínos patrný v mnoha navzájem se posilujících oblastech (od kresby na obálce časopisu přes vystřihovánky, či v průběhu času vznikající omalovánky a společenské hry, hlavolamy, karty, vlaječky, odznaky a razítka), zřejmý i v navazujících tvůrčích aktivitách (próza navazující na komiksové hrdiny, prvořadě samozřejmě stínadelská trilogie⁴⁸), a to i v následných převodech do podoby gramofonových desek, televizního zpracování, divadelních představení a filmů, nehledě na pokračovatele příběhů v podání jiných autorů, např. těch zmíněných v předchozí kapitole.

Již velmi brzy po zahájení své redaktorské práce pro časopis *Mladý hlasatel* (1938) prosadil Jaroslav Foglar ideu, že moderní časopis pro děti a mládež musí svým čtenářům pravidelně přinášet jedinečný celostránkový komiks. Jak je známo, veškerá autorova aktivita byla usměrněna pedagogickým zaměřením, proto ani obrázkový seriál nemohl být pouhou samoučelnou zábavou, ale nositelem výchovných a morálních kvalit. Jaroslav Foglar znal zahraniční komiksovou tvorbu, jak je patrné např. z nákupů komiksových stripů kačera Donalda pro časopis,⁴⁹ avšak tvorbou *Rychlých šípů* způsobil na domácí scéně zásadní průlom. Dětská čtenářská se do té doby mohli setkávat v časopisech a novinách zejména s příběhy o zvířátkách či různými vtipy a komickými žerty, příp. s dobrodružnými

44 (Jirásek, 2020b)

45 (Foglar, 2003b)

46 (Foglar, 2003c)

47 (Alaniz, 2008)

48 (Foglar, 1997, 2005c, 2005d)

49 (Polák, 2003)

příběhy. Do dnešní doby si jistě ponechaly jistou známost komiksy Josefa Lady (*Šprýmovné kousky Frantíka Vovíska a kozla Bobeše*), Ondřeje Sekory (*Ferda Mravenec, Kuře Napipi*), či Františka Voborského (*Pepina Rejholcová*). *Rychlé šípy* však zahajují od roku 1938 naprosto neopominutelnou etapu příběhů o dětských klubech a každodenních dobrodružstvích, jež může prožívat i každý čtenář, takže lze uvažovat o specificky českém žánru, označovaném jako „klubácký komiks“,⁵⁰ který zůstal produktivní přinejmenším do počátku devadesátých let a v zahraničí nemá obdoby.⁵¹ Bez *Rychlých šípů* by nebyly myslitelné ani další komiksy o klubech, jako *Jiskrovci, Kulišáci* či *Modrá pětka*. Není proto divu, že snad všechny publikace zabývající se československým komiksem (bez ohledu na to, zda se jedná o popisné přehledy, dílčí studie, či akademicky zpracované dějiny) považují *Rychlé šípy* za legendární, nejkvalitnější, nejznámější, nejoblíbenější, navíc prodejnost časopisu zvyšující český komiks.⁵²

Komiks *Rychlé šípy* je sérií příběhů, jež prožívá klub pěti dospívajících chlapců (Mirek Dušín, Jarka Metelka, Jindra Hojer, Červenáček a Rychlonožka). Historky a příběhy jsou nabitě vizuálním i verbálním vtipem, přesto je na nich patrný vychovatelský cíl a účinek. Původním kreslířem byl již zmíněný dr. Jan Fischer a přes zapojení dalších (Václav Junek, Bohumír Čermák) byl druhým nejvýraznějším „překladačem“ slov do obrazů Marko Čermák. V dobách tvorby často přerušované z politických důvodů vzniklo celkem 316 pokračování, avšak jeden z příběhů (o odvozu hlíny na mládežnické stavbě) byl autorem samotným zavržen a nebyl zařazen ani do souborného vydání v nakladatelství *Olympia*.⁵³ Z pozůstalosti Jaroslava Foglara byl pak v *Památku národního písemnictví* nalezen ještě jeden pracovní scénář, který byl po souhlasu správce dědictví ilustrován opět Marko Čermákem.⁵⁴

50 (Prokůpek, Kořínek, Foret, & Jareš, 2014, s. 230)

51 (Prokůpek, 2021, s. 283)

52 (Bezdeková, 2012; Bezdeková & Krejčí, 2012; Diesing, 2011; Ládek & Pavelka, 2010, 2012; Prokůpek et al., 2014)

53 (Foglar, 2003b)

54 ([Stegbauer], 2009)

Uspořádání původně v časopisu zveřejňovaných komiksů do větších celků se realizuje v různé podobě téměř od počátku existence seriálu. Od výboru *Rychlé šípy a jejich 65 úžasných dobrodružství* vydaných v *Melantrichu* v roce 1940, přes sešit *60 veselých a vážných příběhů slavného vzorného chlapeckého klubu Rychlé šípy z Mladé fronty* v roce 1947 a souborné ostravské vydání ve třech dílech (oranžová, modrá a zelená obálka) v letech 1970 a 1971, až k opakovaně zmiňovanému celku v *Olympii*, prvnímu ucelenému souboru všech příběhů, poprvé vydaných v roce 1998.⁵⁵ Fakt, že je možno i po tomto publikačním počínu stále ještě zpřesňovat a prohlubovat znalosti o pojednávaném nejslavnějším komiksu, dokládá nové vydání *Rychlých šípů* autorské dvojice Foglar – Fischer,⁵⁶ kompletní antologie včetně všech známých verzí a variant Fischerových kreseb. Navíc badatelsky vycházející z původních originálů, nikoliv z předchozích tištěných reprodukcí, usilující tak o co možná nejryzejší podobu díla, včetně ustálené barevnosti nového kolorování původně černobílých příběhů (celá třetina kreseb totiž nemá autorské barevné provedení a každé vydání je tak novou interpretací a opravou chyb, omylů či přehlédnutí⁵⁷). Pochopitelně různých dalších výborů či souborů časopiseckých i knižních vyšlo v průběhu času více u mnoha vydavatelů, včetně např. výboru kreseb druhého z hlavních kreslířů.⁵⁸

3.1.3 Možnosti nových interpretací

Je možná překvapivé, že hned v prvním oborovém vymezení, jež hodláme čtenářům přiblížit v návaznosti na dílo Jaroslava Foglara, postrádáme ambice jakéhokoliv autorského přičinění. Je to dáno faktem, že se nepohybujeme v diskursu komiksových studií s dostatečnou erudicí a bylo by nesprávné, pokud bychom se pokoušeli o svébytné výklady jenom proto, že jsme si k tématu dohledali několik tematicky zaměřených publikací. Ponecháváme tak volný prostor pro čtenáře, zda např. z kombinace zdrojů námi odkazovaných dovede stávající reflexe myšlenkově prohloubit a obohatit o nové podněty a inspirace.

55 (Nosek–Windy, 2003)

56 (Foglar & Fischer, 2021)

57 (Pecina, 2021, s. 247)

58 (Foglar & Čermák, 2019)

© Marek Malušek

3.2 Literární věda

3.2.1 Zaměření oboru

Umělecká literatura a její jazykové projevy jsou zkoumány jednou z humanitních disciplín, literární vědou. Širší vazby můžeme vnímat ve filologii, lingvistice, estetice a teorii umění, ale také u dalších disciplín.⁵⁹ Jednou ze tří variant tohoto oborového diskursu jsou dějiny literatury či literární historie. Obor zkoumá rozvoj psaných děl od mezopotámských eposů,⁶⁰ staroegyptské mudroslovné literatury,⁶¹ stejně jako literatury či posvátných textů civilizačních okruhů starověké Indie,⁶² Číny⁶³ či Palestiny zachované v biblických textech, přes bohatou antickou literaturu počínající hlavními díly evropské kultury,⁶⁴ až k nepřebornému množství literárních děl jednotlivých jazykových oblastí a historických epoch. Přiznejme si, že to je příliš velké množství textů, proto se odborníci specializují spíše na dílčí vymezené sféry, přičemž v našem kontextu by nás měla zajímat pouze česká literatura 20. století. I to je však příliš obsáhlé téma, od avantgardy a proletářské poezie, surrealismu a poetismu, přes expresionismus či katolickou modernu, nehledě na záplavu všeobecně známých jmen od Karla Čapka a Vladislava Vančury až po Franze Kafku. Zaměřit bychom se tedy museli na literaturu pro děti a mládež ve 20. století, a to pro starší školní věk, ještě přesněji na dobrodružnou literaturu pro chlapce. Ani toto zúžení však neomezuje možnosti hlubokého zkoumání, neboť nejenom rozsahem se jedná o rozlehlé literární pole.⁶⁵ Nicméně základní orientace v dobových, autorských, ale také estetických a etických souvislostech může napomoci hlubšímu porozumění dílu, které nás v této knize zajímá.

59 (Vlašín, 1984)

60 (*Epos o Gilgamešovi*, 1997)

61 (Vachala, 1992)

62 (*Védské hymny*, 1948)

63 (Lao-c', 1971)

64 (Homéros, 1996, 2007)

65 (Studenovský & Bláha, 2000)

Druhou oblastí literární vědy je literární teorie, zabývající se zákonitostmi literárního procesu, znaky literární tvorby. Obor zkoumá souvislosti teoretického uchopení literárního díla a procesu jeho vzniku, včetně vazby literatury k individuálnímu i společenskému životu. Vazba autor – text – čtenář tak nabízí možnosti zkoumání příběhů, žánrů i fikčních literárních světů s důrazem na literární formy (próza a poezie), druhy (lyrika, epika, drama), styly a žánry, tematickou a kompoziční výstavbu, na podstatu a funkce literatury.⁶⁶

Obsahem třetí části literární vědy, totiž literární a textové kritiky, je diskuse vedoucí k interpretacím, třídění a hodnocení literárních děl. Porovnávání různých variant textů se znalostmi literární teorie a historie je základem hodnocení ideově uměleckého přínosu díla, ovšem vždy v soudobém výkladu, s cílem stát se prostředníkem mezi literaturou a čtenářem. Popularita a propagace na jedné straně, formulování uměleckých a ideových požadavků, estetických a jazykových tendencí, výrazně ovlivňuje i autory samé. Právě uplatňování dobově podmíněných společenských, estetických, ale často také politických a ideologických hledisek v poválečném období bylo kamenem úrazu, a základem dlouhodobé nemožnosti veřejného působení Jaroslava Foglara, nevydávání jeho děl a odstraňování jeho publikací z knihoven (v letech 1949–1964 a 1972–1985). Z jednotlivých oborů literární vědy (literární kritika, historie a teorie) si povšimneme nejen několika kritických ohlasů, ale i některých teoretických idejí, které mohou tvorbu Jaroslava Foglara více osvětlit.

66 (Petrů, 2000)

3.2.2 Vazba k foglaringu

Otázka literární kritiky se dostala do širšího oborového povědomí zejména ve trojím koncentrovanějším období. To první je charakteristické zejména proslulou diskusí v polovině 60. let 20. století v časopise *Zlatý máj*, zaměřeném na dětskou literaturu a umění. Druhé je patrné na přelomu 80. a 90. let s objevenými novými možnostmi nevázanými na ideologické podloží, třetí je pak spojeno zejména s rozsáhlejší produkcí v období stého výročí narození Jaroslava Foglara a pokračující do současnosti.

Obsáhlejší diskusi nahlížející na tento druh dětské literatury argumentacním soubojem předcházely ještě ideologicky předpojaté odsudky z přelomu 40. a 50. let, resp. ještě dřívější vcelku příznivé ohlasy v prvorepublikové tvůrčí etapě, patrné např. v ocenění v literární soutěži. Poválečná kritika (v časopisech *Klas*, *Štěpnice*, *Kulturní politika*, *Lidové noviny*), usilující o formování umělecké slovesné tvorby pro děti, se však zaměřila na radikální boj proti kýči a populárně zábavnému čtivu bez umělecké náročnosti, takže Foglarův časopis *Vpřed* a seriál *Rychlé šípy* byly shledány jako trestuhodné odvádění od kvalitní četby, jako jazykové stvůry překotně a nedbale užívané.⁶⁷ Nicméně po únoru 1948 přestala být hlavními měřítky posuzování kritéria literární či umělecká, ale stala se jimi hlediska kulturně politická či přímo ideologická, jako např. odkaz na placatou čepici Dlouhého Bidla coby znak pohrdání dělnickou mládeží.⁶⁸ Nebo vnímání ušlechtilých chlapců jako „synků z lepších rodin“, tedy buržoazie, zatímco darebáci, zlí a sprostí jsou obyvatelé nejchudších, tedy dělnických čtvrtí.⁶⁹ Patrné jsou tyto přístupy ještě ve známém textu z počátku let šedesátých. Kritik radikálně odsuzuje kýč, brak, veteš a faleš „amerikánské romantiky“, „dráždivý nevkus“, „prastará schémata nízkého vkusu“, „rafinovanosti buržoazie“, „slátaninu“.⁷⁰ Poměrně zajímavě pak vyznívá mnohem smířlivější příspěvek téhož autora v diskusi o pouhé dva roky později. I v tomto tématu byly zcela patrné odlišnosti celospolečenské atmosféry 50. a 60. let.

67 (Toman, 2008)

68 (Kraclová, 2007)

69 (Klíma, 1952)

70 (Stejskal, 1962, s. 204)

Na svoji dobu odvážným počinem byl foglarovsky zaměřený příspěvek Petra Sadeckého v roce 1964, který odstartoval rozsáhlou diskusní aktivitu odborníků i laiků.⁷¹ V něm vycházel ze svého nepublikovaného rukopisu *Volání divočiny a ČSSR 1963. Poznámky k trampingu a Jaroslavu Foglarovi*, uloženého nyní v *Památníku národního písemnictví* ve fondu Jaroslava Foglara. Činnost tohoto vysoce inteligentního, výjimečně imaginativního, mimořádně nadaného a talentovaného studenta estetiky a kritiky na FAMU se však ukázala být v průběhu času značně rozporuplnou. Velmi neblahou roli sehrál zejména v případě ovlivnění životů malířů Zdeňka Buriana a Bohumila Konečného–Bimby, dvou předních ilustrátorů mj. Foglarových knih. Obdiv a zájem o díla těchto (a dalších) výtvarníků jej na jedné straně vedl k autorství několika zajímavých studií s bystrými postřehy a závěry, které sehrály iniciační roli v odborných reflexích, obdobně jako podnítil diskusi o Foglarově díle. Avšak jako trestuhodně neblahou aktivitu musíme vnímat jeho mystifikaci z roku 1966, kdy Konečného a Buriana přesvědčil k ilustrování komiksového seriálu o *Amazoně*, ženské obdobě Jamese Bonda, s dobrodružnými příběhy a exotickými náměty, kde je romantika obohacena o erotiku. Na počátku následujícího roku však Sadecký emigroval do Německa a odvezl s sebou stovky zcizených originálních ilustrací, proměnil je přemalováním v živočišně smyslounou sexbombu *Octobrianu* s rudou hvězdou na čele a zneužil v mystifikačním kontextu politicky motivované knihy *Octobriana and the Russian Underground* vydané v Londýně 1971. Sadecký tam díla zmíněných kreslířů vydává za díla sovětských disidentů se zřetelným politickým a erotickým nábojem. Informace vzbudily v naší zemi mimořádný rozruch, se smutnými politickými souvislostmi, ponižující skandalizací, demagogickou medializací a existenčními i tvůrčími důsledky pro oba malíře, kteří byli považováni za spoluautory této provokace.⁷² V rámci kontextové úplnosti tak vysvítá nejenom Sadeckého intelekt a invence, ale také jeho megalomanské fantazírování a neschopnost mravní sebereflexe, nicméně širší souvislosti ponechme stranou a soustředíme se na onu diskusi v časopise *Zlatý máj*, podnícenou právě talentovaným, leč všeho schopným Petrem Sadeckým.

71 (Sadecký, 1964)

72 (Hosnedl, 2018; Pospiszyl, 2008; Prokop, 1995, 2005)

Do rok trvající diskuse vstoupily více než dvě desítky autorů včetně Jestřába samého, a to formulací různorodých postojů a protikladných argumentů, nepočítajíc více než stovku reakcí čtenářů popisujících vliv knížek na pisatele, s jedinou výjimkou výlučně pozitivně laděných. Souhrnně by bylo možno říct, že z hlediska literární kritiky byly názory podporující i odmítající, avšak vždy zdůrazňující kladný vliv výchovný. Pravděpodobně nejpřesněji vystihl tuto dualitu pohledu jeden z nejnápadnějších kritiků foglarovek, literární kritik Václav Stejskal: „Je to do jisté míry bizarní, že diskuse o práci Jaroslava Foglara našla místo na stránkách časopisu o dětské literatuře a umění, a nikoli na stránkách časopisů pedagogických nebo mládežnických. Do jisté míry bizarní, do jisté míry i pro Foglara nevděčné – tento vychovatel se tak chtě nechtě dostává do nevýhodné situace: je hodnocen na území, kde je vysloveným outsiderem. (...) Kniha Jaroslava Foglara má sice jakousi **vnější** podobu s beletrií, s uměleckou literaturou, ale ve skutečnosti jsou vně oblasti umění. (...) Její [činnosti JF, pozn. autorů] podstata, zdá se mi, tkvěla ve vychovatelské práci mládežnického vedoucího, který si jako doplněk svého hnutí, jako instruktivní tiskoviny psal také chlapecké romány.“⁷³ Přiznejme, že na této optice může být mnoho pravdivého a pokusme se vypreparovat na tomto místě zejména ony literárně–vědné argumenty a pedagogický přínos ponechme na další část publikace. Ovšem s jednou poznámkou, která stojí právě na rozhraní těchto oborů, totiž Foglarova přínosu ke čtenářské výchově. Svými knihami totiž proměnil několik generací dětí v pravidelné čtenáře, právě díky motivované zaujatosti se díky foglarovkám mnohé děti naučily pravidelně číst.⁷⁴

Postřehy, které bychom mohli vnímat optikou akceptující literární tvorbu, lze vnímat v několika dimenzích:

- kladně je ceněna romantika, kdy Foglar „záměrně hyperbolizuje chlapecké touhy“ a jeho knihy jsou „eposem stoprocentního, nepromarněného chlapečství“;⁷⁵ neboť život literárních hrdinů je plný dobrodružství;
- s romantikou bezprostředně souvisí tajemství a tajuplnost prostředí, volné přírodní divočiny i městských zákoutí, přičemž atmosféra tajuplných míst působí básnivě;
- legenda dodává i jednoduchým a neatraktivním úkolům magické kouzlo;

73 (Stejskal, 1964, s. 241–242)

74 (Zapletal, 2007)

75 (Sadecký, 1964, s. 106 a 107)

- ▶ autor upoutá dobrodružstvím a naplní je maximem výchovných podnětů;
- ▶ tak se vytváří svět, který je především chlapecký, a dospělí jsou v něm spíše v podobě rekvizity;
- ▶ píše se o chlapcích, jací skutečně jsou, v podstatě studie vznikajících mikrokolektivů;
- ▶ autor umí vyprávět, se smyslem pro zápletku realisticky exponovat příběhy a dramatizovat „množstvím poutavých epických nápadů“⁷⁶.

Rovněž kritické hlasy můžeme shrnout do několika bodů, pokud oponent nepřekročí rozměr instruktážní literatury a hodnotí knihy jako umělecké dílo:

- ▶ romantika je přemrštěná a uměle vykonstruovaná;
- ▶ charaktery postav, příběhy a motivy jsou stále opakující se varianty téhož základu;
- ▶ stereotypní rozdělení dětských hrdinů, šidítka neskutečných vztahů;
- ▶ pohodlný a snadný, primitivní schematismus;
- ▶ v knihách není opravdový život, nejsou v nich lidé, nýbrž „výchovná monstra“⁷⁷;
- ▶ neumělý jazyk a styl, „věty naprosto nehovorové, překypující pasívními vazbami“⁷⁸;
- ▶ knižní texty „byly vždycky psány tak chvatně, až zanedbávaly primární zásady literární tvorby jako odpovědné lidské práce, péči o jazyk počínaje“⁷⁹;
- ▶ obhajovatelé nechtějí cokoli spojovat s uměním, ale zahájili „kampaň otevřenou propagací neumění v knihách pro děti“⁸⁰;
- ▶ kompozice je „málo sevřená, často je rozvleklá, plná nedůsledností“,⁸¹ kompoziční dualismus láme vyprávění ve „stylisticky nesourodé a ne vždycky bez disonancí zharmonizované složky“⁸².

76 (Bösser, 1964, s. 499)

77 (Stejskal, 1964)

78 (V. Kovářik, 1964, s. 158)

79 (Vavřík, 1964)

80 (Tichý, 1964, s. 398)

81 (Skrobiszewska, 1964, s. 404)

82 (Bösser, 1964, s. 499)

Jádro sporu tedy tvoří – kromě dílčích estetických kritérií – zejména specifický Foglarův žánr na pomezí literatury. Autor překračuje výchovný diskurs směrem k beletrii, která však nemůže být hodnocena jako umělecký výtvar, nýbrž spíše jako napínavé čtivo. Rozpoložení mezi romány a výchovné příručky tak nutně vede ke sporům. „Přitom jde o úsilí pozitivní, o jakousi pedagogickou poému, o *pedagogický romantismus* non plus ultra, lépe snad pedagogický sentimentalismus.“⁸³

Preludiem k druhé vlně vzedmutého zájmu na počátku 90. let bylo několik textů z druhé poloviny 80. let, kdy došlo k opětovnému vydávání Foglarových knih. Nicméně i v této době bylo možno publikovat ryze ideologicky konstruované odmítnutí s odkazem na výchovný systém socialistického státu.⁸⁴ Naopak k 80. výročí Foglarova narození byl publikován pochvalný a vstřícný rozhovor s autorem, s obdivnou přímluvou: „Patříte k umělcům, kteří objevili stromy v ulicích a tajemství na dvorech. (...) Vy jste z vlhké dlažby předměstí odečetl a dotvořil jeden velký klukovský sen.“⁸⁵

Hned po společenských přeměnách v rychlém sledu za sebou vycházejí Foglarovy knihy v několika vydavatelstvích. Vedle toho proběhla relativně velká dvouměsíční diskuse v brněnském deníku *Rovnost*, do níž přispěla řada diskutujících. Žel, ne vždy se rozprava udržela ve věcném tónu, ale často se sklouzlo k vzájemným osobním výčtkám a odsudkům. V podstatě šlo o nepřiměřenou kritiku pronikavé studie z roku 1988, která si kladla otázku po příčinách vysoké čtenářské oblíbenosti (i přes kritické odsouzení a ostouzení) a odpověď nalézala v „romantismu tvářícím se realisticky“, v podobě mýtotvorného vědomí.⁸⁶ Ovšem kritika byla publikována bez předložení jakýchkoliv odborných argumentů, s účelovým pokusem o dehonestaci autora.⁸⁷ Vůči takovému postupu se ohradila řada dalších osobností.⁸⁸

83 (Červenka, 1965, s.14)

84 (Doušek, 1986)

85 (Sýs, 1987, s. 4)

86 (Vacke, 1988)

87 (Mrva, 1990a, 1990b)

88 (Blažejovský, 1990; Janský, 1990; Kohoutek, 1990; Sýs, 1990; Vacke, 1990a, 1990b)

Taková polemika však postrádala ambice literární kritiky, na rozdíl od několika dalších textů z tohoto celospolečensky zlomového období. Již v roce 1988 byl na konferenci přednesen příspěvek (publikován až 2002), který z literárněvědného hlediska poukazuje na neudržitelnost názoru, že Foglar psal pouze návodné knihy. Naopak, tyto mají svébytné umělecké kvality, stejně jako osobitou estetickou strukturu, autor však používá prostředků zaměřených na mentalitu dospívajících chlapců.⁸⁹ Proti názoru, že foglarovky symbolizují kýč, se ohradil rovněž teoretický příspěvek poukazující na jiný, dosud nezmíněný stavební princip stínadelské trilogie, konkrétně numerický princip pentadický, založený na čísle pět, který se zde vyjevuje v různých podobách: pětice hlavních postav, pátá hodina odpolední, kdy se *Rychlé šípy* scházejí v klubovně, nebo kdy probíhá *Velká rada Vontů*, rozepisování pěti stejných oběžníků roznášených do pěti různých stran, pět výprav do Stínadel, pětiboký kámen v dlažbě Červených schodů apod.⁹⁰ Kvantitativní přístup je ostatně možno vnímat i při obdobné analýze založené výlučně na počtu hlavních hrdinů, navíc s kritériem pohlaví a věku, takže stejný román lze označit jako typ pentaheroický, infantilní a maskulinně homogenní. Jinými slovy, román s pěti hrdiny dětského věku výlučně mužského pohlaví lze začlenit do téže třídy příběhů, jako třeba slavnou knihu Karla Poláčka *Bylo nás pět*. Obě pětice jsou „kolaborující, solidární, asymetrická lidská pluralita v elementární, infantilní, tj. dospělou především erotickou komplikovaností nezatížená, podobě.“⁹¹

89 (Rambousek, 2002)

90 (Všetička, 2000)

91 (Hybler, 1992, s. 112)

Koncentrovanější pozornost si zasluhují zejména tři texty z tohoto období. První je recenze na mnichovské vydání třetího dílu stínadelské trilogie, která vyšla v exilovém časopise *Svědectví* a přináší silně literárně kritické zhodnocení. Autor Martin Hybler hodnotí knihu jako „archetypální symbolické drama iniciace s využitím prvků z arzenálu jungovské analytické psychologie“, přičemž autorovo umění spočívá v tom, že archetypické vzorce „přes jejich výrazně transcendentální charakter dokáže obléknout do nudně věrohodných reálií, korespondujících navíc s úrovní chápání čtenářů určitého věku. Nejde tedy o pouhou vědomou edukaci, ale o pravou esoterickou iniciaci.“⁹² Jedná se tedy o prvotní vstup do religionistického obzoru, jemuž bude věnována samostatná pozornost později. Další rozměr se v úzké propojenosti týká duality vědomí a nevědomí, Druhé strany a Stínadel, města a přírody, komunikace a ticha a jejich symbolické integrace. Obdobná psychoanalytická symbolika byla následně využita v rámci foglarovských reflexí i v pozdějších studiích.⁹³

Druhým interesantním literárně–kritickým textem je studie Jana Lopatky (poprvé však zveřejněná rovněž v samizdatu, konkrétně v *Edici Expedice* v roce 1982),⁹⁴ seriózní zamyšlení a analýza Foglarova díla bez emotivních výplní či ideologických zátěží. Všimá si zejména svébytné konstrukce světa preadolescentů s vlastní existencialitou, s vytčenými úkoly vyznačujícími se nutkavou naléhavostí, které za dorůstajícího kluka nemůže realizovat nikdo jiný. Jako bezprecedentní přínos Foglara pak vidí v tom, že nenásilně a mimoděk vytvořil autonomní literaturu pro dospívající v podobě didaktického typu moralizující dobrodružné literatury. Tím, že počáteční chaos je mravním příkladem obrácen k dobrým a ušlechtilým ideálům, je možné tuto literaturu podle Lopatky vnímat rovněž v žánru pohádky, kde dobro vítězí nad zlem již v prvním dějovém plánu po zkoušce hrdiny.

92 ([Hybler], M. H. 1987, s. 944)

93 (Balaščík, Hruška, Kasal, & Komárek, 1999; Beneš, 2007)

94 (Lopatka, 1991)

Třetí inspirativní text publikoval u příležitosti souborného vydání stínadel-
ské trilogie Vladimír Nezkusil.⁹⁵ Poukazuje na hlubší a principiálnější vrst-
vy struktury Foglarových textů, na uzavření chlapeckého světa, který je
zcela autonomní a soběstačný. Podle jeho vnímání nejde o pohádku, ne-
boť tu čtenář již v prepubertě pociťuje jako výmysl, ale spíše se zde jedná
o období mýtu, který zviditelňuje zkušenost nutnou pro zachování inte-
grity. Mýtus protikladů dobra a zla. Dospělý, zatížen racionalitou a prag-
matismem, by např. s ohledem na význam objevu skrytého v hlavolamu
ježka v kleci řešil problém jednoduše třeba pilkou na železo. Pro chlapeč-
ké společenství se však hlavolam stává symbolem, k němuž nelze přistu-
povat analytickým rozumem, ale iracionální péčí a fetišizací transformující
hmotný předmět do podoby sakralizace. Mýtický rozměr pak sleduje rov-
něž u zacházení s vlastními jmény a procesem pojmenovávání zvláštních
teritorií, tolik odlišného od běžné konvence. Nebo u vyvázání prožívaného
času z historických souvislostí, kdy je časová perspektiva dána návra-
tem zpět, postačujícím ke zjištění, co bude následovat. Foglar tak zasluhuje
ocenění „za umění, s jakým dokázal odkrýt mýtotvorné tendence chlapeč-
kého myšlení, jak je dokázal pojmenovat a zkondenzovat do tvaru příběhu,
jak tím stvrdil ve svých čtenářích cosi rudimentárního a primárně lidského,
jak je pomáhá právě takto vybavit do života archetypálně založeným sys-
témem vzájemně propojených noetických a etických konstant“.⁹⁶

Koncentrovanější podobu zájmu o literárně-vědné reflexe Foglaro-
vy tvorby v onom pomyslném třetím období, zahájeném stoletým vý-
ročím spisovatelova narození, lze sledovat v kontextu celé řady dalších
oslavných aktivit. Vedle několika výstav (Brno: *Kde oblaka bílá plují...*,
Praha: *Od Bobří řeky do Stínadel*), konferencí či diskusních setkání a ži-
votopisných i oslavných článků, knih a sborníkových publikací se jedna
z nich zaměřovala zejména na literární zhodnocení autorova díla. Jedná
se o sborník z konference pořádané *Památníkem národního písemnictví*
ve výročním roce 2007.⁹⁷ Zkoumání žánru, témat, poetiky a jazyka próz
se věnuje první soubor referátů, o němž lze informovat právě v diskursu
literární vědy. Druhá část je zaměřena na novinářskou a pedagogickou
činnost jubilanta a třetí pak sdružuje různorodé náměty včetně čtenářské
oblíby a Foglarova archivu.

95 (Nezkusil, 1991)

96 (Nezkusil, 1991, s. 163)

97 (Hamanová & Lábusová, 2008)

Nebudeme již rozhojňovat další tematizaci literární kritiky, ale povšimneme si ještě alespoň jednoho momentu jazykového. Jestliže ještě v 60. letech byl Foglarův jazyk vnímán jako primitivní, chvatný a neumělý, v posledních letech spíše převládá opačné hodnocení, zvláště s ohledem na evokativní jazykový styl a využívání spisovné podoby jazyka, nikoliv obecné češtiny.⁹⁸ Specifickou pozornost si zasloužila autorova práce s vlastními jmény, vyznačující se zcela neotřelou nevšední poetikou a nadprůměrnou nápaditostí, kdy jejich výběr rozhodně nebyl mechanický či nahodilý. Jména postav, stejně jako názvy ulic či pojmenování přírodních lokalit korespondují s jejich vnitřními charakteristikami, čímž dosvědčují nejenom Foglarovu zálibu v pojmenovávání, ale i jistou uměleckou licenci.⁹⁹ Tato schopnost je patrná při vymýšlení jedinečných a neopakovatelných přezdivek členů oddílu (Páva, Sten, Séva, Odym, Jumbo, Orko), oddílových tábořišť s nádechem romantického kouzla (Měsíční louka, Zaječí rokle, Tiché údolí, Dýmové jeskyně, Dračí louka), stejně jako pojmenování táborů (Mohykánský tábor, Tábor Svazu třinácti, Tábor Zelené příšery, Tábor smůly, Tábor ve Sluneční zátocce).¹⁰⁰ Zvláštní, až bizarní jména, která v populaci jednoznačně rezonují v souvislosti s hrdiny foglarovek, mají v české populaci nulový výskyt (jako třeba Mažňák nebo Losna, ale také Tleskač, Vont, Dušín, Široko / Širokko či Hřivnas nebo Der-net), i když se spisovatel nevyhýbal ani zcela běžným příjmením (typu Zeman, Dostál, Sochor aj.), takže je možné spekulovat o svébytné kategorii „mystéria jmen“.¹⁰¹ Autor potvrdil, že si jména vymýšlí, aby náhodou někoho neurazil. „Proto v mých knihách najdete jména jako Tleskač, Mažňák, Losna, Vont... Zkuste se podívat do telefonního seznamu – určitě je tady neobjevíte!“¹⁰²

Zřetelně literárně–vědné zaměření, příp. s využíváním historických metod práce, je patrné u dalších knih reflektujících foglarovský literární korpus,¹⁰³ protože však tyto analýzy již přímo zasahují do kontextu religio-
nistiky, vrátíme se k těmto inspirativním textům později.

98 (Mikulášek, 2008)

99 (Komárek, 2008)

100 (Zapletal, 2007)

101 (Hurych, 2018)

102 (Maurer, 2013, s. 37)

103 (Dvorský, 2011; Vučka, 2015)

Co souvisí s literární historií spíše než s teorií či kritikou, to je zřetelný a mimořádně silný čtenářský zájem, patrný bez ohledu na vydávání či nevydávání této literatury. Přes veškerou kritiku odmítající Jestřábovu výchovnou literaturu označit nálepkou umění považujeme za pozoruhodný postřeh právě z tohoto oborového diskursu, totiž že „se to stává častěji, že čtenáři bez odporu přijímají tu nejotevřeněji exponovanou didaktiku, nad níž se recenzenti hnusem otřásají“.¹⁰⁴ Nutno podtrhnout, že čtenáři nepřijímali a nepřijímají foglarovky jenom bez odporu, ale naopak s velkým nadšením a mimořádně silným zápalem. Průzkumy čtenářské oblíbenosti realizoval mimo jiné časopis *Vpřed* v roce 1947, *Památník národního písemnictví* v roce 1957, časopis *Zlatý máj* v roce 1964, časopis *Mladý svět* v roce 1988, veřejné knihovny na počátku devadesátých let či celostátní anketa *Moje kniha* v roce 2004.¹⁰⁵ Co tyto různorodě pojeté (a žel, ne vždy metodologicky bezchybně koncipované) sondy do čtenářské oblíbenosti spojuje, je fakt, že autor patří vždy mezi nejoblíbenější spisovatele. Respondenti všech generací od dětí po seniory znají jeho dílo, přestože se jedná o chlapeckou literaturu, s oblibou ji čtou i dívky, čtenáři opakovaně deklarují příznivé ovlivnění vlastního prožívání jednáním literárních hrdinů.

104 (Skrobiszewska, 1964, s. 404)

105 (Jírek, 1964; Lipčák, 1988; Mrva, 1990c; Pírek, 1990; Richter & Houšková, 2004; Sohr, 1968; Uherková & Úlovcová, 1993; Urbanová & Matýsková, 1992)

3.2.3 Možnosti nových interpretací

Co se týče literární teorie, můžeme zmínit zejména obecnější úvahy o realitě a fikci literatury, s odkazem na jejich možné využití a hlubší zamyšlení nad foglarovkami. Literární korpus Foglarových románů, povídek, komiksů i dalších žánrů nevyužívá postupů a metod dnes tolik oblíbeného stylu fantasy. Žádná nadpřirozená kouzla či síly, žádné mimozemské bytosti či hrdinové fikčních světů fantastických příběhů. Foglarovky jsou zdánlivě realistickým líčením příběhů hochů z aktuálního světa, poselstvím, že dobrodružství můžeme prožívat, pokud se jeho výzvam oddáme. Navíc bývá vyprávění přerušeno a čtenářům je předložen reálný úkol k vykonání. „Jako literární kritik bych měl vlastně vyletět z kůže nad takovým troufalým porušením základních kompozičních a stylistických norem. Jak může spisovatel takhle svévolně měnit stylové roviny a rušit estetický účín vyprávění ryze pragmatickými zřeteli, jež nemají s literární fikcí nic společného? Dítě však smýšlí, prožívá četbu a cítí docela jinak. (...) Dítě je do té míry v zajetí tohoto mimořádného zdůvěrnění, že nedokáže autora v jeho očekávání podvést. Věří mu na slovo, zamilovalo si ho a spíš cítí, než ví, že se splněním daného úkolu stává součástí úžasného autorova světa a že jím zároveň zesiluje vzrušující, přímo dobrodružnou účast na tom, co čte.“¹⁰⁶

106 (Bösser, 1964, s. 498)

Přesto je vztah reality a imaginace tohoto druhu literatury složitější, než naznačují meze literární kritiky. Hranice mezi realitou a imaginací, mezi skutečností a fikcí, mezi světem lidského prožívání a světem lidské představivosti není zcela přímá a jednoznačná. Obvykle bývá u tohoto druhu literatury využíván termín „fikční svět“. Fikční svět je světem literárního díla, světem tvořeným autorem daného textu, který se však odlišuje od vnějšího světa prožívané zkušenosti a skutečnosti denní reality. Tento vnější svět je spíše pozadím příběhů a jednajících postav, uspořádání času a prostoru, v němž se příběh odehrává a v němž psychika hrdinů i sociální vazby mohou získávat historické aspekty prožívaného děje.¹⁰⁷ Fikční svět tak nabývá ontologický status „neaktualizovaných možností“,¹⁰⁸ příběhy se tedy odehrávají výlučně ve světě literárním, sice možném, avšak reálně nejsoucím, ve světě pouhé literární fikce a imaginace. Jedná se o akt bytí v možnosti, nikoliv ve skutečnosti. Takovýto svět je „suverénní a nezávislý na aktuálním světě“.¹⁰⁹ Proto také pravdivost příběhů či literárních tvrzení daného díla souvisí výlučně s fikčními předměty a literárními postavami. Např. věta „Chlapci z klubu Rychlé šípy předali jednomu z kandidátů na Velkého Vonta hlavolam ježka v kleci“ je pravdivé tvrzení, protože odpovídá fikční události zkonstruované textem Jaroslava Foglara. Pravdivé je však výlučně vzhledem k fikčnímu světu foglarovek, v aktuálním světě se taková událost neudála, a proto by ve vnějším světě muselo být toto tvrzení považováno za nepravdivé.

107 (Sládek, 2004)

108 (Doležel, 2003, s. 30)

109 (Doležel, 1991, s. 5)

Víme však, že vztah Vontů, tedy literární fikce Jaroslava Foglara, k aktuálnímu (tedy vnějšimu) světu je mnohem komplikovanější: přestože mají Vontové svůj původ ve fikčním literárním světě, dokázali proniknout do sociální reality několika měst, kde různé chlapecké kolektivy oživily tuto ideu a převedly ji tak do nikoliv fikční, ale reálné podoby sociálního působení. I proto je možné vnést do literárně–teoretických diskusí pojem „možný svět“, který se od toho fikčního odlišuje v tom, že možné světy s aktuálním světem spadají „do jedné časoprostorové souvztažnosti, zatímco fikční světy představují paralely k aktuálnímu světu“, a tudíž výsledkem estetické recepce literárního díla je „transfigurace osobnostní struktury zasazené v životním světě“.¹¹⁰ Co to znamená a jak tomu můžeme rozumět? Znamená to, že Foglarův literární svět není jednou provždy dán svým popisem (a případně kresbou) zachovanou v časopiseckém či knižním výtisku, nýbrž děje se vždy, když je čten a prožíván čtenářem. Je konstituován výlučně v procesu recepce. A zde se již jemně dotýkáme ontologické a antropologické dimenze reality pocitů a prožitků vyvolávaných četbou: realita obav o hrdiny v nesnázích, realita úsměvu nad vtipem Rychlonožky, realita možného děsu nad vybledlou kostrou Maxmiliána Drápa, realita motivace vlastní aktivity na základě příkladu dobrého skutku apod. To nejsou fantazijní a imaginární prožitky fikčního světa, zde se jedná o naprosto zřetelně aktuálně prožívané pocity ve světě vnějším, byť vybuzené literárním dílem. Potenciální zájemce o hlubší rozměr vztahů fiktivního, možného a aktuálně reálného světa Foglarovy literatury můžeme odkázat na rozsáhlejší podobu této úvahy (včetně deskripce odlišující možné světy foglaringu, foglarismu a foglarologie, přičemž první pojem můžeme chápat jako složitou ideovou, textovou a sociální strukturu souvislostí prolínajících fikční svět literatury a reálné sociální prostředí; u druhého označení můžeme uvažovat o užším sepětí zejména s ideovým či ideologickým kontextem; a třetí pak vnímejme spíše jako nadsázku svébytné vědecké či badatelské specializace).¹¹¹

110 (Čakl, 2005, s. 40 a 44)

111 (Jirásek, 2018)

3.3 Religionistika

3.3.1 Zaměření oboru

Obor studující náboženství je sice již drahnou dobu zavedenou vědeckou disciplínou, avšak zájem o Foglara tímto prizmatem je nejnovějším a nejčerstvějším počinem, trvajícím prozatím několik málo let. Religionistika (od latinského *religio*) zkoumá různé náboženské představy, jevy, formy, skutečnosti, aniž by jakkoliv mohla rozhodovat o pravdivosti jednotlivých náboženských systémů. Jsou to lidské postoje (víra a zbožnost), činnosti (uctívání, obřady a bohoslužby), lidé, věci i další entity (kterým se prokazuje úcta) a vlastnosti (posvátnost). Spolu s těmito fenomény analyzuje historické, kulturní a myšlenkové kontexty, v nichž se s různorodými náboženstvími setkává. Za náboženství se obvykle považuje vztah člověka k tomu, co jej přesahuje,¹¹² a přestože od 20. století přestává hrát v západní společnosti roli toho nejdůležitějšího v lidském životě, v tradičních společnostech tomu bylo jinak. Nešlo o soukromou, zájmovou či volnočasovou aktivitu, ale bývalo spíše vyjádřením svébytné kultury obyvatel daného území. Všechny lidské činnosti a zkušenosti, sexualita i stravování, práce i hra, byly součástí vztahu k posvátnému. To až v moderní době byly všechny tyto akty desakralizovány – a tím „zbaveny duchovního významu, a tedy opravdu lidského rozměru“.¹¹³ Náboženská zkušenost se vyznačuje zejména svojí bezúčelovostí. Zatímco všední a každodenní činnosti jsou charakterizovány nějakou potřebou a jejím obstaráváním, jsou vykonávány za nějakým účelem, sváteční a posvátné aktivity jsou charakteristické společenským slavením a účastí na závazném rituálu, jímž jedinec odpovídá na dar života a nesamozřejmost své existence.¹¹⁴

Zatímco teologie je naukou (řečí) o Bohu, tudíž je pevně přesvědčena o Boží existenci, religionistika usiluje o zkoumání náboženství bez ohledu na „pravdivost“ takového tvrzení a přistupuje ke zkoumání náboženských jevů bez předem dané názorové pozice či předsudků.¹¹⁵ Oba obory tedy přistupují ke zkoumání náboženského života odlišně. V naší zemi daný obor rozvíjí zejména *Česká společnost pro religionistiku*, vydávající časopis *Religio: revue pro religionistiku*. Populárně odborné periodikum,

112 (Heller & Mrázek, 1988)

113 (Eliade, 2006, s. 111)

114 (Sokol, 2004)

115 (Horyna, 1994)

kteřé se zabývá současným náboženským životem, je časopis *Dingir*, studentům a začínajícím badatelům umožňuje publikovat brněnský časopis *Sacra*, v anglickém jazyce se prezentuje olomoucký časopis *e-Rhizome*, zaměřující se na studium nejenom náboženství, ale také společnosti, kultury a kognice.

3.3.2 Vazba k foglaringu

Na první pohled jistě překvapí hledání náboženských rozměrů u díla, které se věnuje dobrodružství chlapeckého prožívání v přírodě a temných uličkách. Zvláště s vědomím, že jejich pisatel nebyl nábožensky zaníceným jezdincem, ale spíše indiferentní osobností, bez zájmu o náboženské ideje či obřady. Přestože byl pokřtěn a přináležel tudíž k římskokatolické církvi, byl z církve maminkou odhlášen a náboženského života se celoživotně nikterak neúčastnil. Vysmíval se pověrám, spiritismu a okultním praktikám, jak je vidět na přístupu k talismanu *Bratrstva Kočičí pracky* či ke kouzelnické knize staré Jeremiášky.¹¹⁶ To je obzvláště pikantní s vědomím, že sám přispíval k jisté míře pověrečnosti ritualizací určitých jevů, jako např. vnímáním symbolické magičnosti čísla 13, ritualizací Kerkova kamene, na němž psával, apod.¹¹⁷ Ani příběhy prožívané ve dnech náboženských svátků nepředstavují nikde religiózní rozměr, ale jsou vyplněny spíše lidovými zvyky, či dokonce prezentovány jako dny volna, vhodné pro výpravy a další klubové či oddílové aktivity. Autor sám výslovně uvedl, že za své náboženství a náboženské přesvědčení považoval skauting a výchovu mládeže.¹¹⁸ A ačkoliv vedl bohatou korespondenci s českobratrským evangelickým farářem,¹¹⁹ přestože někteří jeho odchovanci se následně věnovali misionářskému životu¹²⁰ či jej kontaktovali se svědectvím, že právě jeho knihy se staly jedním z impulsů k náboženskému životu ve společenství *Svědkové Jehovovi*,¹²¹ on sám zůstával netečný a bezzájmový.

116 (Foglar, 2003b)

117 (Foglar, 2005e; Zachariáš, 2007)

118 (Foglar, 1998)

119 (Vyleta, 2010)

120 (Janka, 2002)

121 (Dvorský, 2011)

Samotný korpus Foglarových knih však naznačuje poměrně bohaté souvislosti s náboženskými termíny či jevy, ať se jedná o paralelu k totemismu, slunečnímu božstvu a indiánské spiritualitě,¹²² ke křesťanským obřadům u popisů vontských rituálů v prostředí odsvěceného římskokatolického kostela,¹²³ či takřka mystické popisy přírodní scenérie s kulisou západu slunce či měsíce v úplňku,¹²⁴ nehledě na nadměrně velké množství narážek implicitně náboženských, které budou zmíněny v následujících pasážích. Tajuplná atmosféra a rituální obřadnost popisovaných chvil je literárními hrdiny mimořádně silně, až extaticky prožívána. Čtenáři pak nevnímají takové sekvence jako nepřiměřené či pouze poetické, ale jako magické, kouzelné, či přímo posvátné. Je pravděpodobné, že prožitková intenzita niterného pohnutí či otřesu duše pak přímo propojuje románové postavy s jejich recipienty.

Rovněž v odborných reflexích a analýzách vystupovaly určité náboženské pojmy či témata na scénu nenápadně již v minulosti, zejména v intencích literární vědy. Všimli jsme si již dříve postřehů (a přidáme i další), že tento druh literatury lze přirovnat k mýtopoetické zkušenosti a k mýtu¹²⁵, k symbolickému dramatu esoterické iniciace, kde je *Rychlým šípům* „nakonec připsána funkce až jakéhosi božstva schopného vyzařovat kolem sebe harmonizující energii“.¹²⁶ Jako další ukázka přístupu, kde vystupují náboženské souvislosti do vědomé pozornosti v jiném než religionistickém kontextu, může být poměrně tvrdá a ostrá kritika eseje *Jestřáb a kuřátka*,¹²⁷ poprvé vydaná v *Salonu Práva* v červnu 2001. Tam si Stanislav Komárek všímá některých charakteristik foglarovek, jako je např. deklarativní přihlášení literárních hrdinů k dobru a cti, přičemž se jejich chování vyznačuje netaktností či drobnou kriminalitou. Nebo množství byrokratických úkonů a všudypřítomných písemností a administrativy. Důvod, proč však uvádíme text právě zde, je odkaz na iniciační obřady dorůstajících chlapců, s nimiž jsou spojovány ceremonie, obřady, zkoušky síly, odvahy a trpělivosti, ale také citové vazby mezi spoluúčastníky těchto rituálů. Nicméně často sžíravá ironie a odsudky, tedy v podstatě celkové nepřijetí, vyvolaly u řady čtenářů polemické reakce. Na ně autor odpověděl textem, který se už svým názvem hlásí k oboru, v jehož hranicích se

122 (Foglar, 1996)

123 (Foglar, 1997, 2005c, 2005d)

124 (Foglar, 2001a, 2003a, 2004)

125 (Hošek, 2017; Nezkusil, 1991; Sládek, 2008; Vacke, 1988)

126 ([Hybler], M. H. 1987, s. 158)

127 (Komárek, 2003)

nyňi pohybuje, neboť jako název zvolil termín „fetvy“, tedy termín pocházející z islámského práva označující výroky o sporné otázce náboženské povahy. Tam podává charakteristiku, která se stává centrální otázkou našeho dalšího tázání. „Foglar a jeho svět tak vyvstává jako fenomén nepochybně primárně náboženský, byť se takto nedeklaruje (...). Dokud se takového společenství jako primárně náboženské samo nepochopí, nesmí se divit, když jsou na jeho zakladatele a svaté knihy aplikována ryze světská měřítka.“¹²⁸ V tuto chvíli nám nejde o společenství Foglarových apologetů a příznivců či jejich sebeidentifikaci, což bylo hlavním cílem Komárkova sdělení. Jde nám o identifikaci foglaringu jako náboženského fenoménu, který se tak sám však nedeklaruje. K tomuto bodu se za chvíli vrátíme se snahou o hlubší promyšlení možností, jež skýtá, dříve se však zaměříme ještě na čtyři hodnocení foglarovek koncentrovaná do religio-nistického diskursu.

Chronologicky první je publikace zabývající se zejména potenciálními vzory, podklady, motivy či prvky, které mohly sloužit jako podloží pro Foglarovy příběhy, romány i další literární činnost na jedné straně, na druhé pak ohlasem a odezvou, kterou jeho dílo následně vyvolalo v sociální realitě: *Mýtus zvaný Stínadla* Miloše Dvorského.¹²⁹ Po spíše historických a literárně-vědných pasážích věnujících se možným zdrojům inspirací z autorových dětských historek, z oddílového života, literárních podnětů či reflexe vlastních prožitků dospělého života a po detailním zpracování ne/historicity klubu *Rychlých šípů* i Vontů, včetně vontských hnutí v různých městech i časech, se zaměřuje na fenomény potenciálního kultu a náboženského rozměru vlivu na Foglarovy přívržence. Využívá nejenom termíny jako „skautské evangelium“, „evangelizační text“ či „mystérium“ při hodnocení konkrétních děl, ale také „kult“, „posvátná úcta“ a „zbožšťování“ k označování příznivců. Dokonce opakuje výše zmíněnou citaci o fenoménu primárně náboženském (aniž však řádně odkazuje původní zdroj), aby nějakým způsobem scelil tato dílčí hodnocení.

128 (Komárek, 2001)

129 (Dvorský, 2011)

Nejenom jednotlivé termíny a pojmy, ale také ucelený přístup využívající základních religionistických konstruktů je patrný z literárně-vědné analýzy, kterou poctivě a podrobně zpracoval Tomáš Vučka pod názvem *Cesta za modrým světlem*.¹³⁰ Zde otevírá celou řadu témat vzájemně propojených, která vytvářejí ucelený náboženský či spirituální význam foglarovek a jejich vlivu. Při analýze se přidržuje výše zmiňovaného označení „fikční svět“, což dle našeho názoru neumožňuje tak radikálně vstoupit do oblasti i zde zmiňovaného prolínání literární fikce a reálné zkušenosti (na rozdíl od kategorie „možný svět“, umožňující lépe uchopit převoditelnost textu do reálného života prožívaných zkušeností). Autor však na detailních informacích dokládá tento vzájemný vliv projektující skutečnosti a fikčního světa a naopak, patrný např. u románového příběhu *Záhada hlavolamu*, komiksu *Rychlé šípy*, výroby dřevěné nápodoby románového hlavolamu a redakcí časopisu vypsané soutěže o vyjmutí ježka z klece, a to v relativně krátkém časovém intervalu. Ale také u nezřetelných hranic reálného a imaginativního prostoru zobrazovaných lokalit, či u znejasněné distance mezi imaginací a zdáním reality, mezi četbou a skutečným světem čtenáře, mezi hrou a reálnými zkouškami Modrého života či lovu bobříků. „Foglarův svět není jen světem fikčním, neuskutečňuje se pouze v prostoru textu, nýbrž i za textem, respektive text sám se prolamuje do skutečnosti svých čtenářů, kteří jej praktikují a žijí.“¹³¹

Autor v relativně širokých literárních (osvícenství a romantismus, dobrodružný román) i sociálních (skauting, woodcraft, tramping) kontextech buduje zřetelnou představu uceleného mnohvrstevnatého světa literárního kánonu a jeho fascinujícího vlivu. Poukazuje na Foglarovu specifickou nenáboženskou spiritualitu, kterou autor propojuje s etickými hodnotami, mravním chováním a deistickým postojem obdivu k řádu přírody. Proto třeba paralely chlapeckých výprav k iniciačním cestám nevnímá jako spirituální otřes, ale spíše jako duševní očistu. Přitom vnímá nedostupnost *Rychlých šípů* jako kult, setkání s nimi za mystický zážitek, přestože podrobně upozorňuje na etickou nadřazenost hlavních hrdinů jako problematickou s ohledem na činy stojící zjevně za hranicí morálně přípustného (jako vloupání do cizí klubovny, krádež hlavolamu či přepadení Dlouhého Bidla, vše samozřejmě v zájmu vyšší spravedlnosti a ideálů). Přírodní krajina jako Sluneční zátoka je paralelou ráje, město je archetypem labyrintu, cesta do zátoky proměňující se iniciací, Stínadla zapově-

130 (Vučka, 2015)

131 (Vučka, 2015, s. 225–226)

zeným prostorem. Zkrátka „krajina je ve Foglarových dílech prostorem iniciačním a mytickým, ke kterému je nutné se postupně dopracovat, a to jak ve smyslu konkrétní cesty-poutě, tak i ve smyslu vnitřní proměny poutníka“.¹³² Chorálový zpěv Písně úplňku je modlitbou, ježek v kleci sakrálním předmětem, jehož zjevení má prorocký charakter, s jeho ztrátou umírá i společenství, vyjmutí ježka z klece je naopak posvátným tajemstvím a extatickým mystickým zážitkem. Minulé děje se neproměňují v historii, ale generují mýtus, jehož rituální opakování je třeba udržovat. Právě mýtotvorný potenciál foglarovek, již dříve opakovaně zmiňovaný, může být podlozím onoho charakteristického rozdílu četby dětskými čtenáři (dovedou mýtus ještě žít a rozumět mu tak v celé jeho hloubce) a dospělými racionálními kritiky (jimž zbývá už pouze neosobní, racionální četba literárního příběhu).

Jestliže předchozí texty poukázaly zřetelně na religionistické souvislosti foglarovek pomocí nástrojů literární kritiky, Pavel Hošek se ujal úkolu analyzovat foglarovky a jejich čtenářské odezvy primárně religionistickou optikou v knize *Evangelium podle Jaroslava Foglara*.¹³³ Text novátorským a ambiciózním způsobem rozkrývá dosud nezkoumanou oblast potenciálně náboženského rozměru literárního a pedagogického díla Jaroslava Foglara. Religionistický diskurs je zcela neotřelým a v mnoha ohledech objevným způsobem čtení relativně známých textů. Autor tohoto díla se nespokojuje s pouhými metaforami, ale usiluje o rozkrytí implicitně náboženské složky ve všech podstatných aspektech foglaringu. Přestože už předchozí interpreti využívají religionistické pojmy, nevyužívají ke srovnání relevantní religionistickou literaturu, proto může být význam jejich použití víceznačný. Celek Foglarova díla i vychovatelského působení, stejně jako kompaktní svět foglaringu, však podle autora nabízí symbolické univerzum jako životní styl a možnost uspokojit ty roviny života, jež dříve přinášelo institucionalizované náboženství. Foglaring jako symbolický systém nejvyšší významnosti se tak pro mnohé zájemce může stát funkčním ekvivalentem náboženství. Takto formulovanou hypotézu následně ověřuje prostřednictvím definičních znaků náboženského vztahu ke skutečnosti dle britského religionisty Niniana Smarta: svaté obřady, svaté nauky, svaté příběhy, svaté prožitky, svatá přikázání, svaté společenství a svaté předměty. Všechny tyto rysy bohatě naplňuje obsahem se zřetelnou tematikou z Foglarových knih i z prožívaného foglaringu.

132 (Vučka, 2015, s. 181)

133 (Hošek, 2017)

Mnohem podrobněji než dřívější rozbory se Hošek zabývá také mytickými motivy a porozuměním Foglarovým knihám jako mýtu a mýtopoetické zkušenosti, a to v souvislosti s charakteristikou významu a funkce mýtu v náboženském vědomí, jak je podal Mircea Eliade, zejména s ohledem na posvátnou a profánní dimenzi lidské existence¹³⁴. Mytické vědomí prostřednictvím symbolických významů mimořádných, svátečních časů, míst a osob dává smysl všemu ostatnímu, obyčejnému, všednímu, co získává vlastní smysl právě participací na posvátném řádu. Foglarova pedagogická intuice byla pozoruhodná „ve vytváření sítě zvláštních, svátečních, symbolických míst, časů, osob a předmětů. Jako by čerpal z učebnice religionistiky či přímo z Eliadeho odborných pojednání, Foglar nabízel svým svěřencům i čtenářům celistvé symbolické univerzum, vnitřně strukturované posvátným řádem (...).“¹³⁵ Jinými slovy, Foglarova schopnost psát příběhy rezonující s archetypálními mytickými vyprávěními adekvátně strukturám vědomí archaických společností, mu umožnila formulovat je v podobě smysluplných vzorců pro realizaci života dospívajících čtenářů. Tyto hlubinné figury lidské duše a smysluplné vzorce přijímáme jako srozumitelné vyjádření podstatných souvislostí vlastních životních osudů. Archetypy známé z mýtů se objevují stejně tak v náboženství, pohádkách i krásné literatuře. (Poněkud překvapivě se zde Pavel Hošek opírá pouze o Eliadeho a nevyužívá ani jeden ze zdrojů C. G. Junga, k němuž právě tematika archetypů a hlubinné psychologie přímo vede.) Transformativní účinky četby ještě navíc analyzuje v souvislosti s pojetím fikčních světů fantasy literatury, jak je představili J. R. R. Tolkien a C. S. Lewis.

Poslední knihou, kterou bychom rádi v tomto kontextu zmínili, je sborník prací *Duchovní rozměr fenoménu Foglar*, vydaný pod editorskou péčí téhož religionisty a teologa, autora předchozí publikace.¹³⁶

134 (Eliade, 1993, 2006)

135 (Hošek, 2017, s. 101)

136 (Hošek, 2018)

3.3.3 Možnosti nových interpretací

Výše jsme u části rekapitulující reflexe literární kritiky navrhli rozšířit dosavadní úvahy založené na porozumění „fikčního světa“ literárních děl v odlišnosti od žitého světa čtenářů o využívání termínu „možný svět“. Ten umožňuje vnímat ne příliš zřetelné hranice a odstupy obou světů, jejich prolínání, vzájemné působení a ovlivňování se nejenom na základě literárním či psychologickém, ale také s ontologickou relevancí. Obdobně se nyní můžeme vrátit k tvrzení Stanislava Komárka, že máme co do činnosti se světem primárně náboženským, byť se tak sám nedeclaruje. V religionistice se pro označování takových sociálních společenství a jejich činnosti vžil termín „implicitní náboženství“, což může našemu tématu nabídnout zajímavý explikační prostředek.

Pojem implicitní náboženství označuje takové sociální skupiny a jejich činnost, které se za náboženství nepovažují, avšak vykazují některé shodné vnější znaky se societami náboženskými, takže mohou být dávana do velmi úzké souvislosti rovněž s označeními „politické náboženství“, „civilní náboženství“ či „občanské náboženství“.¹³⁷ Nemusí se však jednat výlučně o politické souvislosti, jako jsou třeba rituály sociálně politických systémů využívajících ke své prezentaci hromadných vystoupení, pochodů se svícemi či lampiony, oslavování zakladatelů hnutí a emotivně podbarvených ceremonií, ale také třeba o kulturní fenomény typu folkové hudby.¹³⁸

137 (Waardenburg, 1997); ostatně, v myšlenkovém kontextu občanského náboženství již byl skauting a foglaring rovněž analyzován (Balík, 2018).

138 (Nešpor, 2003)

Jiné pojetí téhož názvu, zakotvené však ve zcela odlišném ideovém kontextu, klade důmyslnou otázku, zda sekulární, tedy zcela světský a od náboženství oproštěný život, neobsahuje sobě vlastní náboženské atributy.¹³⁹ Jinými slovy, zda neexistuje nějaké propojení mezi sférou posvátného a profánního, a to bez ohledu na víru konkrétního jedince či lidského společenství, zda rovněž pro ateisty neexistuje možný kontakt s posvátnem. Na promyšlení takové otázky zřejmě můžeme přistoupit pouze s přesvědčením, že posvátné a profánní nejsou protiklady, tedy opozita, nýbrž komplementarita doplňující obě strany téže mince. Nikoliv vzájemně se vylučující, ale nezbytně se podmiňující aspekty téže skutečnosti. Potom by mezi náboženským a světským nezela propast, kterou lze překonat pouze osobní vírou a náboženským rituálem, ale společné pole s možností sdílení obou způsobů existence někde mezi nimi, a to kýmkoliv. V tomto kontextu je pak implicitní náboženství hledáním oné střední půdy, možností propojujícího kontinua. Implicitní náboženství by pak nebylo pouhým označením vnější formalizované obdoby společenských rituálů, nýbrž vážně míněným pokusem označit pomyslný střed či jádro jakéhokoliv náboženského, ale také nenáboženského života, tudíž by se jednalo o nezbytný atribut lidství, stejně jako třeba tělesnost.

Pokud bychom přistoupili na takový způsob výkladu, pak za implicitní náboženství bychom mohli považovat hlubokou, neuvědomovanou složku lidského života, antropologickou konstantu, součást kterékoliv lidské identity. Zdá se, že zde se dostáváme na obdobné terminologické pole, které využívá termínů, jako je nenáboženská spiritualita,¹⁴⁰ případně méně srozumitelný, avšak označující stejnou roli zprostředkující mezi smyslovým světem fyzickým a inteligibilní sférou sakrálního, totiž *mundus imaginalis*.¹⁴¹ Jedná se tedy o území překračující smyslovou materiální zkušenost, které se snažil postihnout Platón pomocí světa idejí¹⁴² a Jung pomocí archetypů,¹⁴³ což můžeme chápat jako svět symbolů, které reálně působí, ať si o nich myslíme cokoli a přistupujeme k nim z jakéhokoliv filosofického či světonázorového hlediska.

139 (Bailey, 1997, 2001, 2002, 2007, 2012)

140 (Jirásek, 2013; Němečková, 2016; Štampach, 2006)

141 (Corbin, 2007)

142 (Platón, 1996)

143 (Jung, 1997)

Mohou tedy foglarovky hrát tuto důstojnou roli? Zdá se, že ano. V tomto významovém poli totiž není důležité, že autor sám neinklinoval k náboženskému prožívání, že rovněž do své tvorby nevtělil explicitní náboženská stanoviska či religiózní kulisy, ale to, co je centrálním bodem foglaringu, co je oním ideovým jádrem, tedy hodnotovým uspořádáním. Jako implicitně náboženskou můžeme totiž označit podstatu, tedy hlavní hodnoty a principy, které jsou za samotnou narací, jež je patrná v obrazové a slovní reprezentaci. Půjdeme-li hlouběji za empirický svět kreseb a textů, sestoupíme-li do duchovního světa hodnot a idejí, do onoho *mundus imaginalis*, do oblasti spojující sféry sakrální a profánní, pak uvidíme zcela zřetelně, že hlavní milníky Foglarova díla a jím inspirovaného svébytného světa foglaringu můžeme vskutku chápat jako spirituální. A zde se dostáváme do oblasti, která byla mnohokrát poctivě a hluboce prozkoumána, takže netřeba přidávat mnoho dalších slov. Ať je to důraz na etické chování a hodnotu dobra, na rozměr mezilidských vztahů, sociální solidaritu, aktivní životní styl, zdraví a pohybovou aktivitu, romantiku přírodních míst a tajuplných městských zákoutí, dobrodružné výzvy lákající k překonávání sebe samého, rituály a obřady vytvářející žité tradice, životní mýtopoetické zkušenosti napomáhající otřesu duše, tedy ať se jedná o kterékoliv ze všech témat, anebo jejich celek, jež sumarizovala předchozí subkapitola, může být nově posouzeno, zda naplňuje zde zmiňovanou (a v některých momentech již rovněž zveřejněnou¹⁴⁴) ideu implicitního náboženství.

144 (Jirásek, 2018; Jirásek, Němec, & Macků, 2021)

© Pepa Středa

3.4 Pedagogika

3.4.1 Zaměření oboru

Společenská věda (tu více či méně duchovědně či výzkumně–empiricky založená) zkoumající témata, strukturu a procesy výchovy a vzdělávání jako záměrné činnosti napomáhající rozkvětu osobnosti v různých životních obdobích a společenských sférách je pravděpodobně s naším tématem propojena nejméně. A jestliže je za zakladatele oboru a jeho formativní osobnost považován Jan Amos Komenský, poukazující zejména na téma humanizace v pedagogickém působení,¹⁴⁵ můžeme se optikou této disciplíny hrdě dívat na naše téma nejenom v návaznosti na dávnou historii.

S předstihem poznamenejme, že pedagogika je teoretickou a vědeckou disciplínou, je vědou o výchově.¹⁴⁶ Z toho můžeme usuzovat na jistý odpor či nedostatek pozornosti teoretických pedagogů vůči metodickému přínosu díla Jaroslava Foglara, jak si posléze upřesníme. Pedagogika totiž není ani receptářem na výchovu, ani souborem praktických rad a návodů či postupů: věda je něco jiného než záznam metodických zkušeností.¹⁴⁷ Problém však nastává při shlednutí z teoretických výšin do přítomnosti praxe: zdatnosti výchovného provázení při osobnostním rozvoji totiž nejsou pouhým souborem dovedností, jimž se lze snadno naučit, ale mohou být považovány rovněž za umění.¹⁴⁸ Na tomto rozhraní teorie a praxe se vede urputný souboj, kdy pro geniální výchovnou foglarovskou praxi nenalézají teoretické analýzy a vědecké deskripce dostatek pozornosti, či adekvátního pojmového uchopení.

145 (Hábl, 2010, 2017)

146 (Chlup, Kubálek, & Uher, 1939)

147 (Průcha, 1997)

148 (Chlup et al., 1939)

Než se pustíme do podrobnějšího zobrazení této skepse, podotkněme ještě několik slov k oboru pedagogika. Pojmenovávající termín je odvozen od průvodců chlapců (řecké *pais*=hoch a *agó*=vedu) a cílem působení mělo být původně rozvinutí schopností k dokonalému lidskému životu.¹⁴⁹ Dnes už se od takových příliš ambiciózních cílů ustupuje a postačuje dosažení pozitivních změn ve vývoji osobnosti.¹⁵⁰ Pedagogika, obdobně jako další obory, je však ve svém komplexu příliš rozsáhlou disciplínou, takže se člení na několik dílčích oblastí, přičemž klasifikace může do velké míry záviset na preferencích konkrétního teoretika.

V naší zemi je vydáváno hned několik pedagogických odborných časopisů, které se tak podílejí na současném rozvoji oboru. Odborníky sdružující *Česká pedagogická společnost* vydává periodikum *Pedagogická orientace*. Z jednotlivých regionů můžeme jmenovat Prahu, kde vydávají časopis *Pedagogika (PDF UK)*, problematikou školního vzdělávání se zabývá *Orbis scholae (PDF UK)*, oborově zaměřené periodikum *Speciální pedagogika (PDF UK)*, filosoficky zaměřený časopis *Paideia (PDF UK)* a na environmentální výchovu orientované periodikum *Envigogika (UK)*. V Brně je to *Studia paedagogica (FF MU)* a na praxi více orientovaný časopis *Komenský (PDF MU)*, v Olomouci vychází *e-Pedagogium (PDF UP)* a *JTIE – Časopis pro oborové didaktiky (PDF UP)*, ve Zlíně *Sociální pedagogika (UTB)*. Doplňme, že pro neformální edukaci a zážitkovou pedagogiku je určen časopis *Gymnasion (Nadace Pangea)*. Nesmíme opomenout také odborné zahraniční databáze, kde např. Web of Science eviduje jenom v kategorii „education and educational research“ 725 časopisů, databáze Scopus excerpuje v oblasti „education“ dokonce 1544 periodik.

149 (Chlup, Kubálek, & Uher, 1940)

150 (Průcha, Walterová, & Mareš, 1998)

3.4.2 Vazba k foglaringu

Velmi zajímavým úkazem, zejména v souvislosti s dříve zmíněnou argumentací literárních kritiků ve prospěch pedagogického vlivu Foglarova díla, je relativně malý zájem pedagogiky samé o adekvátní analýzu a metodickou využitelnost výchovných aktivit i deskripcí. Přestože záznamy vedení oddílu, pedagogických rad a výchovných intervencí by měly být reflektovány i teoretiky pedagogiky, odborné zhodnocení tohoto oboru zůstává stále spíše tematikou budoucnosti. Zatímco u literární vědy, komiksových studií a rovněž religionistiky lze v posledních letech či dvou dekáдах vnímat poměrně silný zájem o teoretické zhodnocení, „mateřský“ obor se ke svému autorovi chová spíše „macešsky“. Optimismus z počátku 90. let, že nastal správný čas nejenom pro vydavatelský boom a organizační uskupování zájemců o šíření námětů a praktické využívání zkušeností, ale také o vědecké reflexe, se nenaplnil.¹⁵¹

Periodikum *Pedagogická orientace* uveřejnilo (od roku 1991) jednu studii zaměřenou na životní styl¹⁵² a jednu studii zaměřenou na hru, ale téma četby foglarovek je zde spíše doplňující sondou.¹⁵³ Do třetice zde byla uveřejněna recenze jednoho foglarovského sborníku.¹⁵⁴ Olomoucký časopis *e-Pedagogium* přinesl jediný text shrnující podněty návodné literatury.¹⁵⁵ Časopis *Pedagogika* (od roku 1951) na svých stránkách nepublikoval jediný příspěvek tematicky zaměřený tímto směrem. Ani ostatní pedagogické časopisy s pedagogickou reflexí tohoto ojedinělého výchovného konceptu nepomáhají. Heslo Foglar v jejich vyhledávacích nezobrazí žádné výsledky. Vůbec žádné.

151 (Jirásek, 2017)

152 (Jirásek, 2007c)

153 (Němec, 1998)

154 (Němec, 2008)

155 (Jirásek, 2007a)

Přitom již ve zmíněné diskusi v polovině 60. let byla právě výchovná hlediska kladena jako protiváha umělecky nedokonalých kvalit:

- autor vytváří kult správného, vzorného hocha, vhodného k napodobení;
- tímto příkladem a vlivem hrdinů, působením na city chce vypěstovat osobnostní vlastnosti zaměřené do oblasti etiky, pracovat na svém charakteru;¹⁵⁶
- podstatou je vůle k činu, největším dobrodružstvím je boj o vlastní sebezdokonalování;
- evidentní je přátelská sociální „souhra celé party či klubu, třídy nebo oddílu“;¹⁵⁷ vědomí povinností a pocit zodpovědnosti;
- odhalování psychických a mravních kvalit chlapeckého věku;
- je to „výchova důvěrou k samostatnosti“.¹⁵⁸

Právě tyto pozitivní aspekty výchovného působení a zřejmý čtenářský ohlas vedly tehdy ke snaze neposuzovat Foglara jako autora krásné prózy, neboť by propadl kritickým řetězem. „Chceme-li, je Foglar prozatér-primitiv, ale veliký vychovatel a zkušený tábornický praktik, od kterého se čtenáři něco dozvědí. (...) Nemůžeme si již prostě dovolit nechat rezivět zbraně, bojující s takovým úspěchem s flákačstvím, rváčstvím, surovostí, tělesnou a duševní ochablostí, sprostotou, když u nás dosud nebyl Foglar nikým nahrazen a překonán.“¹⁵⁹

Jako diskutabilní či problémové okruhy však byly již tehdy vnímány zejména charakteristiky, které souvisejí s Foglarovým mentálním celoživotním upnutím právě a pouze na chlapecký věk. Jako by bylo možno je udržet opravdu po celý život a resignovat na fyzické i psychické vyspívání, včetně řešení nezbytných problémů a prožívaných pubertálních a adolescentních krizí spojených zejména se vztahy k dívkám a erotickým probuzením. A rovněž s tím související absence děvčat ve výchově i v literárních postavách.

156 (Pludek, 1964; Skrobiszewska, 1964)

157 (M. Kovářik, 1964)

158 (Hykisch, 1964)

159 (Jareš, 1964, s. 406–407)

První souvislé a pedagogicky podnětné zhodnocení Foglarovy specifické metody pochází z konce 60. let, z doby všestranně inspirativní a tvořivé.¹⁶⁰ Stanislav Sohr nahlíží na Foglarovo dílo jako na ucelenou soustavu se zřetelným záměrem edukačně ovlivnit mladého člověka v období chlapectví, tedy mezi dětstvím a jinoštvím, se záměrným odpoutáním pozornosti od sexuální sféry. Mezi základní prvky této soustavy, které lze záměrně využít v pedagogickém ovlivňování právě s ohledem na specifické rysy daného životního období, patří:

- touha po romantice a poetizaci všedního života;
- soutěživost a snaha vyniknout;
- vytyčení následováníhodného a dosažitelného vzoru;
- neformální kolektiv ve výchovném procesu.

Výsledkem pak má být charakterové upevnění mladého člověka a vypěstované důležité návyky a volní vlastnosti, fixace morálních kategorií a samostatnost v rozhodování.

V předchozí kapitole zmíněnou roli rituálu lze nahlédnout nejenom religionisticky, ale také pedagogicky, neboť iniciační zkoušky napodobující mytického hrdinu vedou k osobnostní proměně, k životní transformaci.¹⁶¹ Které z výchovných prostředků můžeme vnímat jako nejzřetelnější k dosažení tohoto velkolepého cíle?

Jedinečným pedagogickým prostředkem ve Foglarově pedagogické koncepci je fenomén hry. Momentem hodným zdůraznění je fakt, že se zde nejedná o hru „na něco“. Hra zde není „životem nanečisto“, hra se životem stává. Foglarovy texty „směřují recipienta k plné sebeidentifikaci s klíčovými protagonisty příběhů, ovšem nikoli pouze na rovině hry, ale na rovině reálné existence recipienta. (...) Zasahuje do života recipienta i mimo hru, respektive především mimo hru. Modeluje jeho život ve všech oblastech. Systém Modrého života nebo soubor zkoušek známých jako třináct bobříků jsou toho dobrým dokladem. (...) Pokud tomu tak není a čtenář si z foglarovek vybere pouze dobrodružství, pak nepochopil nárok, který tyto texty na něj kladou. Doslova se s nimi minul.“¹⁶² Zejména jeho „vynález“, dlouhodobé etapové hry, se stává specifickou výchovnou metodou, která dokládá Jestřábovu originalitu a tvůrčí invenci.

160 (Sohr, 1968)

161 (Hošek, 2017; Sládek, 2008)

162 (Vučka, 2015, s. 221–222)

Samostatným a velmi dobře zpracovaným pedagogickým tématem je svébytná metoda Foglarova výchovného působení v podobě čtenářských klubů.¹⁶³ Příležitost oslovit statisíce dětí a mladistvých v jediný okamžik prostřednictvím instrukcí publikovaných v časopise a usměrňovat čtenáře k aktivitě klubového působení je vskutku naprosto jedinečná. 8. květen 1937, kdy se čtenářské kluby poprvé objevují, se tak stává mezníkem v historii pedagogiky volného času, neboť je to první překročení pouze informačního horizontu periodika pro děti a mládež. Časopiseckou rubrikou zprostředkovaná motivace k činnosti bez osobního setkávání se ukázala natolik silnou, že ji Jestřáb přenášel z jednoho časopisu do dalších, v nichž působil (*Mladý hlasatel, Správný kluk, Vpřed, Junák, ABC mladých techniků a přírodovědců*). Do redakcí zasílaná hlášení o klubové činnosti, podporované organizačními a motivačními prvky v podobě průkazů, odznaků, nálepek, stužek, žlutého kvítka apod., svědčí o zřetelném pedagogickém významu a silném ideovém vzoru.

Hodnotné poučení však jedinec i obor získává nejenom z úspěchů, ale také z neúspěchů a proher. Foglarova úzká specializace na věkové období 11–15 let mu umožnila plně porozumět těmto chlapcům a připravit pro ně báječný program, současně mu však připravovala opakovaná zklamání ve chvílích, kdy někteří členové oddílu dorůstali a přestávali mít zájem o tento každoročně opakovaný dětský program, nehledě na ambice vést oddíl jinak, s novotami a menší rigiditou osvědčených tradic a her. Svoji touhu zůstat nadosmrti chlapcem (doznává se k ní např. ve své autobiografii *Život v poklusu*¹⁶⁴) očekával rovněž od svých svěřenců, a jakmile se začaly objevovat přirozené proměny osobnostního vývoje, vždy byl znovu a znovu zaskočen oním neodvratným „neštěstím“, že chlapecký věk je překonán další vývojovou fází. Stejně tak nedokázal akceptovat projevy jiných zájmů (včetně vztahů k děvčatům), natož experimentování s cigaretami. Adolescentům nerozuměl, neměl pro ně pochopení, přicházel s nimi do konfliktů, roztrpčení a křivd, pocitů nepochopení a rozmrzelosti. Roverský program neznal a neuměl, vývojovou psychologii nestudoval, problémy dospívajících nechápal. Považoval je za nebezpečné konkurenty a vyzval je, aby z oddílu odešli.

163 (Němec, 2007; Pírek, 1990; Toman, 2007)

164 (Foglar, J. 2005e).

3.4.3 Možnosti nových interpretací

Fakt, že dětský čtenář přijímá Foglarovy texty zcela jinak než dospělý kritik, byl zmíněn opakovaně, explicitně v již opakovaně odkazované diskusi v časopisu *Zlatý máj*, ale také v mnoha dalších literárních zdrojích.¹⁶⁵ Dětská schopnost nezaujímat vůči textu kritický postoj racionálního pohledu, ale mýtopoeticky prožívat vyprávění plným ponořením se do bytí tohoto možného světa, tak může reflektovat antropologické potřeby náboženské: „Foglar dokáže úspěšně oslovit dětskou mysl podobným způsobem, jakým oslovují svaté příběhy mysl tradičního náboženského člověka, a s podobně dalekosáhlými proměňujícími účinky.“¹⁶⁶ Pokud budeme uvažovat v pedagogických kategoriích, můžeme hovořit o tom, že transformativní prožitky získané z četby a jejího převedení do reality (lovení bobříků, psaní deníků, aktivizace klubového či oddílového života aj.) jsou svým způsobem nenahraditelnou zkušeností, která velmi silnými výchovnými podněty jedinečným způsobem usměrňuje osobnost ve formativním období. Svědectví tohoto procesu podávají mnozí odborníci i laici, kteří neformální výchovou foglarovského typu ve správném životním období prošli, je patrné takřka v každém dříve zmíněném svazku vzpomínkových i odborně reflektivních publikací.

Na tomto místě předložíme jeden z možných pedagogických pohledů na široký a tematicky rozmanitý rozsah Foglarova díla, založený na obsahovém členění dle převládající sociální skupiny literárních hrdinů. Shrnující přehled jednotlivých děl (podle strukturace svazků edice *Sebraných spisů Jaroslava Foglara* v nakladatelství *Olympia*) rozřazených dle zmiňovaného kritéria členění podává tabulka 1.

165 (Halas, 2000; Hošek, 2017; Nezkusil, 1991; Polák, 2003; Vacke, 1988; Vučka, 2015)

166 (Hošek, 2017, s. 22)

Tabulka 1: Členění díla Jaroslava Foglara dle formálního kritéria sociální skupiny v roli hlavního tématu

	titul knihy	žánr	hlavní pedagogický/metodický/programový přínos
Sociální skupina 1. Oddíl	<i>Hoši od Bobří řeky</i>	román	Systém zkoušek s legendou lovu 13 bobříků, osobnost vedoucího (Rikitan), chlapecké vzory k napodobení, sada návodů na hry, závody, výpravy, romantické mystérium atmosféry (Píseň úplňku).
	<i>Strach nad Bobří řekou</i>	román	Polarita dobrých a zlých hochů, nové hry, výstavka zajímavostí, turnaj smíchu, dalších 13 bobříků.
	<i>Pod junáckou vlajkou</i>	román	Ideální činnost oddílu, přeměna obyčejných kluků v čestné hochy, étos slibu při proměně hodnotového zakotvení jedince. Hry, podněty pro pravidelnou činnost (systém bodování, symboly a znaky vítězství, výrobek užitečný oddílu aj.), obřady a rituály vytvářející tradici.
	<i>Devadesátka pokračuje</i>	román	Princip nejslavnější etapové hry (<i>Alvarez potřebuje jen statečné a silné</i>). Další hry, motivační síla tajemství příběhu s legendou, naděje na vítězství (poslední, nejtěžší úkol hodnocen násobkem obvyklých bodů), prohra se může stát údělem, který musíme umět unést.
	<i>Tábor smůly</i>	román	Role vtipu a humoru, výroba vozítka stráguly, systém mezidružinového bodování, sbírka oddílových úsloví a výrazů vytvářejících žitou tradici, oddílové muzeum památných věcí, černá skříňka se jmény „hrášníků“ s losováním na realizaci nepopulárních prací.
	<i>Poklad Černého delřína</i>	román	Silná legenda, náměty na bodování, pracovní sešity, oddílové nálepky a měna, pojmenování míst výprav, kroniky, hry a cvičení. Dlouhodobá hra a deset pravidel činnosti dobrého oddílu.
	<i>Náš oddíl</i>	instruktážní beletrie	Soubor zkušeností z mnoha desetiletí vedení oddílu, názvy družin, způsoby bodování, důležitost tradic, pracovní sešity, formy zpětné vazby, oceňování nejlepších, tabulky docházky i soutěží, oddílový časopis, pamětní lístečky, hry, soutěže a návody (Soutěž tělesné obratnosti – 42 cviků za 100 bodů).

Pozn: Oddíl – obvykle skautský, ale může se jednat rovněž o jiné uskupení více než deseti chlapců s dospělým vedoucím; Klub – zhruba pětice chlapeckých vrstevníků; Dvojice přátel – příp. neformální parta např. v místě bydliště

	titul knihy	žánr	hlavní pedagogický/metodický/programový přínos
Sociální skupina 2. Klub	<i>Záhada hlavolamu</i>	román	Příběhy <i>Rychlých šípů</i> jako vzorného klubu a jeho činnosti jsou prvním dílem trilogie. Projevy kamarádství a „zrady“ dospívajících, přísahy věrnosti, cit pro atmosféru a tajuplnost, rozpor bezpečného domova a cizího neznámého nebezpečí, hranice oddělující odlišné světy.
	<i>Stínadla se bouří</i>	román	Pokračování činnosti téhož klubu; druhý díl trilogie. Příklad prvotního plnění školních povinností a poté klubovní zábava, slavnost světél jako upozornění na aktivní prožívání volného času, Žlutý kvítek jako znak mírumilovnosti a čestnosti.
	<i>Tajemství Velkého Vonta</i>	román	Třetí díl trilogie, pravděpodobně nejméně pedagogicky vytěžitelná foglarovka.
	<i>Tajemná Řásnovka</i>	román	Tajuplné vzezření městské čtvrti, všude oblíbená desková hra Fan-Tan s barevnými špendlíky a klubovní život: práce v klubovně, závod vozíčků, vývěsky do klubovny, aktivní klubový život jako motivace ke studiu.
	<i>Kronika Ztracené stopy</i>	instruktážní beletrie	Příručka zabalená do hávu kronikových zápisů jednoho klubu, přešel námětů, návodů, rad a inspirací na celoroční činnost (Modrý život, zálesácká kniha, sběr šípů, letos poprvé a naposledy, listina věrnosti, vlastnoručně vyrobená stolička, deník, herbář a desítky dalších zkušeností).
	<i>Modrá rokle</i>	román	Nákup nafukovacích člunů, táboření a drobné práce na splátky dluhu jako nedílná součást klubové činnosti. Případná inspirace – rozšiřující program o speleologii a jeskyňářské aktivity. Důraz na zodpovědnost za sebe i za ostatní, ochota pomoci druhému v nebezpečí, pracovitost jsou hlavní hodnoty výchovných snažení.

	titul knihy	žánr	hlavní pedagogický/metodický/programový přínos
Sociální skupina 3. Školní třída	<i>Když duben přichází</i>	román	Čestní „Rytíři Bedny“ oponují protipólu obdivuhodných chlapců, hrubé a sprosté partě. Pro školní pedagogiku může být impulsem polarita učitele vzbuzující strach a vzorová postava kamarádského učitele a jeho činnosti přetvářející školu v napínavý závod (kartičky s kresbami za zásluhy, dobrovolné farmaření na školní zahradě, psaní kroniky třídy, vývěska se zveřejňovanými výkony v různých oblastech).
	<i>Boj o první místo</i> ¹⁶⁷	román	Sociální rozvrstvení třídy a atraktivita skautského života (hry, stavby z krabiček od zápalek, preference sportů), význam tréninku a vytrvalosti při běhu s rozjíždějícím se rychlíkem, vítězství ve sportovních závodech i volbě starosty třídy – „silou vůle přetvořit sám sebe“, apel na čestnost, spravedlnost a poctivost.
Sociální skupina 4. Dvojice přátel	<i>Přístav volá</i>	román	Modrý život – tabulka se sedmi úkoly na každý den, zásady seberozvoje a ušlechtilého života, vztah („zjitřená touha“) hlavních hrdinů.
	<i>Chata v Jezerní kotlině</i>	román	Přátelství a výpravy do přírody, cvičení těla, táboření, stavba srubu z bedniček. Popis vztahu s peripetielemi nenaplněné touhy, tajuplnost a síla obřadů a rituálů, stmelující momenty posilující synergii společenství.
	<i>Historie Svorné sedmy</i> ¹⁶⁸	román	Parta z místa bydliště, návštěva palouku a stavba táborového přístřešku z plachty, dovádění na Opičích stromech, stavba kamen, hry, sportování, dorozumívání morseovkou a pomocí praporků, psaní deníků a kroniky, střelba z luku, vodní hráz jako koupaliště, telegrafní síť mezi byty, scházení se na dvorku a vstup do skautských oddílů.
	<i>Dobrodružství v Zemi nikoho</i>	román	I přes odkazy na KPZ, Modrý život či lov bobříků patří tento román k pedagogicky méně využitelným příběhům.

167 Kniha může současně patřit do kategorie 1, oddíl.

168 Tento kratší román či novela poněkud vybočuje z navržených kritérií: *Svorná sedma* není ani oddíl, ani klub, ani školní třída, ale ani přátelská dvojice – je to parta propojená společným místem bydliště. Zároveň je výjimečné i jejich koedukované složení, obvykle se totiž jedná o chlapecké kolektivy, avšak zde je societa hlavních hrdinů tvořena čtyřmi chlapci a třemi děvčaty. Ohled na pedagogická kritéria rozčlenění nám však brání vyřadit publikaci do páté skupiny.

	titul knihy	žánr	hlavní pedagogický/metodický/programový přínos
Sociální skupina 5. Mimo kritérium	<i>Život v poklusu</i>	životopis	Autografický (a notně výběrový) soupis životních osudů nastiňuje osobnostní vyzrání skautského vůdce. Zápas o zdravý životní styl, odvaha vést oddíl či tábor bez předchozích zkušeností, skauting jako celoživotní hodnota.
	<i>Kronika Hochů od Bobří řeky I.</i>	výpisy z kronik	Oddílové výpravy, velikonoční robinzonády, témata besed v klubovně a dobrodružství v městských ulicích. Celoroční skautská činnost, ale také pochybnosti a úvahy, zda to má vůbec smysl, oddílové tradice, zvyklosti, symboly a rituály.
	<i>Kronika Hochů od Bobří řeky II.</i>	výpisy z kronik	Deník 13 táborů naznačuje principy skautského tábora, jeho budování, organizaci služeb a programů, motivy táborových her i bourání a úklid.
	<i>Tábor ve Sluneční zátoce</i>	divadelní hra	Divadelní hra z konce 30. let a soupis 60 Jestřábových táborů a spisek Tábornická moudrost, oddílová instruktáž od přípravy přes odjezd až po průběh táboření, služby a návrat. V úplnosti podané tábornické zkušenosti.
	<i>Tábor Zelené příšery</i>	výpisy z kronik	Původně rukopisné poznámky z let 1924–1929 dokládá rostoucí sebejistotu mladého skautského vůdce, rozvoj a růst oddílu, původní objevené návody kvalitní oddílové činnosti, faktor bodování.
	<i>Hry Jaroslava Foglara</i>	hry	Soubor 140 autorových her (v klubovně, v tělocvičně, v přírodě a ve městě), dlouhodobých her a pravidel správného hraní.
	<i>Z Bobří hráze</i>	instruktážní literatura	Výběr z rubrik časopisů s programy a návody na činnost, programy her, doporučení, moralistních naučení, publikovaných odpovědí na dotazy. Inspirace pro aktivní činnost, zvýšení motivace, jemnější vnímání přírody.
	<i>Jestřábe, vypravuj...</i>	povídky	Dobrodružné povídky, rozhlasová hra s úkoly a vybrané příběhy ze života oddílu: příhody z výprav, schůzek i táborů, popis her i nebezpečných situací, k nimž může při programu dojít.

Pokusme se nyní, na podkladě výše uvedeného formálně členěného Foglarova díla, o popis a vysvětlení podstaty edukativních strategií, metod a prostředků s cílem představit širěji základní pedagogický kontext. Pro přehlednost jsme edukativní strategie popsali v několika kategoriích, které utváří ucelený systém postupů a technik. Jde tedy o klasifikaci, která jde napříč členěním uvedeným v tabulce 1. Pokud víme, jedná se o první takto koncipované zhodnocení impulsů tohoto svěbytného literárního korpusu pro obor pedagogika.

Celoroční oddílová činnost a táboření (1)

Tuto kategorii, která oborově přináleží do pedagogiky volného času, považujeme za klíčovou, protože právě v ní nacházíme širokou škálu výchovných metod a prostředků. Jaroslav Foglar v knihách, které vynikaly poutavým příběhem, čerpal ze své praktické zkušenosti pedagoga, vůdce skautského (turistického) oddílu a z vedení táborů. Mnohé aktivity a hry měl již opakovaně vyzkoušené a prostřednictvím lákavého vyprávění je uměl provázat se zápletkou celého příběhu. S trochou nadsázky bychom mohli říct, že tato kategorie je představitelem specifického foglarovského žánru, „praktickou učebnicí výchovy“, ve kterém se kombinuje silný příběh se zápletkou, tajemstvím, které vytváří prostor pro dobrodružství a napětí včetně jeho intenzivního prožívání, ale navzdory tomuto románovému žánru je na pozadí hlavní linie velký prostor věnován „metodice“. Nejedná se však o klasickou metodiku – deskriptivní návody z metodických příruček. Popisy her a aktivit jsou komponovány do přímých dialogů, popisů nebo vyprávění jednotlivých hrdinů: jak jednotlivé výchovné aktivity animovat, jak hry uvádět prostřednictvím silného motivačního příběhu (legendy), jak koncipovat program během celého školního roku a jak ho završit táborem a celotáborovou hrou, jak řešit případné spory mezi hochy atd. Knihy zastoupené v této kategorii si tak našly čtenáře nejen mezi dětmi a mládeží, ale staly se mohutným inspiračním zdrojem pro skautské vůdce, vedoucí, animátory, učitele apod. Nezaměřují se očividně a teoreticky na ontogenetická specifika práce s adolescentní mládeží, na utváření dynamiky sociální skupiny, na konstrukci vzdělávacích cílů, na teorii socializace nebo heteronomní a autonomní koncepty morálního vývoje, ale přitom toto vše a mnohé další obsahují. Jaroslav Foglar ve svém intuitivním popisu vynikal v edukativní rovině schematickým didaktismem. Prostě a jednoduše uměl popsat aspekty dospívání, když mluví o „vánočních náladách chlapců“, dramaturgii letního tábora, když nás provází celotáborovou hrou, nebo přesvědčivým způsobem kla-

de důraz na silná motivační schémata prostřednictvím poutavých legend apod. Tyto postupy jsou de facto zřetelnými návody – metodikami, které mohou být využity i bez formálního pedagogického vzdělání a teoretické přípravy. Do současné doby neexistuje obdobná série takto koncipovaných „praktických učebnic výchovy“, které jsou primárně sdíleny ve formě beletristického literárního žánru.

Čtenářské kluby a fenomén Rychlých šípů (2)

V této kategorii musíme kromě románů a instruktážní beletrie zmíněné v tabulce doplnit rovněž o komiksové zpracování vzorového klubu **Rychlé šípy**,¹⁶⁹ případně další autorské obrázkové seriály,¹⁷⁰ kde vystupují do popředí pedagogická témata spojená s činností neformálních skupin několika vrstevníků. Vymežeme ji nikoliv s ohledem na specifickou formu komiksů, nýbrž samostatnou pozornost si v pedagogice zaslouhuje zejména ojedinělý koncept tzv. čtenářských klubů, kterým J. Foglar vdechl život, a to hned několikrát, opakovaně v různých mládežnických periodikách. Existence čtenářských klubů přinášejících i řadu pedagogických aspektů, je bezprecedentní a světově fenomenální. Příležitost naplno rozvinout jejich myšlenku, po předchozích nepříliš úspěšných snahách, se podařilo 8. května 1937, kdy vyšlo 36. číslo časopisu **Mladý hlasatel** s výzvou k zakládání čtenářských klubů. Vůbec poprvé vznikají mikrokolektivy čtenářů, jimž se časopis stává prostřednictvím rubriky vedené J. Foglarem „vedoucím“ efektivně organizujícím na dálku jejich volnočasovou aktivitu. O obrovském zájmu chlapců a děvčat svědčí fakt, že do 15. května 1941, kdy byl bez předchozího upozornění náhle časopis německými úřady zakázán, se registrovalo 24 600 klubů a počet jeho předplatitelů vzrostl na 210 000.¹⁷¹ J. Foglar dostal jako člen redakce větší příležitost až od podzimu 1938, kdy mohl plně začít realizovat své ideje moderního časopisu. Za tu dobu (necelé tři roky) oslovil prostřednictvím časopisu statisíce dětí a mladých lidí přibližně ve věku mezi deseti až patnácti lety, aniž by se s nimi kdy setkal, a mohl je výchovně ovlivňovat prostřednictvím osobního kontaktu.

169 (Foglar, 2003b)

170 (Foglar, 2003c)

171 (Pírek, 1990, s. 9)

Přes drobnou válečnou epizodu spolupráce s časopisem *Rozhlas mladých* a s kuratorním časopisem *Správný kluk*¹⁷² byla následně myšlenka čtenářských klubů obnovena v poválečném novém časopisu *Vpřed*, prostřednictvím kterého se do roku 1948, kdy byl časopis z ideologických důvodů zakázán, registrovalo téměř 13 000 klubů. Myšlenka vést neformální uskupení dětí bez plnoletého vedoucího, bez zastřešení konkrétní organizace, se na krátko vzkřísila koncem svobodnějších šedesátých let 20. století při časopisu *ABC mladých techniků a přírodovědců* (čtenářské kluby nahradily raketové posádky)¹⁷³ a následně po roce 1989.

Ideové a hodnotové směřování klubů prostřednictvím čtenářské platformy časopisů bylo zřejmé: kamarádství, snášenlivost, smysl pro zodpovědnost, ušlechtilá zábava, tělesná a duševní zdatnost, užitečnost a mravní vzor pro své okolí. Prostředky a formy práce, které J. Foglar prostřednictvím rubriky časopisů nabízel, byly prosté a byly zastřešeny označením klubová činnost. Zahrnovaly pravidelné týdenní schůzky, vycházky, hry a soutěže, tělesná cvičení, besídky, ale také prázdninová pomoc apod. Časopis a klubová činnost se těšily velké oblibě díky synergii mnoha faktorů, které se podařilo rozvinout v nebývalém rozsahu. Bylo to zejména:

- ▶ Plnohodnotné využití technických možností, které v danou chvíli byly k dispozici (barevná titulní strana, fotografie, kreslený moderní seriál na zadní straně). Zde musíme podtrhnout také význam komiksových příběhů *Rychlých šípů* (a později dalších obrázkových seriálů), které se staly určitým ideálním předobrazem toho, jak má správný čtenářský klub vypadat, jak se má každý člen chovat, jakou ušlechtilou činnost má vykonávat apod.
- ▶ Povídky a romány na pokračování z pera osvědčených autorů (O. Batlička, J. K. Čemus, J. Pecháček, též J. Foglar a další).
- ▶ Rozvoj zájmové činnosti dětí a mládeže prostřednictvím speciálních rubrik, např. radiotelegrafie, kterou vedl O. Batlička, sportovní, do které přispívali nejslavnější sportovci F. Plánička, J. Bican, ale též další, např. filatelistická, zdravotnická, astronomická, Junácká stezka, koutek hádankářů. Technický zájem byl rozvíjen v rubrice Stroje, které nás zajímají, Domácí dílna nebo Létaující modely apod.

172 (Bauer, 2018)

173 (Toman, 2005, 2007)

- Podněty k sebezdokonalování, rozvoje sebe sama v nejrůznějších oblastech. Dnes bychom tuto oblast označili jako výzvy (challenges), které jsou uplatňovány např. v moderních mobilních aplikacích motivující uživatele ke zvýšení pohybové aktivity, sportovního výkonu a rozvíjí se též v oblasti zážitkové pedagogiky. Tyto incentivy měly podobu zákonů, soutěží a nejrůznějších ocenění (odznaků) apod. vyhlašované zákony měly členy klubů zavazovat k mravnímu jednání a podporovat pohybové aktivity. Byl to např. zákon cyklistický (každý člen klubu se musel naučit jezdit na kole), zdravého života (deset minut cvičení denně), plavecký (člen klubu se naučí plavat), prázdninové pomoci (každý odpracuje cca 30 hodin na poli nebo hospodářství), užitečnosti (každý vykoná jednou v měsíci užitečný čin nebo službu), abstinenci (členové nepijí alkohol a nekouří), ochrany přírody (členové milují a ochraňují přírodu), boje proti ledové smrti (členové pomáhají v boji proti ledové smrti tím, že sypou v zimě chodníky). Ze soutěží jmenujme např. **Hledáme 100 nejlepších tříd**, v níž se soutěžilo o nejlepší průměr prospěchu celé třídy, nebo Soutěž zdraví, dobra a cti. Celý duch soutěže připomínal pravidla Modrého života, protože účastníci měli každý den třicet minut cvičit, dvakrát denně si čistit zuby, denně vykonat dobrý čin a po celý měsíc nelhat, nepodvádět, nemluvit hrubě, nenadávat, nebit se a nikomu neublížovat.¹⁷⁴

Závěrem tohoto výčtu uvedme nejvýraznější fenomén – Žlutý kvítek, který se šířil prostřednictvím časopisu právě pro svoji hloubku a nejvyšší mravní hodnotu. Jak uvádí Pírek,¹⁷⁵ „redakce využívá čtenářského ohlasu a 23. září 1947 zavádí »Žlutý kvítek« jako odznak čtenářů vpředu, vedena úsilím o svornost, ohleduplnost a mír mezi chlapci a děvčaty. Kdo nosí žlutý kvítek, odmítá jakékoliv násilí, bezpráví, hrubost a nečestnost. Je naplněn dobrou vůlí pomoci každému, kdo ji potřebuje a touhou po míru mezi jednotlivci a celky.“

174 (Pírek, 1990)

175 (Pírek, 1990, s.101)

Vzorový pedagog školního vyučování (3)

Tato kategorie je co do počtu děl nejméně početnou, přesto ji považujeme z pedagogického hlediska za pozoruhodnou. Opětovně připomínáme, že pedagogické podněty zde přináší autor, který nedisponoval žádným vyšším vzděláním, jedinec s bohatou zkušeností se skautskou výchovou ve volném čase, školu vnímající zejména jako povinnost dětského věku. Nicméně jak sám vzpomíná, z vlastní introspekce školní docházky v něm zůstal obdiv a respekt k učitelskému povolání prodchnutému laskavostí a trpělivostí, dětská ochota denně přinášet „úkoly z pilnosti“ a vášnivě propadnutí čtení i psaní. „Miloval jsem školu i způsob názorného vyučování pana učitele Tyla (...):“¹⁷⁶ Pokud však později byl třídním učitelem „hromotlucky, nelítostný a necitlivý člověk“,¹⁷⁷ skončily úkoly z pilnosti a objevil se strach. Tento protikladný zážitek se objevuje v knížce *Když Duben přichází*¹⁷⁸ v postavě neúprosně přísného učitele Havlíka a nově přichozího, hodného a citlivého učitele Kováře. Vzor kamarádkého vyučujícího, schopného proměnit školu z obávané robotárny v napínavý závod, radostný a krásný.

Je to pouze utopie pramenící z dětinských vzpomínek? Nebo lze metody oceňování formou barevných kreseb, psaní kroniky třídy, vyzvedávání výkonů na vývěsce, oceňování čestnými tituly různorodé zdatnosti s apelem pomoci a cti, opravdu přenést do školních škamen?

Přátelství a silný mravní apel (4)

Poněkud odlišným žánrem a kategorií jsou knihy, jejichž ústředním tématem je silné kamarádství dvou chlapců. Foglar rozuměl chlapecké duši a rád by toto pomíjivé životní období proměnil v celoživotní pobývání. Protože se koncentroval zejména na dobu před pubertou a erotickým vzplanutím, nedává ve své tvorbě dostatečný prostor dívkám a ženám; v jeho knihách je na první pohled patrná absence ženského elementu,¹⁷⁹ přestože je chlapecká pubertální psychika ženského živlu plná.¹⁸⁰ Rudi-mentární touha citových vztahů dospívajících chlapců tak dostává rozměr zejména popisů chlapeckých významuplných stisků rukou či chůze

176 (Foglar, 2005e, s.17)

177 (Foglar, 2005e, s.20)

178 (Foglar, 1999)

179 ([Hybler], M. H., 1987)

180 (Vacke, 1988)

dvojice zavěšené v podpaží, popisy bolavého srdce, rozjitřených vzpomínek na přítele, projevů náklonnosti a žertovného škádlení i žárlivých rozchodů. Popisy rozrušeného prožívání nejednoduchého vztahu se všemi peripetemi nenaplněné touhy tak mohou nabývat podoby až milostného románu či citového okouzlení neuvědomovaného Eróta. Ty bývají dosvědčovány zejména úryvky z románu *Chata v Jezerní kotlině*.¹⁸¹

Pedagogický apel je zde opět až schematicky vystavěn vykreslením dvou světů. Svět zla je zde prezentován „partou“ s celou škálou negativních konotací, dnes bychom řekli sociálně patologických jevů. Členové party tráví svůj volný čas na ulici, neví, jak ho smysluplně naplnit, poflakují se a (zejména též) kouří. Opakem je ušlechtilý život založený na přátelství, plnění dobrých skutků v klubu, oddíle, či jiném neformálním společenství, dále sportováním, společnými chvílemi na výletech, aktivním trávením volného času. Zatímco v příběhu *Chaty v Jezerní kotlině* rozdílnost dvou světů Foglar podtrhuje tím, že jednoho z dvojice přátel (Ludvu) nechává téměř umřít (jako důsledek kouření), aby zvýraznil jeho škodlivost a hodnotu přátelství, v příběhu *Přístav volá*¹⁸² vymodeluje ideálního hrdinu (Láďu Vilemína), který je pro Jirku Dražana velkým a tajným vzorem (idolem) a J. Foglar nám ukazuje (jako už tolikrát) osobnostní proměnu, kterou Jiří prochází, když opouští partu a následuje ideál obdivuhodného chlapce. Tento model proměny je pro Foglara typický a často doplněný i popisem metody, jak této změny dosáhnout. V daném příběhu je to plnění Modrého života, souboru každodenních úkolů (pravidel, jako např. denní cvičení, mytí studenou vodou, slušná mluva, konání dobrých skutků apod.).

181 (Foglar, 1996)

182 (Foglar, 2005b)

Další metodické impulsy (5)

Zcela jinou kategorií, postrádající složitější strukturu románového příběhu, charakterní postavy a zápletku, jsou publikace metodické, návodné či instruktážní. Zejména tato kategorie je obohacena pečlivou a zodpovědnou editorskou činností Miloše Zapletala, který připravil několik inspiračních svazků vypsáním různorodých poznámek z kronik, časopiseckých příspěvků a dalších zdrojů.

Foglar zde uplatňuje letité zkušenosti pedagoga, vedoucího tábora a poskytuje náměty na činnost skautských a jiných oddílů, klubů, či dalších neformálních společenství. Ať už je to bodovací systém, program na jednotlivé měsíce, příprava legendy a táborové hry, metodika vlastní celoroční činnosti apod. Co pedagogičtí čtenáři mohli číst mezi řádky v románové tvorbě, to je v těchto primárně metodicky zaměřených publikacích koncentrované, vysvětlené a doplněné konkrétními příklady her, ukázek činností apod.

Záhada hlav: empirický výzkum čtenářské zkušenosti a jejího vlivu

4.1 Úvod a konstrukce výzkumného nástroje

...Díky knize Když duben přichází jsem se rozhodl pro dráhu učitele, to mě ovlivnilo profesně. Díky knize Záhada hlavolamu jsem se seznámil s dílem JF a změnil jsem přístup k životu, jeho hodnotám a začal hledat literaturu JF. Pod junáckou vlajkou mě pak inspirovalo pro vstup do Junáka...

...Tvořilo mi to povahu vnitřního světa, náhledu na svět a okolí ... a to v době tvorby hodnot a postojů. Dodnes si při velkém naštvání říkám, že bych neměla být sprostá, ale raději naštvaně říci něco jiného – ve smyslu „plavajzníci“...

...Založil jsem podle jeho knih a příruček nejprve klukovský klub, a potom v roce 1970 i dětský turistický oddíl...

...Když jsem asi jako třináctiletý ukrýval svůj „životní odkaz“, potřeboval jsem v něm sdělit světu něco zásadního, velkého, ale tehdy mě nic takového nenapadlo, ale nakonec jsem napsal něco, co mi asi připadalo velmi důležité: „Mým vzorem jsou hoši od Bobří řeky“. Možná se to dnes jeví jako úsměvné, ale je to výpověď o vlivu textů J. Foglara na klukovskou dušičku v rozpuku...

Citace našich respondentů a respondentek z jedné dílčí kvalitativní části dotazníku¹⁸³ svědčí nejen o výrazném vlivu díla J. Foglara na utváření mravních postojů a hodnotové orientace v senzitivním období lidské ontogeneze, ale také o vlivu na volbu profese, v daném kontextu pedagogické (učitel, vedoucí oddílu). Jedná se jen o útržkovité reakce, nebo najdeme i přesvědčivější doklady v empirických datech našeho dotazníkového šetření? Obecným smyslem této části monografie je přiblížit vnímání díla Jaroslava Foglara ze strany jeho čtenářů, které jsme se pokusili zaznamenat prostřednictvím dotazníkového šetření realizovaného v květnu až červenci 2020. Výzkumné šetření bylo zacíleno na mapování vnímání díla Jaroslava Foglara v kontextu jeho dopadu na osobnostní změnu a reálný každodenní život respondentů, přičemž vlastní „dílo“ jsme si definovali širěji jako znalost nebo osobní zkušenost žitou prostřednictvím beletrie, kreslených komiksových příběhů, filmů, divadelních představení, táborových her či členství v oddíle, osobních setkání apod.

Koncept dotazníku byl vytvořen tak, aby 1) mapoval „vnímání díla“, hledali jsme odpověď na otázku, jaké oblasti vlastně v respondentech nejvíce (jakou měrou) rezonují, když se vyjadřují k percepci díla a 2) které z definovaných oblastí, jež jsou obsahem díla, jsou pro ně natolik významné, že si uvědomují jejich aplikaci i v reálném každodenním životě. V tomto případě jsme se snažili v kvantitativním měřítku postřehnout, zda vlastní dílo (dle posouzení respondentů) má vliv na jejich každodenní jednání a chování, respektive, co soudí o vlastní míře takové aplikace do reálného života.

Mluvíme-li o oblastech díla (též aspektech nebo tématech jako významově rovnocenných proměnných), máme zde na mysli jasně specifikované obsahové celky (kategorie), které jsou v díle J. Foglara (zejména při jeho četbě) zřetelné a výše jsme některé z nich představili. Jedná se například o apel ke zdravému životnímu stylu (především bez kouření a alkoholu), správnému charakternímu jednání spojovaného často s výzvou pomoci slabším, ale i k dobrovolnické práci, inspirací pro pobyt a táboření ve volné přírodě apod. Tyto oblasti jsme před vlastní konstrukcí dotazníku vytvořili na základě zevrubné obsahové analýzy díla J. Foglara (zejména primárních zdrojů, srov. tabulka 1) a doplnili též o analýzu sekundárních odborných zdrojů.¹⁸⁴ S touto výchozí znalostí jsme dané

183 Podrobnější informace o této části dotazníku jsou popsány jako poznámka pod čarou v kap. 4.6.2.

184 Viz např. (Hošek, 2017; Jirásek, 2007b; Sohr, 1968; Vučka, 2015; Zachariáš, 2007; Zapletal, 2007).

obsahové kategorie transformovali a operacionalizovali do jednotlivých škálových položek dotazníku. Výzkumný nástroj jsme poté podstoupili expertnímu posouzení a pilotnímu ověření na malém vzorku respondentů. Na základě zpětné vazby z této fáze vývoje dotazníku došlo k jeho drobným úpravám.

Celý dotazník se tedy sestával ze čtyř částí. Do první jsme začlenili položky zjišťující obecnější vztah respondentů k dílu J. Foglara (první kontakt s dílem, typické zdroje pro percepci díla a jejich preference, intenzita vztahu k dílu, možná míra ovlivnění apod.). Do druhé hlavní části jsme zakomponovali škálové položky, zjišťující, které z oblastí díla respondenti oceňovali (viz výše např. esteticko-umělecké literární kvality textu; příběhy a zápletku vtahující čtenáře do děje; vzor hlavních postav; vrstevnickou soudržnost; výzvu k celostnímu seberozvoji apod.). Respondenti odpovídali na otázku, které z oblastí oceňovali a vyjadřovali se prostřednictvím patnácti škálových položek od „rozhodně ano“, po „rozhodně ne“. Zvolili jsme sedmibodovou ordinální škálu, kterou jsme následně pro účely statistické analýzy a interpretace dat překódovali tak, aby odpovědi na krajní škále rozhodně ano byly zastoupeny hodnotou +3 a naopak druhý konec škály hodnotou -3 (rozhodně ne). Takto metodologicky konstruovaná „lichá“ škála umožňovala respondentům na pořadovém kontinuu volit též střední neutrální odpověď, kterou jsme kódovali hodnotou 0. Ve zcela analogickém duchu jsme vytvořili třetí část, jejíž součástí byl set deseti položek, zjišťujících, které z oblastí se staly zdrojem inspirace pro začlenění do reálného života. Konstrukce škály byla identická jako v předchozím případě a konečně čtvrtá sekce dotazníku byla tvořena položkami sledujícími sociologické charakteristiky respondentů, jako např. pohlaví, věk, vzdělání, profese apod., které v následné analýze sloužily pro deskripci výzkumného souboru a též zejména jako tzv. grupovací položky, prostřednictvím kterých jsme hledali souvislosti mezi jednotlivými proměnnými. Z uvedeného popisu nástroje je patrné, že získaná data měla zejména povahu kvalitativních proměnných na úrovni nominálního a ordinálního „měření“. Respondenti mimo tzv. sociologických indikátorů vyjadřovali určitou míru souhlasu či nesouhlasu s danou položkou na pořadovém kontinuu tak, jak to bývá obvyklé ve společensko-vědních výzkumech.

4.2 Výzkumný soubor

Okruh respondentů a respondentek, kteří se vyjadřovali k jednotlivým položkám dotazníku, byl specifický v mnoha ohledech a považujeme za důležité veškeré aspekty výběru otevřeně popsat a vysvětlit. S ohledem na sledovaný účel šetření jsme se rozhodli pro záměrný výběr, cíleně jsme oslovovali osoby, u nichž jsme předpokládali, že znají Foglarovo dílo, a to ať z četby nebo z vlastní pedagogické praxe, televize, komiksů apod. Jinými slovy, podmínkou účasti ve výzkumu (kritériem výběru) byla zprostředkovaná nebo přímá nezprostředkovaná zkušenost s dílem J. Foglara. Dalším kritériem byla dobrovolnost, vyjadřovali se jen ti, které výzva oslovila a zaujala, a dostupnost respondentů (kdo měl příležitost se do výzkumu zapojit), kterou jsme se snažili maximálně naplnit s využitím širokého spektra možností. Potenciální respondenty jsme oslovili prostřednictvím elektronického motivačního dopisu a žádostí, aby případnou výzvu k vyplnění dotazníku dále šířili ve svém okolí. Primárně jsme oslovovali dětské a mládežnické organizace, které obsahově i ideově čerpají z autorova díla (*Sdružení přátel Jaroslava Foglara, Junák – český skaut, Pionýr, Česká tábornická unie* ad.), dále jsme informace předali provozovatelům webových stránek specializovaných na foglarovskou tematiku (bohousek.cz, foglarovec.cz, iklubovna.cz aj.), i dalším potenciálními interestentům (zástupcům *Kruhu přátel odkazu Jaroslava Foglara*, autorům textů publikujícím v dané oblasti či dalším foglarovcům, na něž jsme získali přímý kontakt). Adresáty takto vytvořených mailing listů jsme ještě vyzvali, aby zprávu šířili dále ve svém okolí, vytvořili jsme rovněž specializovanou facebookovou událost s cílem maximalizovat výběrový soubor.

Tímto detailním popisem jdeme naproti kritickým hlasům, které takto vymezený soubor považují za „sociální bublinu foglarovců“, tvrdíce, „že jsme přece museli předpokládat, jak se asi tato skupina bude k dílu J. Foglara vyjadřovat.“ K danému je třeba uvést, že každý výzkumník přichází s určitými předpoklady a je plný určitých očekávání. Předpoklady a očekávání jsou však mnohdy vzdáleny empirickým datům, tedy výsledkům vlastního šetření. Druhým důvodem, proč jsme realizovali dané výzkumné šetření a koncipovali právě takový výběr, byl prostý fakt, že podobné výzkumné šetření dosud nebylo realizováno (odhlédneme-li od opakovaných a výše zmiňovaných sond do čtenářské oblíbenosti), a tak by bylo profesně neetické tvrdit, že si myslíme, že dílo J. Foglara má vliv, když empirické doklady dosud absentují. S ohledem na uvedené skutečnosti nebylo možné realizovat např. náhodný výběr, protože v takto koncipo-

vaném souboru by znalci Foglarova díla byli zastoupeni zcela náhodně a prostřednictvím takového výběru bychom byli schopni odpovědět např. na otázku, jak je v daném souboru zastoupena třeba oblíbenost Foglarova díla (např. v kontextu jiné literatury pro děti a mládež). Ale to už by byl opravdu jiný výzkum, podobný např. reprezentativnímu šetření populace ČR ve věku 15 a více let (n=815), který realizovala agentura **Median** pro **Skautskou nadaci Jaroslava Foglara** v březnu 2021.¹⁸⁵ Z tohoto výzkumu vyplývá, že 93 % respondentů zná **Rychlé šípy** a spojují je zejména s hodnotami kamarádství (87 %), čestnosti (68 %), dobrých skutků (57 %), aktivního života (34 %) a humoru (27 %).

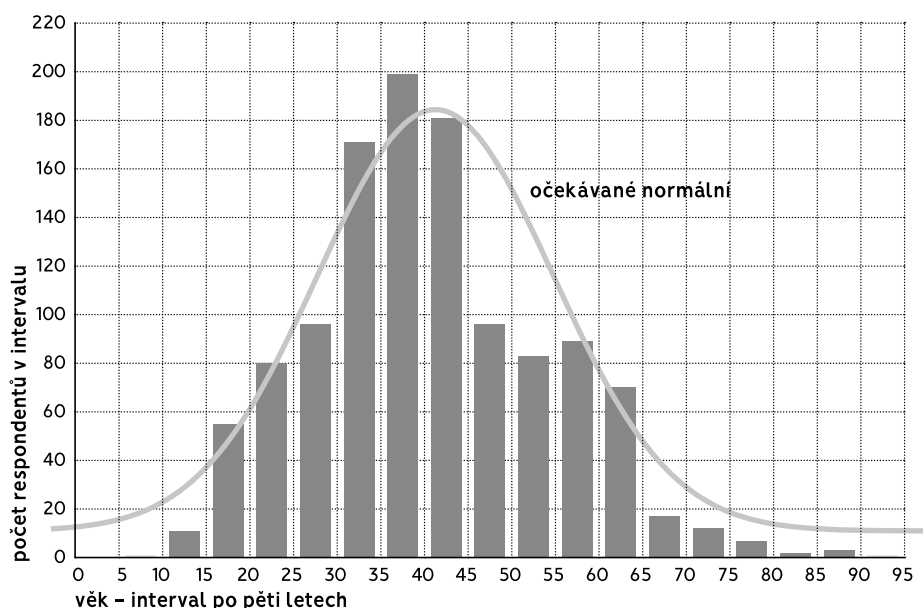
Sběr dat probíhal elektronicky v letních měsících 2020 (nejintenzivněji od konce května do července) prostřednictvím google formulářů a k vlastnímu sběru se váže příhoda, která do jisté míry také charakterizuje výběrový soubor. Když jsme elektronický dotazník uzavřeli na konci července, abychom se mohli věnovat analýze dat, měli jsme k dispozici 1135 vyplněných dotazníků. Tento relativně vysoký počet nás nejenom potěšil, ale i překvapil. Průběžně jsme také dostávali komentáře od přátel i neznámých respondentů veskrze děkovaných, oceňovali možnost se k dílu J. Foglara vyjádřit. Jeden z nich nás v září přivedl na myšlenku znovu nahlédnout do databáze a k našemu překvapení jsme zjistili, že dotazník nebyl uzavřen, jak jsme se mylně domnívali, a sběr dat pokračuje a narostl o dalších čtyřicet jedna respondentů. Na základě analýzy volných odpovědí v závěru dotazníku, mailů a dalších komentářů můžeme též doplnit další charakteristiku daného souboru, totiž vysokou motivovanost respondentů, jejich nadšení a „disciplinovanost“, či jakousi vnitřní „povinnost“ se k uvedenému tématu vyjádřit. Vám všem, kteří jste tak učinili a do výzkumu se zapojili, děkujeme.

Základem pro analýzu byla data získaná od 1174 respondentů (686 mužů, 484 žen, čtyři respondenti pohlaví neuvedli). Průměrný věk respondentů byl 41 let, nejčastěji byli zastoupeni respondenti ve věkovém intervalu 30–50 let – 647 účastníků (cca 55 %). Tito respondenti se narodili v mezidobí roku 1970–1990, tedy v období, které je na straně jedné ohraničeno počínající normalizací, která byla charakteristická i početnějšími populačními ročníky (tzv. Husákovy děti) a na straně druhé polovinou 80. let, kdy docházelo zejména v druhé polovině k rozvolňování a erozi socialistického společenství (v našem kontextu např. čtenářské debaty s Jaroslavem

185 (anonym, 2021)

Foglarom, obnovené vydávání jeho knih apod.). Jednalo se tedy o periodu, v níž Foglarovy knihy nevycházely, byly stahovány z veřejných knihoven. Čtenáři v daném období pravděpodobně museli vyvinout vyšší míru aktivity, aby se s dílem mohli seznámit ve vydáních 60. let nebo prostřednictvím prvorepublikových a poválečných výtisků. Mladší generace od pěti do třiceti let je zastoupena 243 respondenty, cca 21% a naopak generace z druhého spektra od padesáti do devadesáti pěti let 284, tj. 24%. Zájem o Foglarovo dílo je patrný napříč všemi generacemi respondentů, přičemž první kontakt s dílem (knihou, komiksem apod.) byl typický již před dvanáctým rokem života (965 respondentů, 82%). Věkové rozdělení je zřetelně patrné z histogramu níže (obr. 1).

Obrázek 1: Histogram zastoupení věkových kategorií

Výběrový soubor byl též charakteristický výrazným zastoupením respondentů s vysokoškolským vzděláním (704, tj. 60%) a společně s respondenty s postgraduálním vzděláním nebo vědeckou přípravou (162, tj. cca 14%) tvořili 74% podíl v souboru. Nezanedbatelnou skupinou jsou též respondenti s ukončeným středním vzděláním nebo odbornou školou s maturitou, případně absolventi vyšší odborné školy (21%). Zcela marginálně je pak zastoupena skupina se základním vzděláním (1%) a vyučených nebo absolventů střední odborné školy bez maturity (4%).

Jak jsme předpokládali, jednalo se o respondenty s poměrně výrazným zájmem o dílo. Na pětibodové škále (zcela bez zájmu – s mimořádně intenzivním zájmem) volí 748 respondentů (64 %) jednu z krajních variant (s intenzivním nebo mimořádně intenzivním zájmem), 377 respondentů 32 % volí variantu se zájmem a možnost zcela bez zájmu nebo bez většího zájmu vybírá pouze 42 respondentů (4 %). V tomto ohledu se tedy zcela naplnil náš záměr, totiž oslovit respondenty se zájmem o Foglarovo dílo.

Obdobně jsme také na čtyřbodové škále zjišťovali míru intenzity prožívání, a to bez ohledu na formální podobu díla (beletrie, komiks apod.). Zcela marginálně je zastoupena volba škály bez většího prožívání (prostě jsem to přečetl – 12, tj. 1%) a s mírnou intenzitou prožívání (částečně jsem byl/a vtažen do děje – 72, tedy 6 %) ve prospěch škály s větší mírou prožívání (intenzivně jsem prožíval/a příběhy hlavních postav – 525 respondentů, 45 %) a podobný počet se hlásí i k největší míře prožívání (hl-tal/a jsem příběhy jedním dechem a dost často jsem se vnitřně identifikoval/a s jednajícími postavami – 558, což je 48 %). Z obou položek zjišťující zájem i subjektivní intenzitu prožívání je zřejmá relace.

Z tabulky níže je patrné, prostřednictvím kterých zdrojů (s otevřenou volbou více možností) se respondenti s dílem obvykle seznámili (sestaveno sestupně).

Tabulka 2:

Zdroje, prostřednictvím kterých se respondenti seznámili s dílem

zdroj seznámení	četnost volby	
	absolutní	relativní
Literární zpracování (beletrie, román, povídka aj.)	1004	86 %
Obrazy, kresby a jiné výtvarné zpracování včetně komiksů	701	60 %
Dramatické umění (rozhlasová/divadelní hra, film, seriál apod.)	278	24 %
Metodická a návodná literatura (příručky, kroniky, rubriky aj.)	267	23 %
Jinou přímou či zprostředkovanou formou (osobnost, besedy, hry, oddíl, apod.)	248	21 %
Odborná reflexe díla J. Foglara jinými autory	92	8 %

Typickým zdrojem je literární zpracování (romány, povídky apod.), následováno zejména komiksovou tvorbou, ale relativně silně jsou zastoupeny i kategorie ostatní. Naši respondenti se v tom zajímavým způsobem odlišují od respondentů agentury *Median* ve dříve zmíněném výzkumu¹⁸⁶ pro *Skautskou nadaci Jaroslava Foglara* zaměřeném na znalost *Rychlých šípů*, která je podložena nejvíce seriálem či filmem (56 %), čtením komiksových příběhů (42 %) a četbou knih (33 %).

Vzhledem k povaze Foglarova díla, které může obsahovat i značný inspirativní potenciál pro edukativní práci s dětmi a mládeží, nás také zajímalo, jaký je podíl pedagogických pracovníků. Téměř 50 % (559 respondentů) uvedlo, že má zkušenost s pedagogickou prací v roli instruktora, vedoucího, animátora nebo dobrovolného pracovníka a 35 % (392) působí jako profesionální pedagog (učitel, instruktor apod.). Co do vztahu k organizaci byli nejvíce zastoupeni skauti a skautky 41% (464 respondentů), případně jiné organizace zaměřené na práci s dětmi a mládeží ve volném čase 31% (350), podobně byli zastoupeni příslušníci táborských sdružení a organizací pracujících s dospělými (cca 18 %, tj. 200), a přibližně kolem 10 % pak členové ekologických (129) nebo církevních spolků (134) a pionýři (143).

Pokud bychom měli shrnout charakteristiky výběrového souboru a poukázat na zajímavosti, pak můžeme uvést:

- Přestože Jaroslav Foglar psal zejména o chlapcích přecházejících ze základní školy do učiliště, příp. průmyslové školy, u našich respondentů převládá vysokoškolsky vzdělaná populace.
- Přestože se Jaroslav Foglar nikdy netajil tím, že píše zejména literaturu určenou pro chlapce, v našem výběrovém souboru jsou též silně zastoupeny ženy (41%). Podrobněji o daném tématu pojednáme dále.

4.3 **Jak dílo J. Foglara vnímáme, jak ho oceňujeme a co si odnášíme do reálného života**

V následující části postupně odkryjeme výsledky analýzy empirických dat. Nejdříve popíšeme, jak respondenti dílo vnímali, následně představíme oblasti, které v díle oceňovali, analogicky sestavíme i žebříček obsahových témat, která jsou natolik silná, že je respondenti aplikují i v reálném životě a na závěr představíme specifické oblasti – dílčí výzkumné závěry, které jsme rozpracovali pro odborná periodika.

Položme si nejdříve otázku, jak respondenti na dílo nahlízejí, jak ho vnímají? Tuto skutečnost jsme zjišťovali prostřednictvím položky dotazníku, ve které jsme nabízeli čtyři možné kategorie. Výsledky jsou patrné z tabulky 3, která řadí jednotlivé kategorie podle průměrného hodnocení dané oblasti. Nejvíce čtenáři vnímají dílo skrze příběh a zápletku, krajní podobu škály (+3) rozhodně ano volilo 557 respondentů (47 %), podobně intenzivně i co do četnosti je dílo oceňováno pro možnost identifikovat se s hrdiny příběhů – vzory (ideály), možnost rozhodně ano (+3) volilo 506 respondentů (43 %). Přestože zastoupení zbývajících dvou kategorií bylo nižší, průměrně se vyskytuje stále v kladném hodnocení. Dílo je rozhodně inspirující (+3) pro svůj pedagogicko-metodický potenciál pro 260 respondentů (22 %) a na stejné intenzivní škále v něm vidí 171 respondentů (14 %) duchovní inspiraci.

Tabulka 3: Jak respondenti vnímají dílo J. Foglara

vnímání obsahu	průměr	medián	modus	četnost (modu)	relativní četnost (modu)	SD
AA – krásná literatura, příběh, zápleтка	1,99	2	3	557	47 %	1,37
BB – identifikace s hlavními hrdiny, proměna chování (vliv vzoru)	1,77	2	3	506	43 %	1,50
CC – inspirace pro pedagogickou práci	0,53	1	3	260	22 %	2,07
DD – duchovní inspirace	0,24	1	1	214	18 %	1,95

Pozn.: SD = směrodatná odchylka

V této souvislosti se nabízí otázka, zda existuje vztah mezi oceňováním díla jako pedagogické inspirace a příslušností ke kategorii pedagogický pracovník (profesionální nebo dobrovolný). Tento vztah jsme testovali prostřednictvím neparametrického Kruskal-Wallisova testu¹⁸⁷ a můžeme konstatovat, že je významný na hladině významnosti 0,05. Tzn. pedagogičtí pracovníci, dobrovolní nebo profesionální, statisticky významně oceňují na díle J. Foglara právě jeho edukativní potenciál, na rozdíl od respondentů, kteří do kategorie pedagogických pracovníků nespádají.

4.3.1 Oblasti díla J. Foglara oceňované respondenty

Podívejme se nyní, které z relevantních patnácti tematických oblastí díla J. Foglara (v dotazníku byly původně uspořádány v položkách a–n) jsou respondenty oceňovány. Pro přehlednost jsme jednotlivé oblasti uspořádali do tabulky (viz tabulka 4), jako kritérium třídění nám posloužil průměr, který je také v relaci s četností modu (v tabulce označeno jako četnost), tedy kategorie zastoupené nejvícekrát. Pro úplnost doplňujeme i medián (střední hodnota) a směrodatnou odchylku, která vypovídá o rozptylu odpovědí jednotlivých respondentů. Je-li směrodatná odchylka nižší, výpovědi respondentů se více shodují, jejich variabilita odpovědí (rozptyl) je menší. Všimněme si, že je to právě směrodatná odchylka, která je nejnižší u oblastí, které jsou také nejvíce oceňovány, postupně se zvyšuje, a tím se snižuje shoda respondentů.

187 Testovali jsme nulovou hypotézu: H_0 – medián vnímání díla J. Foglara v jednotlivých oblastech se neliší (je shodný) napříč skupinami 0 – bez pedagogické zkušenosti, 1 – dobrovolný pracovník, 2 – profesionální pedagogický pracovník. Hypotézu jsme na základě výsledku testu mohli zamítnout na hladině významnosti 0,05.

Tabulka 4: Pořadí respondenty oceňovaných tematických oblastí

	oblast	průměr	medián	modus	četnost	SD
1.	b – příběh (zápletka) vtahující čtenáře do děje	2,17	3	3	668	1,29
2.	h – pobyt v přírodě a táboření	2,02	3	3	629	1,42
3.	e – etický aspekt mravnosti, dobra, čestného jednání a pomoci potřebným	1,79	2	3	508	1,48
4.	j – vrstevnická soudržnost, participace na životě klubu (oddílu, třídy, party apod.)	1,77	2	3	488	1,45
5.	c – vzor hlavních postav	1,74	2	3	457	1,45
6.	k – pracovitost a pomoc druhým	1,43	2	3	335	1,50
7.	i – romantická zákoutí městských dvorků a uliček	1,43	2	3	398	1,63
8.	d – inspiraci k vlastnímu jednání v reálném životě	1,40	2	3	350	1,58
9.	g – pohybová aktivita, aktivní životní styl	1,19	2	2	317	1,63
10.	f – zdravý životní styl, odpor k alkoholu a kouření	1,00	1	3	278	1,73
11.	ch – emotivní vnímání popisů přírody a krajiny	0,93	1	3	266	1,73
12.	m – výzva k celostnímu seberozvoji ve všech oblastech života	0,86	1	2	260	1,75
13.	l – upozornění na možná nebezpečí	0,42	1	1	271	1,77
14.	a – esteticko-umělecké literární kvality textu	0,26	0	1	261	1,67
15.	n – duši otřásající spirituální zasnění	-0,63	-1	-3	268	1,92

Pozn: SD = směrodatná odchylka

Z výše prezentované tabulky je patrné, že nejocěňovanějšími oblastmi jsou ty, které jsou spojeny s vlastním příběhem, zápletkou (b) a pobytem v přírodě (h). Obě kategorie mají průměrné hodnocení vyšší než 2, krajní škála (+3) je zastoupena u položky (b) 668krát, tj. 57 % a podobně u položky (h), kde je modus zastoupen 629krát, tj. 54 %, směrodatná odchylka svědčí o malém rozptylu voleb, tedy relativně silné shodě respondentů.

Následující tři oblasti (e, j, c) jsou respondenty hodnoceny podobně a vytvářejí určitou homogenní skupinu témat spojených s pobídkou k mravnímu jednání (e), které se v díle J. Foglara úzce váže na jednání a vzory hlavních postav (c). Čtenáři tedy v díle oceňují to, co bychom celkově mohli zahrnout do oblasti etické, mravní (čestné) jednání a dobro, které nachází praktickou realizaci zejména v životě vrstevnických skupin – čtenářských klubů a oddílů (j). I v tomto případě je typickou volbou krajní pól škály (+3), který je nejčetnější (modus) a jeho relativní četnost je prezentována 43, 42 a 39 procenty.

Středně jsou respondenty oceňovány oblasti vztahující se k hodnotě pracovitosti a pomoci druhým (k) a dobrodružného prostředí tvořeného městskými uličkami a romantickými zákoutími městských dvorků (i) a triádu uzavírá oblast vybízející k aktivnímu jednání a prožívání všech aspektů Foglarova díla i v reálném životě (d). Uvedené tři položky jsou velice podobně hodnoceny respondenty, průměr se pohybuje kolem 1,4 a stále nejpreferovanější volbou je krajní volba (+3), která je zastoupena 29, 34 a 30 procenty.

I následující dvě položky (g, f), jejichž hodnocení stále přesahuje průměr 1, mají mnoho společného. Vztahují se k zvýznamňování zdravého životního stylu, jehož součástí je ve Foglarově díle odmítání alkoholu a kouření (f), ruku v ruce s oceňováním pohybových aktivit a aktivního životního stylu (g). Krajní hodnocení této položky (+3) je v obou případech blízké 24 %.

Hodnocení dalších položek (ch, m, l, k) je méně výrazné, průměr osciluje mezi nulou a jedničkou, položky jsou charakteristické i větším rozptylem a to znamená, že pouze pro některé respondenty mohou být tyto oblasti hodné ocenění, zatímco pro jiné nikoliv. Mezi položkami nenacházíme ani vnitřní obsahovou shodu. Nejméně zřetelnou oblastí, která je v díle J. Foglara hodnocena nejméně (v kontextu ostatních), je oceňování spirituální oblasti (n), o které dále pojednáme v samostatné kapitole. Nejčtenějším zastoupením je zde krajní oblast škály (rozhodně ne, -3), tj. 23 %.

Ohlédneme-li se výše, neunikne nám, že oceňované oblasti díla se v podstatě rozpadají do čtyř respondenty velice kladně hodnocených oblastí, přičemž nejocěňovanější je 1) silný příběh spojený s dobrodružstvím (b, h), které se často odehrává v přírodě, následovaný kategorií podtrhující 2) mravní rozměr jednajících postav (e, c), který se utváří v inspirujícím podnětném prostředí referenčních sociálních skupin (j). Ve třetí oblasti jsou oceňovány 3) hodnoty pracovitosti a pomoci druhým na pozadí dobrodružného městského prostředí (k, i) kombinované s výzvou k následování v reálném životě (d), zároveň též 4) k aktivnímu a zdravému životnímu stylu (g, f).

4.3.2 Oblasti díla J. Foglara transferované respondenty do každodenního reálného života

Výše jsme prezentovali oblasti, které respondenti ve Foglarově díle oceňovali, nyní se podívejme na to, které z nich, podle jejich vlastního úsudku, přenášeli do reálného života. Prostřednictvím identického postupu jsme sestavili tabulku pořadí (viz tabulka 5), přičemž dané oblasti jsme již při přípravě dotazníku redukovali (do položek A–J).

Tabulka 5: Pořadí oblastí, které respondenti aplikovali do reálného života

	oblast	průměr	medián	modus	četnost	SD
1.	C – pobyt v přírodě a táboření	1,66	2	3	512	1,65
2.	F – vnímání spravedlnosti (etický aspekt), mravnost, dobro, čestné jednání a pomoc potřebným	1,63	2	3	457	1,57
3.	D – emotivní vnímání přírody a krajiny	1,30	2	3	389	1,74
4.	G – vrstevnickou soudržnost, spoluúčast na životě společenství (oddílu, třídy, party apod.)	1,28	2	3	335	1,67
5.	H – pracovitost a pomoc druhým	1,2	2	2	346	1,58
6.	E – zalíbení v romantických zákoutích městských dvorků a uliček	1,02	1	3	336	1,86
7.	CH – zodpovědné rozhodování s ohledem na bezpečnost svoji a druhých	0,98	1	2	297	1,7
8.	I – výzvu k celostnímu seberozvoji ve všech oblastech života	0,66	1	1	258	1,75
9.	B – pohybovou aktivitu a aktivní životní styl	0,64	1	1	258	1,69
10.	A – zdravý životní styl, odpor k alkoholu a kouření	0,26	0	1	209	1,92
11.	J – spirituální hodnoty (jako funkční ekvivalent náboženství)	-0,73	-1	-3	298	1,93

Pozn: SD = směrodatná odchylka

Z tabulky je zřejmé, že analogicky jako v předchozím případě, kdy respondenti oceňovali přírodu (h), uvádějí, že také aplikují do svých reálných životů aktivity spojené s pobytem v přírodě a tábořením (C). Zastoupení krajní hodnoty (+3) uvádí 46 % respondentů. Je zcela logické, že můžeme očekávat i relativně vysokou míru korelace proměnných (h) a (C), která je 0,66 (Spearmanův koeficient, významný na hladině významnosti 0,05).

Druhou nejvýznamnější oblastí spojenou s aplikací do každodenního života je etický princip spojený s prosazováním spravedlnosti, čestným jednáním a pomoci bližním (F). Krajní hodnota (+3) je zastoupena ve 39 % a korelace s příslušnou oceňovanou oblastí výše (e, j) je 0,65 a 0,52. Třetí oblastí je emotivní vnímání přírody (D), krajní hodnota (+3) je zastoupena 33 %. Podobně je hodnocena i oblast vrstevnických vztahů (G), krajní hodnota (+3) je zastoupena 29 % (korelace položek G a k je 0,54).

Relativně silně oceňovanou oblastí je hodnota pracovitosti a pomoci druhým (H), která má též silnou asociaci (korelaci) se sesterskou položkou a dosahuje hodnoty 0,74. Přestože nejčastěji volenou hodnotou na škále je +2, kterou volí 29 %, v průměru se umísťuje na páté pozici. Záliba v městských uličkách a zákoutích (E) je i v tomto výčtu relativně populární položkou, krajní polohu škály (+3) volí 29 % respondentů, korelace obou položek (E, i) je též velice silná 0,7. Relativně méně výrazněji jsou respondenty aplikovány do reálného života činnosti spojené s celostním rozvojem (I) a pohybovými aktivitami (B). Vyšší rozptyl naznačuje větší variabilitu odpovědí, krajní volbu (+3) volí 16 % (I) a 14 % (B). I tak se průměrné příznivé hodnocení pohybuje výrazně v kladné části spektra škály, stejně tak korelace položek (I, n) je 0,5 a (B, g) 0,6.

Velkou výzvou pro interpretaci je pak položka (A) zjišťující, zda respondenti aplikovali do reálného bytí zdravý životní styl bez alkoholu a kouření. Největší směrodatná odchylka napovídá, že v této odpovědi se respondenti rozvrstvějí do celého možného spektra odpovědí. 16 % volí střed škály, 35 % vybírá z negativního spektra (tedy NE) a 48 % volí z kladné části spektra (tedy ANO), krajní volbu (+3) volí 16 % respondentů. V našem výzkumu se ještě vedle položky zjišťující míru ovlivnění ve spirituálním slova smyslu (položka J, která je též v průměru nejméně hodnocenou oblastí) jednalo o položku diferencující postoje respondentů. Korelace položek (A, f) je 0,6. Jestliže se v této položce respondenti výrazně rozcházel ve svém hodnocení, mělo by nás zajímat, které skupiny respondentů se na této variabilitě nejvíce podílejí, případně, zda mezi nimi existuje i statisticky významný rozdíl. Zcela jistě a téměř prvoplánově se nabízí skupina pedagogů, od které obvykle očekáváme, že bude kladným vzorem pro své svěřence a tedy, že by se mohlo jednat o jednu z hodnotových oblastí, která by mohla být nejen inspirací, ale též reálným každodenním naplněním v praxi (závazkem). V předchozím případě, kdy jsme hodnotili oceňované oblasti v díle, jsme významnou odlišnost pedagogů a ostat-

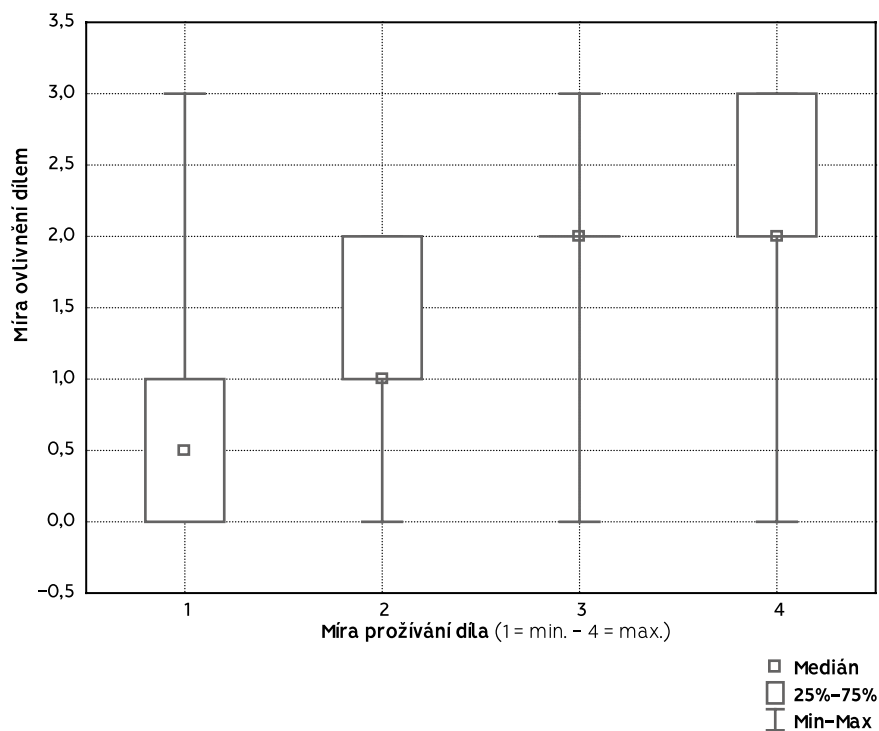
ních neidentifikovali.¹⁸⁸ Nyní jsme však zjistili, že skupina pedagogů statisticky významně aplikuje do života oblasti popsané v položkách A, B, C, G, a I. Tedy již diskutovaný (A) zdravý životní styl (bez alkoholu a kouření), pohybovou aktivitu a aktivní životní styl (B), pobyt v přírodě a táboření (C), vrstevnickou soudržnost, celostní rozvoj a rozvoj sebe sama (I). S trochou nadsázky bychom mohli uvést, že skupina pedagogů je možná senzitivnější vůči těmto tématům ve Foglarově díle a na rozdíl od ostatních respondentů k nim přistupuje jako k určitým vzorům či ideálům, které uplatňuje i v každodenním životě.

Vrátíme-li se k úvodní otázce našeho šetření, pak na základě empirických dat můžeme uvést, že citace výroků respondentů z úvodu kapitoly nejsou osamocené a Foglarovo dílo silně rezonuje jak v oblasti jeho vnímání, tak také jako určitá praktická inspirace pro každodennost našeho bytí. Přestože jsme v tabulkách opřeli interpretaci převážně o procentuální zastoupení krajní škály (rozhodně ano, +3), musíme připomenout, že celkové kladné hodnocení respondentů (celkový součet kladných voleb na škále) je ve většině případů výrazně vyšší. Pokud bychom se měli celkově vyjádřit k otázce, zda se respondenti cítí ovlivněni dílem J. Foglara, pak bychom se mohli opřít o interpretaci položky, ve které jsme se na to respondentů přímo zeptali. Na čtyřbodové škále (rozhodně ne – spíše ne – spíše ano – rozhodně ano) volí krajní polohu rozhodně ano 228 respondentů, tj. cca 19 % a souhlasí s výrokem, že „prošli osobnostní proměnou a snaží se žít v duchu díla J. Foglara“, spíše ano vybírá 749 respondentů, tj. 64 % a uvádí, že si „uvědomili význam díla a snaží se podle toho vzoru jednat lépe.“ Celkem tedy 83 % respondentů se rozhodně nebo spíše cítí ovlivněno dílem, zbývající část pak spíše ne 167, tj. 14 % a kloní se k výroku „uvědomil/a jsme si, že bych se mohl inspirovat dílem, ale nikdy se tak nestalo, pokud ano, pak jen okrajově“, případně rozhodně ne uvádí 23 respondentů (tj. 2 %) a identifikují se s konstatováním „žádný vliv na mě dílo nemělo“.

188 Jako v předchozím případě jsme použili neparametrický Kruskal–Wallisův test a test mediánový. Testovali jsme nulovou hypotézu na hladině významnosti 0,05 (H_0 – medián hodnocených oblastí aplikovaných do reálného života se neliší, je shodný). Prezentujeme výhradně výsledky, které byly průkazné u obou testů současně.

V této souvislosti nemůžeme opomenout otázku, která nás asi všechny zajímá. Jak souvisí míra ovlivnění dílem s tím, jakou měrou dílo při vlastní četbě čtenáři prožívají? V úvodu kapitoly jsme uvedli, že na míru prožívání díla jsme se ptali prostřednictvím čtyřbodové škály (1 – prostě jsem to přečetl, 2 – částečně jsem byl/a vtažen do děje, 3 – intenzivně jsem prožíval/a příběhy hlavních postav, 4 – hltal/a jsem příběhy jedním dechem a dost často jsem se vnitřně identifikoval/a s jednajícími postavami). Pro sdílení výsledků v monografii jsme se rozhodli pro minimální prezentaci prostřednictvím grafů, zde činíme výjimku. Z krabicového grafu (obr. 2) je patrné, že čtenáři, kteří dílo intenzivněji prožívali, se také cítí více ovlivnění dílem. Můžeme tak usuzovat z polohy mediánu, ale také oněch „krabic“ (proto krabicový graf), do kterých se soustřeďuje 50% všech voleb respondentů (viz legenda grafu). Tento vztah jsme také ověřovali prostřednictvím Kruskal–Wallisova a mediánového testu a můžeme ho označit za statisticky významný. Subjektivní pocit (míra ovlivnění dílem) je zřejmá u čtenářů, kteří dílo intenzivněji prožívali, případně přímo „hltali“ jedním dechem.

Obrázek 2: Vztah mezi intenzitou prožívání díla a mírou ovlivnění života

4.4 **Náboženské a spirituální aspekty Foglarova díla pohledem respondentů**¹⁸⁹

4.4.1 **Kontext výzkumného záměru**

Ryze sekulární literatura určena chlapcům je nahlížena religionistickým diskursem jako svět mýtu či funkční ekvivalent náboženství (viz kap. 3.3 v této knize). Protože jsme se tomuto tématu podrobně věnovali, neopakujeme zde již uvedené informace a pouze podtrhneme, že jsme hypotézu o potenciálně implicitně náboženském rozměru Foglarových textů a jeho čtenářů záměrně podrobili empirickému testu.

4.4.2 **Výsledky a diskuse**

Výše jsme uvedli, že jedna z položek (n) zjišťující, zda respondenti při četbě oceňovali „duši otřásající spirituální zasvěcení“, byla v průměru nejméně oceňována a též vykazovala největší rozptyl odpovědí, tedy nejmenší shodu respondentů. Podobně i oblast (J) zkoumající, zda respondenti aplikovali do svého života spirituální hodnoty, se umístila na posledním místě a její průměrné hodnocení bylo záporné (-0,73). Přestože položky zjišťující religiózní význam Foglarova díla byly v kontextu ostatních nejméně hodnocenými oblastmi, podívejme se na jejich detailnější interpretaci, která nám může přinést nová zjištění, zejména též v kontextu vlastní (uváděné) religiozity respondentů. Položme si nejdříve otázku, z jakého prostředí (v kontextu religiozity) se rekrutují naši respondenti, kteří se mohli rozhodnout pro příslušenství k jedné ze šesti předem definovaných kategorií.

Nejméně zastoupenou kategorií byli agnostici (66 respondentů, cca 6 %), přičemž volba této možnosti byla v dotazníku opatřena vysvětlující tezí, že „boha nelze poznat“. Volba „spiritualita“ s vysvětlením, že jde o „duchovní pohled na život a svět“, byla využita u 188 respondentů, tj. 16 %. Poměrně vyrovnaně byli v našem vzorku zastoupeni respondenti ateisté

189 Detailní představení těchto výsledků v širším kontextu implicitního náboženství je dostupné ve studii (Jirásek et al., 2021)

(bezvěrci), ti, kteří boha odmítají (237 respondentů, tj. 20 %) a respondenti s individualizovanou vírou (bez vazby na církev nebo sekty). Tuto kategorii volilo 283 respondentů (24 %) a následně praktikujících věřících, kteří se hlásí k registrovaným církvím či náboženským společnostem bylo 251 (21,3 %). Zbytek respondentů (149, cca 13 %) nemělo stran víry ujasněný názor. Rozvržení odpovědí do jednotlivých kategorií se nelišilo mezi muži a ženami a statisticky významný rozdíl v rozložení jednotlivých postojů k víře a transcendentnu jsme nezaznamenali ani v rámci jednotlivých věkových kategorií.

Rovněž u otázky, jak respondenti vnímali dílo J. Foglara, byla možnost duchovní inspirace v průměru nejméně hodnocenou kategorií. Zajímavostí této položky však bylo, že respondenti své odpovědi kladli do celého možného spektra odpovědí (od rozhodně ano po rozhodně ne) a celé kontinuum bylo dobře obsazeno. Pokud bychom toto spektrum rozdělili na kladné, neutrální a záporné, pak můžeme uvést, že 561 respondentů, tj. 48 % vnímá Foglarovo dílo spíše jako duchovní inspiraci, 149 (tj. 13 %) volí střední neutrální odpověď a 410 respondentů, tj. 35 %, spíše duchovní přínos nereflektovalo, respektive volí ze záporné části spektra. Přestože je tedy duchovní oblast v kontextu ostatních oblastí (oceňování příběhu a zápletky, vzoru hlavních hrdinů hodných následování, pedagogické inspirace) nejméně reflektovanou oblastí, vidíme, že 48 % respondentů vnímá dílo J. Foglara jako duchovní inspiraci a nabízí se další otázka, zda tuto skutečnost můžeme vysvětlit prostřednictvím relace s jejich vztahem k víře či transcendentnu. Na tuto otázku jsme hledali odpověď prostřednictvím dalších analýz, zejména neparametrického Kruskal-Wallisova testu, přičemž jsme vycházeli z testu nulové hypotézy H_0 , že medián zastoupení odpovědí respondentů na škále se v kontextu jejich vztahu k víře a transcendentnu nemění, tedy je shodný mezi všemi skupinami. Kruskal-Wallisův test byl významný na hranici významnosti $p=0,05$, a tudíž můžeme zamítnout nulovou hypotézu ve prospěch alternativní. Příslušenství respondentů k určité kategorii religiozity má následně vztah k tomu, jak dílo J. Foglara vnímají a zda si z něj odnášejí duchovní inspiraci, přičemž nejmenší duchovní význam má dílo J. Foglara pro ateisty, větší pro agnostiky a ty, kteří v otázce náboženství nemají ujasněný názor, a největší pro respondenty se spirituální orientací, individualizovanou vírou a praktikující věřící.¹⁹⁰

190 Analogických výsledků jsme dosáhli i při použití jiných zobrazení a testů, zejména při ANOVA testu (analýze rozptylu a Wilcoxonova dvou výběrových testů).

Za použití stejných statistických testů jsme rovněž zjistili významné rozdíly v odpovědích mužů a žen. Muži vnímají dílo jako duchovní inspiraci ve větší míře než ženy. Z hlediska věku mají větší tendenci vnímat dílo J. Foglara jako spirituální inspiraci zejména respondenti ve věku 46–65 let.

Dále jsme si kladli otázku, zda existuje vztah mezi zdrojem, prostřednictvím kterého se respondenti seznámili s dílem, a vnímáním díla jako duchovní inspirace. V tomto ohledu nás snad nepřekvapí zjištění, že silnější vnímání duchovní inspirace díla bylo typické pro čtenáře beletrie, odborných nebo metodických textů, a to na úkor obrazové tvorby, zejména komiksů. Zda však můžeme hledat příčinu menší duchovní inspirace v „obrazu“ a větší ve „slovu“, ponecháváme bez odpovědi.

V analogickém sledu se nyní podívejme, zda k podobným výsledkům dospějeme i na úrovni oceňování nebo snad lépe prožívání spirituální dimenze díla. Tuto oblast jsme operacionalizovali do položky interpretované, ve které jsme se ptali, zda čtenáři oceňovali „duši otřásající zasvěcení“. Silně je zastoupeno rozhodně ne a to téměř ve 23 % (268 respondentů), společně s ostatními negativními odpověďmi se blížíme k hranici 54 %. Naplnění jednotlivých kategorií má sestupnou tendenci, neutrální střed je obdobný (viz výše) a pohybuje se kolem 15 % (178 respondentů). Součet pozitivních voleb na škále se pohybuje kolem 30 % (358 případů). Tím odpovídáme na otázku, jak je duchovní složka v díle vnímaná, a zeptejme se nyní, zda příslušnost k určité kategorii religiozity má dopad na způsob vnímání spirituality. Stanovili jsme si analogicky nulovou hypotézu a použili stejnou statistickou proceduru.¹⁹¹ I v tomto případě se ukázal Kruskal–Wallisův test jako významný na hladině významnosti $p=0,05$, a proto tuto nulovou hypotézu opět zamítáme ve prospěch alternativní. Příslušnost k dané kategorii označující vztah k víře má souvislosti s tím, jak intenzivně respondenti prožívají spirituální dimenzi díla. Respondenti, kteří se přihlásili ke spirituální orientaci, zároveň také nejvíce vnímají v díle J. Foglara duchovní dimenzi. Zajímavostí je, že i respondenti, kteří nemají na náboženství ujasněný názor, se umísťují hned na druhém místě, a i pro ty je duchovní dimenze díla významná.

191 Medián zastoupení odpovědí respondentů na škále se v kontextu jejich vztahu k víře a transcendentnu nemění, tedy je shodný mezi všemi skupinami.

Zbývá zodpovědět otázku, zda existuje souvislost (popřípadě jaká) mezi tím, jaký je vztah respondentů k víře (transcendentnu), a tím, zda aplikují některé ze spirituálních hodnot do svého života. Rozložení odpovědí je i v tomto případě velmi podobné předchozí interpretaci. Téměř 54 % volí v negativní části spektra škály a nemyslí si, že by spirituální hodnoty aplikovali do svého každodenního života. 15 % respondentů (identická hodnota jako v předchozím případě) má indiferentní postoj a 29 % se spíše domnívá, že spirituální hodnoty do svého života aplikuje. V podstatě docházíme ke stejnému závěru. Skupina respondentů, hlásící se ke spiritualitě, aplikuje i duchovní hodnoty v každodenním životě. Na druhém místě se v tomto případě umístila skupina tíhnoucí k individualizované víře a následně pak praktikující věřící a ti, kteří v otázce náboženství nemají ujasněný názor.¹⁹² Můžeme tedy konstatovat, že vztah k religiozitě je ve vztahu s tím, zda spirituální hodnoty obsažené v díle J. Foglara budou respondenty uplatňovány v každodenním životě.

V této souvislosti musíme uvést, že vycházíme vždy z interpretace škálových položek, tedy ordinálních dat, které jsou svojí povahou kvalitativní a vyjadřují subjektivní volbu respondentů. Když tedy uvádíme, „že hodnoty jsou uplatňovány“, nejedná se o pozitivistický objektivní a vnější pohled na chování nějakého subjektu, ale o vyjádření míry idiografické subjektivní představy individua, které se vyjadřuje na určitém pořadovém kontinuu od souhlasu po nesouhlas. Tento způsob „měření“ a jeho interpretace přináší vždy určité metodologické obtíže, kterým předcházíme jednoduchým porovnáním a interpretací (viz tabulky pořadí – 4 a 5).

Co můžeme říct závěrem k tématu religiozity? Jestliže souhrnně jen necelých 39 % respondentů vyjádřilo negativní či nevyjasněný postoj k otázkám víry, náboženství a spirituality a 61% dotazovaných deklaruje jistou podobu pozitivně orientovaného vztahu k víře, transcendentnu apod., získává tento soubor další výraznou odlišnost od většinové populace. Přestože nemůžeme přímo srovnávat data s ohledem na metodologický

192 Opět jsme použili Kruskal-Wallisův test a testovali nulovou hypotézu H₀: Medián zastoupení odpovědí respondentů na škále se v kontextu jejich vztahu k víře a transcendentnu nemění, tedy je shodný mezi všemi skupinami. I v tomto případě byl porušen výchozí předpoklad na signifikantní úrovni.

nesoulad, jistou ilustraci nabídnout můžeme. U dosud posledního zpracovaného censu (2011) se totiž k náboženství hlásilo v naší zemi zhruba 20,6 % obyvatel (skoro polovina občanů však na otázku neodpověděla).¹⁹³ Pokud se necháme inspirovat empirickými výzkumy, pak u mladých lidí ve věku 19–26 let dosahuje religiozita dokonce pouhých 9%.¹⁹⁴ Přes náboženskou chladnost autora a sekulární obsah díla můžeme doložit, že pro nemalou skupinu čtenářů se Foglarovo dílo může stát duchovní inspirací. I při množství dalších působících vlivů individuálních i společenských můžeme konstatovat, že spirituální a implicitně náboženský postoj jedinců, kteří v dětství četli foglarovky, je mimořádně vysoký, a téměř každý druhý čtenář této dětské literatury v ní spatřuje implicitně náboženskou dimenzi. Empiricky podloženými údaji tak můžeme teoreticky potvrdit již delší dobu známé hermeneutické interpretace vnímající ve Foglarových textech archetypy mýtopoetické zkušenosti – jak jsme již vyložili v kap. 3.3.

Relativně nízké výsledky (zejména u prožitku potenciálně vnímaného jako „otřes duše“ a u aplikace spirituálních hodnot do života) jsme zjistili u skupiny praktikujících věřících mezi našimi respondenty. Předpokládáme, že v našem kulturně–geografickém kontextu se jedná většinou o římskokatolické vyznání. Nemůžeme proto vyloučit, že jednou z příčin tohoto slabého duchovního ovlivnění zprostředkovaného četbou foglarovek může být pevně vyprofilovaná a bytostně prožívaná religiozita, zakotvená v jasně definovaných a ustálených literárních předlohách daného náboženství, v hodnotově zřetelné dikci oficiálních dokumentů apod., tudíž že tato specifická populace našeho výzkumu naplňuje své duchovní inspirace čerpáním podnětů zejména z křesťanských zdrojů a křesťanských autorů beletrie.

193 ČSÚ: Sčítání lidu, domů a bytů 2001, dostupné na www.czso.cz

194 (Bullivant, 2018)

© Pepa Štředa

4.5 Pobyt v přírodě a její vnímání¹⁹⁵

4.5.1 Kontext výzkumného záměru

„Pojď se mnou tam, kde nebe je vysoké a modré a kde oblaka bílá rychleji než kde jinde plují. Slyšíš tu píseň větrů v korunách borovic? Slyšíš tu píseň dalek závratných? Tiše a velebně šumí hlavy stromů. Záře slunce červenavá stéká po jejich rozpukaných kmenech a vůně pryskyřice tě omámí. A večer oheň táborový tam do tmy pak zasvíti a vyvolá v tobě pocity, které otřesou tvou duší.“¹⁹⁶ Snad žádný jiný text nevybízí s takovou naléhavostí k nezbytnosti osobnostního vstupu do přírody, jako činí citát a kresby v úvodu knížky *Kronika Ztracené stopy* (první vydání 1967). Pár řádků, několik desítek slov. Ale s jakou silou tento úryvek vábí, s jakým napětím láká, s jakou neodkladností přesvědčuje čtenáře o tom, že rozhodně stojí za to vydat se do míst, kde lze zažít „otřes duše“. Nejenom romantický háv, nejenom obdiv k přírodě, nejenom smyslové počítky, nejenom lyrické chvění – je to spíše příslib magické iniciace zasvěcení, sdílená touha životního přelomového okamžiku.

Archetypální síla promlouvá již dlouhá desetiletí k tisícům dorůstajících jedinců, nemocných stejnou touhou: proměnit svůj obyčejný život v něco velkého, úchvatného. A příroda, jež nás zcela nepochybně přesahuje, je prostředím, v němž k takové zlomové události života může dojít. Navíc autor slovní výzvy a pobídky, že máme jít s ním, nabízí každému osobní průvodcovství, tedy svým způsobem pedagogické vedení. To je nesmírně podstatné a možná klíčové: tím přestává být soubor několika desítek slov planým apelem, ale stává se podnětem ke společnému trávení volného času, ke společnému objevování a detailnímu vnímání krás světa. Průvodce upozorňuje na to, co by nám samotným možná uniklo, nebo čeho bychom si sami ani nevšimli, byť bychom se nacházeli na stejném místě. Prostorová výška a dálka, rychlost pohybu mraků, viděné obrazy červené

195 Zaměření na toto spektrum výsledků je připraveno zejména pro zahraniční čtenáře, přičemž studie v současné době prochází recenzním řízením v časopise *Journal of Adventure Education and Outdoor Learning*

196 (Foglar, 2001b, s. 6)

sluneční záře, modrého nebe a bílých oblaků, svit ohně, slyšené písně větrů a dálek, šum stromů, vůně pryskyřice. Znamená to, že můžeme bedlivě vnímat všemi smysly, že teprve ve společenství dalších souvěrců (protože táborový oheň je společenským rituálem) můžeme zakusit duševní vzruch a otřes, životní zlom. Potom už nic nemůže být stejné jako dřív...

Krajina přestává být kulisou, její citlivé vnímání se neomezuje pouze na rozměr estetický. Okamžiky, které disponují silou duševního otřesu, proměňují horizonty našich životů a umožňují nám osobnostně vyrůst, zdokonalit se. Dnešnímu člověku chybí právě toto kdysi obyčejné a zcela samozřejmé pobývání v krajině neponičené civilizací. Postrádáme je mnohem více než jakákoliv předchozí generace. Obyčejné doteky trávy, obyčejná vůně stromů, obyčejné pohledy na horizont, obyčejná zima a sníh, obyčejná vlhkost deště – to vše přináší naprosto neobyčejné prožitky, které nelze nahradit žádnou počítačovou hrou.

Náš autor projevoval hluboký zájem o přírodu od školních let. Pozorování přírody a její vnímání všemi smysly však nebylo podníceno hodnotami poznání (ve smyslu „výchova o přírodě“, tedy přírodních věd), ale hodnotami estetickými. Krása barev, tvarů a jevů stojí jako pevné podloží celoživotního uplatňování jeho verze výchovy v přírodě. Přiznává, že v necelých čtrnácti letech maloval „ohnivě červené západy slunce, díval jsem se na hvězdné nebe, měsíční noci mě vzrušovaly tak, že jsem v noci tajně opouštěl lůžko a oknem se díval do dvora domovního bloku na ztichlé střechy a stříšky v měsíčním jasů a psal jsem o těch bílých nocích básně. (...) Odchod ledů v jiskřivé záři únorového slunce, zurčení potůčků, křičící rackové nad řekou, jehnědy, jaro, vůně vzduchu i země a první trávy, pak rozkvétající louky, barevná oblaka zhlížející se ve vodních tůňkách, východy slunce, daleké výhledy do kraje – a zase potom podzimní nálady s vůní vadnoucího listí – to vše mi učarovalo a barevně zkrášlilo celý můj chlapecký život.“¹⁹⁷

197 (Foglar, 2005e, s. 40)

Podrobné popisy přírody, resp. hlubokého, až extatického vnímání jejích krás, jsou zaneseny snad do všech foglarovek. Snaží se čtenáře navést na cestu vlastního pozorování, všímání si detailů, uvědomování proměnlivosti přírody a bohatství pronikajícího do nás skrze všechny smysly. Všimněme si: nejenom vizuální podoba přírodnin, ale rovněž zaujetí vůní, rozmanitostí zvuků, zcela nepochybně i přímým tělesným kontaktem zakoušení jednotlivostí i krajiny, tedy co nejintenzivnější zpřítomnění přírody a přirozenosti. Navíc se u literárních hrdinů velmi často nejedná o individuální pozorování, ale o společný prožitek kolektivního vnímání těchto krás, jež podněcuje chlapce ke slibům věrnosti skautským ideálům.

Místa příběhů, stejně jako žitých oddílových výprav a táborů, jsou popisována jako divočina, zcela neznámá a opuštěná, avšak zároveň v blízkém dosahu města. Prostor, který v sobě umožňuje nést tajemství a dobrodružství. Charakterizuje jej rozmanitá členitost, v roce se proměňující barevnost, strmost srázů a dravých hloubek, malebnost prostředí a denní i noční prosvětlenost. Žádné z popisovaných míst není obyčejnou a všední lokalitou, ale jedná se o specifickou prostorovost, která aktivizuje činnost účastníků výpravy a podněcuje jejich duševní rozechvění. Nejde o geografické místo zakreslené v mapě, ale o specifickou reálnost symbolu, naplňovaného rozmanitou náladou – tu soutěžním kláním, jindy ztichlým rozjímáním, či obřadným zjinačením až do roviny zposvátnění. Podívejme se nyní na několik ukázek, které charakterizují hlavní motivy, s nimiž Jaroslav Foglar pracoval.

Jarní období, konkrétně pak měsíc duben, se stává symbolem nejenom přírodního, ale i lidského období. Stejně jako chlapectví před erotickým probuzením nese teprve přísliby budoucího, období po skončení zimy přináší naději světlého období: „Někdy přišel prudký rvavý vítr, vysmejčil nebe do čisté modři, hučel v telegrafních tyčích a drátech a odnášel lidem klobouky. Lidé se však nezlobili. Vždyť ten vítr s sebou přinášel jarní vůně z nesmírných záhadných dálek. Každý byl rád, že už je konec zimy.“¹⁹⁸ Stejně jako v jiných ukázkách, jaro není popisováno pouze v jedné dimenzi, ale v mnohorozměrném pocitu barev (modř), zvuku (hučení), pohybu (větru), vůně (nikoliv konkrétní čichový vjem, ale vůně „nesmírných záhadných dálek“), radosti (z konce zimy). Stejně jako jarní období

198 (Foglar, 1999, s. 120)

slibující programovou bohatost výprav do přírody, je opěvován i protiklad této části roku, charakterizovaný opět variací barev, vůně i pocitů: „Druhé období nastávalo začátkem podzimu, kdy se horké dny změnily ve zlaté, slunné hodiny, naplněné nasládkou vůní odumírání a stříbrnými závoji babího léta, kdy se kraj chvěl smutkem z odchodu léta, a první listy žloutly a červenaly.“¹⁹⁹

Popisy pocitů z vnímání přírodních jevů se však nevztahují pouze k ročním obdobím, ale také ke specifickým částem dne, kdy zejména stmívání a západ slunce, hrající proměnlivou hru barevnosti, získává expresivní výrazy popisů a pocitů, propojených navíc s chutí realizovat nějakou aktivitu: „Červánky zaplavily krajinu. Nebe hořelo nachem. Vše bylo plné červených stínů, střechy domů, ulice i trávník v hradebním valu. A hochům se zase leskly oči touhou rozběhnout se do červeného kraje, do kopců v růžové mlze a zažít tam něco velikého, krásného, co ještě nikdo nezažil.“²⁰⁰ „Zapadající slunce házelo do nádvoří děravými okny svazky oranžové záře, obarvilo vrcholky omšelých zdí a dalo celému hradu zvláštní pohádkový nádech. (...) Tváře všech hochů byly vážné a bronzově oranžové od nebeského požáru. (...) Jasně červené nebe přešlo do karmínové barvy a pak do fialové. Zlaté obrysy mraků, ze spodu osvětlených, zvolna bledly. Hra světél končila.“²⁰¹ Do třetice se začtíme do úryvku obdobného zjevu, doplněného navíc o konkrétní činnost, při níž dostává popisovaná situace až podobu náboženského obřadu: „Slunce se už klonilo k západu. Červánky zaplavily celý kraj svou rudou krásou a vše bylo červené a zářící. Útesy skal se zbarvily do nachova a nebe se najednou stalo jedinou červenou výhňí, hrající nejkrásnějšími odstíny od žluté až do fialové. (...) Ludva nepřítomně upírá zrak do červené záplavy zapadajícího slunce, ohničky červánků hoří v jeho jiskrných očích. Stojí na malé plošince jako vytesaný ze skály, bez nejmenšího pohybu, jeho postava se odráží na červeném nebi. (...) A teď Ludva zvedá pomalu ruce ke sluneční desce roztaveného zlata, která zvolna mizí za hořícím obzorem, a jeho rty cosi šeptají.“²⁰²

199 (Foglar, 1996, s. 23)

200 (Foglar, 2003a, s. 18)

201 (Foglar, 1999, s. 126 a 128)

202 (Foglar, 1996, s. 62)

Jako poslední ukázkou zvolme měsíční noc, kdy bílá luna proměňuje kraj ve stříbro, disponující opět jiným prožitkovým nábojem, zesíleným ještě zvukovým apelem: „veliký bílý měsíc v úplňku stoupal po nebi a jeho kouzelný svit zaléval kraj. Hoši si pomalu začali vidět do tváře; v měsíční záři byli všichni bledí jako půlnoční zjevení. Strašidelné stíny se dloužily za nimi. A Rikitanova píseň zapadala do tohoto tichého bílého večera jako kouzelná barevná pohádka do snů malého chlapce.“²⁰³ Pokud je navíc taková noční atmosféra sycena táborovým ohněm, získává celá situace ještě další rozměr: „Tajemná světlá noc se klenula nad krajinou. Větrík ovíval hochům tváře rozpálené ohněm a zanášel sem vůni otav z dalekých luk. Sýček chvílemi zahoukal z černého stínu a žába v rákosí zaskřehotala. Na řece temně hučel proud, jako by zpíval slizkým kamenům pohádky o utopencích.“²⁰⁴

Naše otázka však zní: nechají se čtenáři opravdu zlákat a jdou do míst, „kde nebe je vysoké a modré a kde oblaka bílá rychleji než kde jinde plují“?

4.5.2 Výsledky a diskuse

Čtenáři díla J. Foglara nemůže uniknout skutečnost, že příběhy a zápletky hlavních hrdinů jsou zasazeny do přírody, kterou bychom v kontextu daného tématu rádi popsali prostřednictvím několika charakteristik. Předně se jedná o popisy, které jsou romantizující, místy až mystické, podněcující emoční prožitky čtenářů. Tento efekt je mnohdy umocněn ilustrátory, za všechny jmenujeme Marko Čermáka, který často vytváří dokonalou romantickou iluzi místa, které sice může existovat, ale ve skutečnosti se obtížně hledá. Tuto zkušenost jistě potvrdí čtenáři, kteří se podle ilustrací Marko Čermáka snažili najít dokonalé tábořiště pro svůj oddíl. Louka, kombinovaná s borovými lesy, v pozadí se skalními útvary a ještě v blízkosti rybníka nebo řeky, a to vše doplněno okrajem dřevěného srubu, týpí nebo stanu, kouřícího plápolajícího ohně a západu slunce. Toto nakupení silných podnětů vyvolává ve čtenáři nutkání stát se součástí tohoto přírodního celku. Tato linie je pak doplněna jednoduchými popisy autora spouštějící další imaginaci čtenářů, a to vše se kombinuje se silnými

203 (Foglar, 2003a, s. 36)

204 (Foglar, 2003a, s. 161)

příběhy a zápletkami. Přírodní prostředí zde není kulisou, pozadím nebo kontextem, na jehož popředí se rozvíjí dějová linie s možnými zápletkami. Příroda sama, stejně jako hlavní obsahové prostředky odehrávající se v ní, v lůně přírody, tedy táboření, jsou ve Foglarově pojetí prostředkem, výchovnou metodou. Toto prostředí je ze své podstaty přirozené, a tudíž skrývá mnoho neočekávaných nástrah, na které musí hrdinové tvořivě reagovat a tím se učit, zároveň získávají potřebnou pokoru a respekt. Příroda je ve Foglarově pojetí „školní třídou“, ve které se však učíme nikoliv pro známky, ale pro život samotný. Dovednosti, hodnoty a postoje, které si hlavní hrdinové v takovém prostředí osvojují, jsou snadno přenositelné do reálného života, aniž bychom si to plně uvědomovali, případně s vědomím smysluplnější životní realizace, než kterou nabízí ona klasická školní třída.

Připomeňme si, že pobyt v přírodě (položka h) byl jednoznačně druhou oblastí hned po zápletkce, kterou čtenáři na díle oceňovali a první nejreflektovanější činností (položka C), kterou respondenti uplatňovali ve svém životě. Tím tedy také odpovídáme na otázku, jak významné bylo pro respondenty prožívání (oceňování) aspektů popisujících pobyt v přírodě a táboření, estetické vnímání přírodních krás. Navážeme-li na předchozí kapitolu, podívejme se, zda určitý druh religiozity respondentů nemůže být v relaci s vnímáním významu přírody. Podobně i nyní jsme dospěli k zajímavému zjištění, že respondenti, kteří se přihlásili k jedné z kategorií, kterou lze označit jako duchovní orientace (spiritualita, individualizovaná víra a praktikující věřící hlásící se k definovaným náboženstvím), více oceňují význam přírody a souvisejících prvků popisovaných v díle, než ateisté, agnostici, případně ti, kteří v otázce náboženství nemají ujasněný názor. Z předchozí korelační analýzy již také víme, že existuje souvislost mezi tím, co čtenáři v díle J. Foglara prožívají (oceňují) a co následně uvádějí, že aplikují do svého každodenního života. Proto nemůžeme být překvapeni závěrem, že respondenti s duchovní orientací rovněž více (ve srovnání s ateisty, agnostiky a těmi, kteří nemají ujasněný názor) aplikují emotivní vnímání přírody ve svém reálném životě (položka D).²⁰⁵

205 Analýzu dat jsme prováděli podobně jako výše, a tudíž postup uvádíme jen v poznámce pod čarou. Použili jsme Kruskal-Wallisův test a testovali nulovou hypotézu H_0 : medián zastoupení odpovědí respondentů na škále se v kontextu jejich vztahu k víře a transcendentnu u vybraných položek nemění. Tuto nulovou hypotézu jsme mohli zamítnout na hladině významnosti ($p < 0,05$). Pomocí párového Mann-Whitneyho testu jsme ověřovali další nulové hypotézy o neexistenci vztahu mezi jednotlivými kategoriemi religiozity a sledovanými proměnnými.

Dále jsme zkoumali vztah mezi výdělkem (kolik respondenti vydělávají) a tím, jak oceňují význam přírody v díle J. Foglara a sekundárně nás zajímala i případná struktura profesí a její vztah k oceňovaným oblastem.²⁰⁶ Zjistili jsme, že existuje vztah mezi profesí a tím, do jaké míry respondenti oceňují aspekty přírody v díle J. Foglara, popř. tím, do jaké míry je aplikují do svého života. Podrobnějším rozbořením dalších výstupů jsme rovněž dospěli k zajímavému zjištění, že nejintenzivněji oceňovali vztah k přírodě respondenti s nižšími příjmy (konkrétně šlo o respondenty s čistým měsíčním příjmem do 30 tisíc Kč) a také lidé bez stálého příjmu. Je proto důležité poznamenat, že významný podíl respondentů z nízkopříjmových skupin měli v našem vzorku lidé pracující ve školství a vědě (téměř 40 %). Druhou nejpočetnější skupinou s příjmem do 30 tisíc korun byli administrativní pracovníci (vč. pracovníků státní správy a samosprávy, 15,6 %). Relativně nejvíce lidí s nízkým příjmem bylo z oblasti zemědělství, lesnictví a rybářství (z nichž 64,7 % nedosáhne na 30 tisíc Kč). Celkově však šlo v našem vzorku o poměrně zanedbatelné množství respondentů (necelé 1%).

Nakonec jsme si kladli otázku: Existuje souvislost mezi dosaženým vzděláním a tím, jak respondenti oceňují význam přírody, potažmo jak jej aplikují do svého života?²⁰⁷ Poměrně výrazně se přitom od ostatních odlišují odpovědi respondentů, kteří dosáhli vzdělání „vyučen/a“. Lze však vyzorovat i další zajímavou tendenci: čím vzdělanější respondent byl, tím méně na škále souhlasil s tím, že právě emotivní popis přírody a krajiny je to, co na díle oceňoval.

206 Analýzu dat jsme prováděli analogickým postupem, viz předchozí poznámka.

207 Respondenti mohli vybírat stupeň dosaženého nebo právě studovaného stupně vzdělání z baterie: 1 – základní (13), 2 – vyučen, nebo střední škola bez maturity, popř. aktuálně studující (46), 3 – střední škola s maturitou, vyšší odborná škola, popř. aktuálně studující (236), 4 – bakalářské nebo magisterské vysokoškolské studium, popř. aktuálně studující (683) a 5 – postgraduální či jiná vědecká příprava (157).

V českém jazykovém prostředí, jež je vlastní také našim respondentům, neexistuje mnoho studií, které by se věnovaly deskriptivnímu zkoumání problematiky vztahu člověka a společnosti k přírodě – oproti studiím, které popisují normativní rovinu tohoto vztahu, tj. jak by se lidé měli chovat k přírodě.²⁰⁸ Pokusme se naše výsledky dát do kontextu zmíněného výzkumu. Komplexní šetření tohoto druhu bylo provedeno v roce 2017²⁰⁹ a z výsledků regresních analýz vyplývá, že pro rozdíly v české společnosti v oblasti vztahu k přírodě a životnímu prostředí nejsou sociodemografické proměnné příliš důležité. Ke stejnému závěru jsme došli i v případě našich respondentů – čtenářů díla J. Foglara. Vztah k přírodě, její ocenění a snaha zařadit pobyt v přírodě a zejména estetické prvky jejího ocenění do vlastního běžného života, byla u skupiny našich respondentů natolik výrazná, že prostupovala většinu zjištěných sociodemografických kategorií. Přesto nás dále zajímalo porovnání vztahu k přírodě vzhledem k dosaženému vzdělání, potažmo výši příjmu. Krajhanzl s kolegy sledovali několik různých škál vztahu k přírodě. Zatímco na tzv. škále potěšení z přírody zaznamenali jistou souměrnost, tj. čím vyšší bylo vzdělání, popř. příjem, tím se také zvyšuje potěšení veřejnosti z přírody, tak naopak v případě tzv. škály vnímání závažnosti environmentálních problémů byla tendence spíše opačná, tzn. vnímání závažnosti environmentálních problémů je nižší (jakkoliv se jedná spíše o slabší vliv), pokud jde o člověka s vysokoškolským vzděláním, popř. příjmem vyšším než 16 tisíc Kč. Podobné výsledky jsme zaznamenali i u čtenářů díla J. Foglara. Vysvětlení je však nasnadě a lze je opět potvrdit daty ze zmiňovaného výzkumu. Lidé mají na obecné úrovni tím silnější pro-environmentální přesvědčení, čím více času v přírodě tráví. Protože lze ze vzdělání a příjmu jednotlivých skupin osob rovněž usuzovat na jejich profesi, můžeme se domnívat, že lidé s vyšším příjmem a vyšším vzděláním tráví méně svého pracovního času v přírodě, a proto nemají tolik příležitostí budovat k ní svůj vztah. V našem výzkumu tuto tezi potvrzuje fakt, že velmi silně oceňovaný popis přírody v díle J. Foglara deklarovali právě respondenti, kteří pracují v zemědělství, lesnictví apod.

208 (Krajhanzl, 2014)

209 (Krajhanzl, Chabada, & Svobodová, 2018)

© archiv Bob Stránský

© Jiri Kalina

4.6 **Chlapci a děvčata v díle J. Foglara, muži a ženy v roli respondentů a respondentek**²¹⁰

4.6.1 **Kontext výzkumného záměru**

Genderová oblast, která je s foglarovkami a jejím autorem opakovaně zvýznamňovaná, se zabývá zejména dvěma obsahovými momenty: vyloučením dívek z literárního i výchovného zájmu Jaroslava Foglara a dále údajnou homosexualitou dedukovanou z některých románů, a tudíž přisuzovanou i autorovi. S ohledem na bouřlivý rozvoj feministických a genderových studií i teorií v posledních desetiletích (příznejme, v některých momentech spíše ideologií²¹¹) musíme upozornit, že rozdíly mezi pohlavím (biologickou daností mužských a ženských sexuálních orgánů) a genderem (společenským očekáváním, jak se chová nositel daného pohlaví) nebyly samozřejmě Jaroslavem Foglarem nikterak tematizovány. Nejenom s ohledem na dobu své tvorby (od 30. let 20. století), ale také vlivem svého zájmu nedorůst a zůstat nadosmrti ve světě chlapců²¹², se tato distinkce v jeho díle přímo nepojmenovává a nevyjevuje. Píšeme-li zde o chlapcích, přebíráme tak Foglarovu terminologii, aniž bychom ji chtěli zpětně zatěžovat soudobými diskusemi nejenom o pohlaví a genderu,²¹³ resp. vzájemnou závislostí významů obou pojmů jako podmínky pro myšlení tohoto jevu.²¹⁴

210 Dílčí téma věnované genderové tematice ve vztahu ke zjištěním našeho výzkumu je zpracováno v rukopise, který v době finalizace této knihy prochází recenzním řízením v časopise *International Research in Children's Literature*.

211 Viz např. článek v odborném časopise o penise jakožto sociálním konstruktu zakládajícím morální problémy lidstva (Lindsay & Boyle, 2017), záhy odhalený jako záměrně publikovaná mystifikace poukazující nejenom na problémy genderových ideologií překračujících rozměr racionálního vědeckého diskursu, ale také na problematiku odborných časopisů a recenzního řízení (Boghossian & Lindsay, 2017).

212 (Foglar, 2005e)

213 (Fafejta, 2016)

214 (Nečasová, 2008)

Na první pohled je zcela evidentní, že foglarovky jsou knihy o chlapcích, určené zejména jim. Zaměření románů i komiksů je silně maskulinně orientováno, konstrukce mezipohlavních vztahů je silně nevyvážená,²¹⁵ což však autor srozumitelně zdůvodňoval tím, že osobně nemá zkušenosti s dívčí mentalitou a ženským žilvem, že neuměl vytvořit dobrodružné příběhy o dívkách.²¹⁶ Tento druh literatury, určený zejména jedincům mezi dětstvím a jinoštvím před erotickým probuzením, umožňuje čtenářům zprostředkovaně prožívat dobrodružství, řešit tajemství a vnímat romantiku, zkrátka svět, kde dospělí jsou pouhou rekvizitou, přičemž preadolescentní chlapectví je svébytnou životní existencialitou.²¹⁷ Na rozdíl od přání autora však v této vývojové etapě nelze zůstat nadosmrti a úkolem většiny dospívajících chlapců je zařadit vztah k ženám včetně erotiky do svého prožívání. Toto téma však Foglar již neřeší, přestože pro pubertální mysl se jedná o téma klíčové.²¹⁸

Ačkoliv ve foglarovkách vystupují i dívky (např. v románu *Historie svorné sedmy* jsou součástí uskupení hlavních hrdinů) a pionýrský obrázkový seriál *Kulišáci* je dokonce o koedukovaném klubu (což však bylo dáno redakčním příkazem jako jedna z podmínek tvůrčí spolupráce²¹⁹), autor si uvědomoval, že námitka o absenci dívčích a ženských literárních hrdinek je relevantní a snažil se ji v pozici redaktora oslabit, jak svědčí jedna z jeho pracovních poznámek: „Shánět povídky, kde je hrdinkou děvče – případně je sám napsat“.²²⁰ Je vskutku podivuhodné, že malý prostor věnovaný v díle dívkám se vůbec neodráží v možné rozdílnosti chlapců a dívek ve čtenářské oblíbě, stejně jako v příznivém ovlivnění jedním hrdinů v zaměření na tělesnou zdatnost či citlivém vnímání přírody.²²¹ Rovněž do aktivní činnosti čtenářských klubů se zapojovaly desetitisíce chlapců i děvčat, existovaly i svébytné dívčí kluby, které čerpaly inspiraci

215 Např. v komiksu *Rychlé šípy* se vyskytují ženské postavy na zhruba 15 % políček, dívčí postavy zhruba na 6,5 % políček, přičemž aktivní a pozitivní úlohu sehrávají v necelých 4 % (Fafejta, 2007).

216 (Maurer, 2013)

217 (Lopatka, 1991; Nezkusil, 1991; Sadecký, 1964)

218 ([Hybler], M. H., 1987; Vacke, 1988)

219 (Prokúpek et al., 2014; Toman, 2005)

220 (Zachariáš, 2007, s. 340)

221 (Urbanová & Matýsková, 1992)

k programu z foglarovek,²²² stejně jako je dosvědčen minimálně jeden klub, který měl „pět členů, z toho čtyři jsou chlapi, a klub vede dívka“.²²³ To je zvláště pikantní, uvědomíme-li si slova jednoho z hlavních kladných literárních protagonistů, Červenáčka, v reakci na spor o vlajku: „S děvčetem se prát nebudeme a s hochy, kteří si volí za vedoucího dívku, teprve ne!“²²⁴

Druhé genderové téma, které opakovaně vstoupilo do sociálního prostoru, je specifický způsob autorského podání chlapeckých vztahů ve fikčním světě této dobrodružné literatury. Propojení chlapeckého společenství v rozměru citového okouzlení a rozjitřených vztahů dospívajících chlapců mezi sebou i k jejich mužským vzorům byl shledán jako jeden z možných neuvědomovaných důvodů velké obliby Foglarových knih.²²⁵ Významplné stisky rukou či chůze dvojice zavěšené v podpaží se dají dohledat snad v každé foglarovce. Stejně jako pohledy do očí, obdiv ke sportem vypracovanému, opálenému a jen v plavkách či trenýrkách oblečenému chlapeckému tělu. Rovněž popisy bolavého srdce, rozjitřených vzpomínek na přítele, projevů náklonnosti a žertovného škádlení i žárlivých rozchodů. Zejména vybrané pasáže z *Chaty v Jezerní kotlině*, popisující nejednoduchý vztah se všemi peripetiemi nenaplněné touhy a probouzející se potřeby něhy a důvěrnosti, působí jako úryvky z milostného románu.²²⁶ Foglarem popisované projevy chlapeckých citů byly opakovaně vnímány jako příznak homosexuálních projevů, a tudíž také jako autorovy vlastní sexuální orientace. Cítíme potřebu zde silně zdůraznit, že byť se jedná o citovou náklonnost chlapců k sobě navzájem, případně dospělých mužů–vychovatelů ke svým svěřencům, jsou to vztahy výlučně netělesné, prožívané v období časově předcházejícím erotickému rozbouření požadujícím tělesný kontakt. Konec konců, i kvalitativní výzkum týkající se mj. knih a komiksů Jaroslava Foglara, vedený metodou rozhovorů s muži–gayi nad 30 let, vedl ke zřetelně negativnímu postoji respondentů k potenciálnímu hledání vztahu mezi homosexuální orientací a foglarovkami: „mě dokonce spekulace o spojení Foglara a gay tématu trochu uráží, vždy jsem v tom viděl knížky o přátelství“.²²⁷

222 (Nosek–Windy, 2017)

223 (Pírek, 1990, s. 112)

224 (Foglar, 2003b, s. 192)

225 (Komárek, 2003)

226 (Vacke, 1988)

227 (Zikmund–Lender, 2009)

Foglar sám, přestože nakonec žil osaměle, prožil několik vztahů se ženami, byť platonického rázu. Vedoucí dívčího oddílu, kolegyně z práce, „šedooké děvčátko“ na táborových procházkách, Viša z časopisecké redakce, Jiřinka Kalousová, Boženka Voldřichová, letní příběh s rozvedenou mladou dívkou a fotografie černovlasé dámy z cesty do Řecka ve stáří,²²⁸ to vše jsou náznaky, že se ženám nevyhýbal a s překvapivě vysokým počtem krásných dívek a žen prožil citové rozechvění. Téma zajímavě obohacují rovněž Foglarovy deníkové záznamy, konkrétně zápisky příležitostných erotických nočních snů, v nichž vždy vystupují ženy, nikdy muži. V jednom z nich si téměř sedmdesátiletý spisovatel zaznamenává: „Erotický sen: Jiřina mne jemně hladí a říká ‚To ti to sluší.‘“²²⁹ Údajnou Foglarovu homosexualitu, kterou prezentovaly některé bulvární tiskoviny, proto můžeme razantně a radikálně odmítnout. Z více než osmi set chlapců, kteří prošli *Dvojkou*, nikdy ani jeden nenaznačil možné obtěžování či dokonce zneužívání, nic podobného nepoužili ani jeho názoroví odpůrci, sexuální orientace jako příležitost nátlaku by se zcela jistě dostala do centra pozornosti *Státní bezpečnosti*, která Foglara sledovala.²³⁰ Jeho fascinace chlapectvím zkrátka neměla nic společného se sexuální orientací, ale byla bytostně propojena s pedagogickými ideály.

228 (Foglar, 2005e; Hojer & Černý, 2000; Nosek-Windy, 1999; Raba, 2005; Sýs, 1987; Zachariáš, 2007; Zapletal, 2007)

229 (anonym, 2018)

230 (Zachariáš, 2007; Zapletal, 2007)

4.6.2 Výsledky a diskuse

„Kdyby se tam vyskytovaly kromě kluků taky holky do nepohody, statečné, odvážné, samostatné (ne jen ilustrativní obdivovatelky Mirka Dušina a maminky) a kdyby kluci a holky dokázali ten svět prožívat společně,“ říká jedna z respondentek našeho výzkumu a poukazuje tím na právě deklarovanou skutečnost, že ve Foglarově díle jednoznačně převažovali chlapečtí hrdinové.

Tuto položku jsme si vypůjčili z poslední nepovinné části dotazníku, ve kterém jsme vyzvali zájemce, aby se volně vyjádřili k jakémukoliv tématu. Celkem se nám sešlo 104 slovních komentářů (cca 9%)²³¹, z nichž právě devět pocházelo od žen vyjadřujících určitou lítost nad tím, že Foglarovy příběhy s ženami nepočítají a pokud ano, pak ženy vystupovaly v podřadném postavení – „byly mu dobré [myšleno Foglarovi, poznámka autorů] tak na ušití vlajky, jinak k ničemu“, říká žena v další citaci. Přestože je evidentní, že dívčí vzory v díle absentují „navíc tam byli samí kluci, holky jen v pečujících vedlejších rolích, takže jsem se neměla moc s kým identifikovat“, zajímalo nás, zda existují určité oblasti díla, které by byly více oceňovány ženami nebo muži a to pohledem zejména kvantitativní analýzy. Připomeňme, že v našem souboru bylo nezanedbatelné množství žen (z 1 174 respondentů a respondentek tvořily 41% – 484 žen).

231 Většina reakcí, které jsme touto formou obdrželi, byla strohá a jejím předmětem byly jednak poznámky organizační (týkající se struktury dotazníku apod.), nebo hodnotící/pochvalné (ocenění tématu výzkumu) apod. Ostatní reakce ale skutečně souvisely s prožíváním četby nebo upřesňovaly dojem konkrétních respondentů z jejich ovlivnění dílem Foglara či jeho osobností. Tyto odpovědi jsme tematizovali do 9 kategorií a subkategorií (Prožitek z četby; Osobní kontakt a inspirace; Ovlivnění dílem; Opakované čtení: dětství vs. dospělost; Tematické zaměření: smrt, dívky, město; Technické reakce na dotazník).

Vlastní analýzu jsme opět prováděli zejména prostřednictvím neparametrických testů (viz výše). Východiskem se nám stala opět nulová hypotéza: volba odpovědí na škále mužů a žen se statisticky významně neliší, mediány určitého stupně názoru mužů a žen jsou statisticky nevýznamné. K našemu překvapení byly odpovědi žen podobné odpovědím mužů. Jediné dvě odlišnosti na hladině významnosti $p < 0,05$ byly ve vnímání obsahu položek oceňující popisy romantických zákoutí městských dvorků a uliček (i) a vrstevnická soudržnost, participace na životě určitého společenství (j). Zatímco ženy více zvýznamňují popisy prostředí, muži v díle oceňovali význam vrstevnických skupin, soudržnost v partě apod. Možná si podobně nyní kladete v duchu stejnou otázku: A jak to bylo s aplikací oné druhé sady položek? Existoval někde statisticky významný rozdíl mezi muži a ženami? Ano, identifikovali jsme jednu položku, respektive statisticky významný rozdíl v oblasti pohybových aktivit. Muži subjektivně vypovídají, že aplikují pohybové aktivity do každodenního života statisticky významněji než ženy (na hladině významnosti 0,05). Odpovědi žen vykazují také velký rozptyl v odpovědích, odpovědi mužů jsou konzistentnější.

Souhrnně tak můžeme upozornit na jistý paradox, patrný ve výsledcích našeho šetření. Na jedné straně se několika jednotlivcům ochotným poskytnout nám odpovědi ve volném prostoru libovolných témat jeví jako poměrně naléhavé téma genderová nevyváženost literárního fikčního světa. V tom se shodují s opakovaně publikovanými názory na nedostačnou reflexi sociální reality ze strany autora, s poukazy na absenci dívčích hrdinek, radikální oddělování světa chlapců od světa dívek,²³² v radikální podobě dokonce s formulovaným přáním být raději chlapci než děvčaty, neboť právě to je podmínka možností prožívat oddílová dobrodružství.²³³ Naproti tomu výsledky našeho šetření u více než jedenácti set čtenářů potvrzují již dříve známou čtenářskou oblibu shodnou u obou pohlaví, stejně jako deklarují vliv četby na čtenáře bez ohledu na jejich genderovou sebeidentifikaci.²³⁴ Muži a stejně tak i ženy oceňují dobrodružné chlapecké příběhy se zápletkami. Zástupci obou pohlaví aplikují do života zejména pobyt v přírodě a táboření. Genderově shodné je ocenění mravních aspektů při četbě díla a inspirace jejich přenosu do reálného života. Zároveň však přátelství mezi chlapci zobrazované Foglarem překračuje některé stereotypy, které se váží ke společenským očekávaním projevů maskulinity. Přestože popisuje zejména dobrodružství, sílu, soutěže a zápolení, obohacuje chlapecké vztahy rovněž o rozměry citovosti a prožívané blízkosti.

232 (Fafejta, 2007; M. Kovářik, 1964; Lopatka, 1991; Továrek, 1964; Vacke, 1988)

233 (Maurer, 2013; Zachariáš, 2007)

234 (Jírek, 1964; Sohr, 1968; Uherková & Úlovcová, 1993; Urbanová & Matýsková, 1992)

© archiv Bob Sfránský

4.7 Pohyb a zdravý životní styl²³⁵

4.7.1 Kontext výzkumného záměru

Zdá se, že není pochyb o tom, že Jaroslav Foglar nenásilnou formou přiměl své oddílové svěřence i čtenáře svých knížek k dobrovolnému zvýšení volnočasové pohybové aktivity. A co je ještě důležitější, pohybové a sportovní činnosti vždy úzce provazoval s etickým rozměrem lidského chování a s holistickým rozvojem ve všech podstatných dimenzích tělesného, duševního, sociálního i spirituálního bytí, takže je bezpochyby vhodné hlubší rozkrytí kontextu tohoto motivačního úspěchu.

Pohyb a pohybová aktivita je součástí všech Foglarových literárních děl i výchovných metodik a jako dobrý příklad může dětem a mládeži posloužit i vlastním životním příběhem. Ve svých třinácti letech, kdy se také setkává se skautingem, se stává nejenom vášnivým čtenářem, ale také objevuje význam a krásu tělesného pohybu a cvičení. Film *Zorro mstitel*, v němž hrál hlavní roli Douglas Fairbanks, kde hlavní hrdina skáče ze střechy a jeho odvážné kousky spolu s atletickým zjevem Foglarovi učarovaly, byl příčinou, že společně s kamarády objevili „kouzlo a krásu síly, pružnosti, mrštnosti a lehkosti! (...) Byli jsme posedlí touhou po tělesné dokonalosti. Ve škole při tělocviku jsme byli ve všem první a když ostatní hoši reptali na prostná, my je cvičili s nadšením. Radovali jsme se ze své pružnosti, rychlosti a obratnosti.“²³⁶

235 Rovněž toto dílčí téma jsme zpracovali zejména pro potenciální zahraniční čtenáře.

Dílčí studie v současné době prochází recenzním řízením v časopise *Children & Society*

236 (Foglar, 2005e, s. 39)

Kult zdravého a krásného těla, stejně jako propagaci zdravého životního stylu vložil do své beletristické tvorby a snad v každé knížce píše o nějakém chlapci, který cvičil a posiloval. Např. v knížce *Boj o první místo* hlavní hrdina trénuje na závody tak, že chodí denně na nádraží a běží s rozjíždějícím se rychlíkem tak dlouho, dokud mu stačí. V rámci románového příběhu *Hoši od Bobří řeky* publikoval soubor zkoušek, které měl každý čtenář absolvovat. Tyto nezáživné testy oděl do romantického hávu legendy o lovu bobrů, přičemž běh a skok vysoký i daleký byl zkouškou bobříka mrštnosti, opakovaně úspěšný hod na cíl byl bobříkem míření, dalšími byli bobřík plavce či bobřík síly. Ve dvou jiných knihách, totiž v románu *Přístav volá* a v návodné beletrii *Kronika Ztracené stopy* používá symbol „modrého života“, principy osobnostního seberozvoje, jehož každodenní součástí se stala ranní rozcvička a studená sprcha. V knížce *Náš oddíl* připravil sadu 42 jednoduchých cviků, z nichž každý zájemce musel poskládat celkem sto bodů (Soutěž Tělesné Obratnosti, STO). Překvapivé je, že když tyto ve své podstatě jednotvárné, nudné a rutinní pohyby začlenil do soutěže vedené legendou, byli chlapci velmi motivováni k dobrovolně vykonávané pohybové aktivitě a seberozvoji. Ve svém skautském oddíle připravoval soutěže tělesné zdatnosti, do celostně působících zkoušek vždy zakomponoval tělesná cvičení, pořádal oddílové Olympiády, jejichž náplní byla zejména atletika přizpůsobená v disciplínách prostředí letního stanového tábora.²³⁷

Jsou však taková tvrzení pouze přáním autora, nebo se mu opravdu podařilo svým působením rozpohybovat děti a mládež? Cílem této části našeho výzkumu je zjištění vlivu četby Foglarových knih na potenciální proměnu životního stylu, zejména s ohledem na reálně vykonávanou pohybovou aktivitu. Dalším rozměrem je zjištění potenciální vazby pohybu k dalším dimenzím individuálního i sociálního bytí, konkrétně k oceňování etických hodnot.

237 (Šantora, 2014)

4.7.2 Výsledky a diskuse

V závěrečném výčtu detailnějšího pojednání o vybraných oblastech se tedy krátce podívejme i na oblasti spojené s pohybem a zdravým životním stylem. Připomeňme, že oblasti, o kterých respondenti vypovídali, oceňovali je, se pohybová aktivita a aktivní životní styl (položka g) umístila na devátém místě z patnácti (v druhé polovině) a byla těsně následována položkou orientovanou na zdravý životní styl bez alkoholu a kouření (f). Podobně také respondenti o těchto oblastech tvrdí, že je menší měrou aplikují do reálného života. Tato oblast (B a A) se umístila na devátém a desátém místě z jedenácti, tedy téměř na konci. Zároveň o těchto položkách víme, že byly charakteristické velkým rozptylem a to znamená, že přestože je průměrné hodnocení „taženo“ negativními volbami respondentů dolů, neznamená to, že by pro řadu z nich nebyla tato oblast významná. Již víme o pedagogích (dobrovolných nebo profesionálních) mezi respondenty, že tuto oblast oproti ostatním silně akcentují a snaží se transferovat i do reálného života.

Oblast pohybových aktivit (g) je spíše kladně oceňována (škála +1 až +3) 828 respondenty, tj. 70%, indiferentní postoj (volba 0) má 140 respondentů, tj. 12% a spíše méně oceňuje tuto oblast (volba -1 až -3) 199 respondentů, tj. 17%. K podobným výsledkům docházíme i v oblasti spojené se zdravým životním stylem (f). Kladně ji hodnotí 769 respondentů, tj. cca 66%, neutrální postoj má 155, tj. 13% a spíše záporné volby jí dává 243 respondentů, tj. 21%. K analogickým výsledkům docházíme i co se týče aplikací aktivit spojených s těmito oblastmi do praktického života. Pohybové aktivity (B) spíše aplikuje 637 (57%) respondentů, neutrální postoj má 197 (17%), a spíše negativní stanovisko volí 297 (25%). A nakonec zdravý životní styl bez kouření a alkoholu se snaží spíše aplikovat 564 (48%), neutrální volbu mělo 192 (16%) a spíše negativní postoj 411 (35%). Na tomto příkladu vidíme, že i tato témata, přestože se umísťují v druhé polovině a na konci našeho výčtu, jsou stále relativně velkým počtem respondentů kladně hodnocena. Nejedná se tedy o oblasti, které by byly v díle J. Foglara významné, aplikované nebo aplikovatelné do každodenního života. Jedná se spíše o položky více diferencující postoj respondentů.

Proto jsme se dále ptali, zda oceňování pohybu (aktivního životního stylu) a jeho aplikace do reálného života může souviset s dalšími charakteristikami respondentů. Pro tento účel jsme rozdělili respondenty na ty, kteří ve volném čase působí ve sportovně zaměřených klubech (organizacích) a ostatní. Zjistili jsme, že respondenti působící ve sportovních klubech oceňovali aktivní životní styl zobrazený v díle J. Foglara statisticky významně více, než ti (ostatní), kteří se na činnosti v takových organizacích nepodílejí. Vcelku logicky pak tato skupina také souhlasí s konstatováním, že pohybovou aktivitu a aktivní životní styl ve větší míře zařazuje do svého reálného života.²³⁸ Mezi skupinami existuje statisticky významný rozdíl v preferenci pohybových aktivit a v jejich uplatňování v každodenním životě.

Hledali jsme také odpověď na otázku, zda existuje vztah mezi oceňováním pohybové aktivity a její aplikací do života, intenzitou prožívání díla a subjektivním vnímáním míry ovlivnění dílem. Zde můžeme připomenout vysokou míru korelace mezi intenzitou prožívání četby a oceněním pohybu (včetně jeho aplikací do každodenního života), stejně jako mezi mírou ovlivnění díla a oceněním pohybu, resp. jeho aplikací do běžného života. V tomto druhém případě je výsledek očekávatelný, přesto nás zaujala skutečnost, že beze zbytku platí: čím více si respondent subjektivně uvědomoval ovlivnění dílem, tím více do života aplikoval i pohybové aktivity. Musíme připomenout, že ani v tomto ani v jiném případě se nejedná o vztah kauzální (jedno je příčinou druhého), ale relační (vztahový).

238 Tato zjištění jsme ověřovali s využitím Kruskal-Wallis testu. Testovali jsme nulovou hypotézu: rozdíl mediánů určitého stupně názoru u skupiny „sportovců“ a skupiny „ostatní“ je statisticky nevýznamný. Tuto hypotézu jsme zamítli na hladině významnosti $p < 0,05$ ve prospěch hypotézy alternativní.

© archivu Hanky Benediktové

4.8 Co můžeme říct závěrem?

Výsledky našeho šetření, které jsme se pokusili prostřednictvím této kapitoly přiblížit, vycházejí z výběrového souboru, který tvořili převážně příznivci J. Foglara a jeho díla. Stále živý zájem o dílo, ale zejména též sdílení hodnot (jednotlivých oblastí, jež jsou obsahem jeho mnoha příběhů) dokládá nejen vysoký počet respondentů, ale i četné kvalitativní komentáře, stejně jako odpovědi na škálách, které se převážně kloní k pozitivnímu hodnocení.

Z interpretace dat je zřejmé, že se jedná o skupinu, která je ve svých postojích k dílu J. Foglara relativně málo diferencovaná. Některé položky, které vykazovaly větší rozptyl, jsme interpretovali zvláště a na nich dokládali, že přes značnou diferenciaci obsahují nemalý počet kladných voleb. Možná si kladete otázku, proč jsme nepoužili sofistikovanějších statistických analýz, jako např. shlukovou nebo faktorovou analýzu. Odpovídáme právě velkou mírou shody ve výpovědích respondentů. V našem výzkumném souboru jsme neidentifikovali žádné „čisté typy“ položek nebo osob, které by byly charakteristické preferencí volby v oblasti mravní nebo zdravého životního stylu. Dílo je oceňováno jako celek, diferenciací mezi tzv. „silnějšími“ a „slabšími“ oblastmi jsou spíše marginální.

Je zřejmé, že na prvním místě ve Foglarově díle stojí silný příběh odehrávající se zejména v přírodě a městském prostředí, který upoutává čtenáře tajuplnou až magickou atmosférou. V příběhu pak vynikají charaktery jednajících postav (převážně hochů), pospolitost skupiny, jejich aktivity v přírodě apod., které se stávají určitým vzorem hodným následování. Ano, naše data jednoznačně dokládají, že dílo J. Foglara je vysoce oceňováno ve všech námi nabízených oblastech, ale co považujeme za ještě podstatnější, je skutečnost, že se jedná o oblasti, které nám nabízejí prostor pro vlastní realizaci a zdokonalování, pro osobnostní růst, že se nám stávají vzorem, byť třeba mnohdy ideálním a až nedostižným, ale takové už ideály jsou. Jakou hodnotu by ideál měl, pokud bychom ho dosáhli za jeden týden nebo měsíc? Foglarovo dílo před nás staví vizi správného bytí jako celoživotní program, nikoliv hru na jedno odpoledne.

Přestože J. Foglar vždy toužil napsat tu pravou knihu pro mládež, pro hochy ve složitém ontogenetickém období, vytvořit časopis, který by je oslovil, zanechal zde, a to pravděpodobně zcela neplánovitě, literaturu, která slouží jako hodnotná studnice či učebnice pedagogické inspirace. Dílo je v českém pedagogickém prostředí určitým specifickým neformálním kánonem, přestože v odborných učebnicích pedagogiky zatím etablováno není. Foglarovo dílo je zdrojem pedagogických strategií, metod a edukativních prostředků v nejširším slova smyslu, které se stále využívají při výchově ve volném čase. To dokládají naše data, ale nezapomeňme, že pedagogy jsou také ti, kteří se nechávají dílem možná více ovlivnit, aby tuto zkušenost mohli předávat dalším. V následující kapitole proto pojednáváme o konkrétních pedagogických přístupech a jejich inspiraci ve Foglarově díle.

A tam ve tmě, v rohu místnosti
z krbu, najednou vzplálo světlo
se tam rozžehla — kdo je to tan
naličený sazemi a začíná číst p
slohem a začínající neumělými v

„Hoj, to slavní pr
kdy náš Černý d
my při plavbách
když v plachty

A tam ve tmě, v rohu místnosti
z krbu, najednou vzplálo světlo
se tam rozžehla — kdo je to tan
naličený sazemi a začíná číst p
slohem a začínající neumělými v

pamatuji se, jak patro
nepsal jen verše do
slavných a pr
slohem a začínající neumělými v

Záhada lomu: Zásadní vliv na (zážitkovou) pedagogiku

Je až s podivem, kolik středověkých hradů na našem území stávalo a kolik se jich více či méně zachovalo až do současnosti. Jedním z našich největších hradů bývala Lipnice na Českomoravské vrchovině. Ať už jsme na hradní vyhlídce, nebo před hlavním vchodem do hradu, upoutá naši pozornost táhlý zalesněný hřeben vrchu Melechov. Podle některých z mnoha výpočtů je právě tento vrchol středem Evropy. Pootočíme-li se trochu více k jihu, uvidíme naopak pravidelný špičatý vrch Orlík, pod nímž se zase konaly první skautské tábory. V lesích přímo pod městečkem se nachází několik starých žulových lomů, dnes již zatopených. Jednomu z nich se říká „Na Hřebenech“. Právě tam budou směřovat naše další úvahy. Tamní krajina jakoby odpovídala romantickým popisům ve Foglarově díle a to, co se u lomu odehrávalo od počátku sedmdesátých let na základně tábornické školy, se stalo animací Foglarových pedagogických záměrů.

Místo pro stavbu nového objektu tábornické školy Československého svazu mládeže (ČSM, tehdejší jediná organizace mládeže před rokem 1968), vybral na sklonku roku 1965 Antonín Himl, tehdejší tajemník ÚV ČSM, spolu s Antonínem Mendlem, rodákem z nedalekých Kežlic. Architektonické řešení navrhl akad. arch. Jaroslav Vaculík ve spolupráci s Antonínem Svobodou. Investorem byl ÚV ČSM, který potřeboval nové prostory pro přípravu budoucích organizátorů moderních forem pobytu v přírodě, náhradou za dosluhující objekt **Tábornické školy ČSM** na Sluneční pasece u Pelhřimova.²³⁹ Jde o stavbu velmi netradiční, kombinuje dominantní materiály z nejbližšího okolí – kámen a dřevo. Zajímavě pracuje s prostorem vnitřním i venkovním, snad proto byla stavba oceňována i jinými architekty. To podstatné však je její zasazení na břehu průzračné vody mezi skalami. Lom je pojmem nejen pro místní, ale hlavně pro každého, kdo na tomto místě absolvoval program některého z kurzů, které se zde za padesát let existence areálu uskutečnily. **Pokus pro 20** hned v roce 1970 (ještě před oficiálním uvedením střediska do provozu) byl prvním takovým počinem z období tzv. experimentálních akcí – právě zde se zrodil jedinečný koncept, kterému říkáme ve své praxi holistická výchova či celostní učení a jeho teoretickou reflexi nazýváme zážitková pedagogika.²⁴⁰

239 (Holec, 2007)

240 (Hanus & Haková, 2021)

Smyslem této publikace není dopodrobna představit koncept experimentálních akcí, ani metodiku kurzů a dalších projektů, na jejichž základě se začala realizovat současná *Prázdninová škola Lipnice*. Chceme ale pátrat po tom, na kolik si dnešní akce tohoto charakteru více či méně vědomě braly inspiraci právě v díle Jaroslava Foglara. Ten totiž tento svébytný přístup k výchově ovlivnil a zvýraznil. O tom není sporu, a o tom není do konce ani pochyb.²⁴¹ Pro úplnost se nyní omezíme jen na konstatování, že zážitkovou akci (zážitkovým kurzem) v této publikaci rozumíme program celostního rozvoje vystavěný na principech zážitkové pedagogiky, tj. stavící autentický prožitek do pozice hlavního prostředku k dosažení osobnostního rozvoje, popř. zkvalitnění skupinových procesů. Může přitom jít o přirozené, nebo záměrně navozené prožitkové situace. Pokud hovoříme o české cestě zážitkové pedagogiky, máme tím na mysli především tradici několikadenních kurzů s intenzivním programem, mezi jehož hlavní programové prostředky řadíme především hry; na rozdíl od podobných akcí v zahraničí, jež staví na zážitcích získaných z přirozených situací v necivilizovaném přírodním prostředí. Hra nám pomáhá navodit podmínky jiné reality a podaří-li se hráčům (např. i díky vhodné legendě) vstoupit do herního světa, pak se tento stává úžasným tréninkovým prostorem k nácviku procesů využitelných následně v reálném životě. Aby se tak stalo, je třeba účastníky pomocí vhodné dramaturgie celé akce provést řadou vhodně seskládaných situací, často analogických, aby účastníci takového programu mohli sledovat funkčnost principů, které ve vzájemné interakci se všemi zúčastněnými konstruují. Takové principy, často dotvářené během řízené reflexe, mají být efektivním nástrojem ke zkvalitnění dalšího života.

54

SVĚTLO V MLZE

241 (Jirásek, 2007d)

5.1 Fenomén hry: působící aktivace

V českém edukačním prostředí je hra stále ještě alternativním prostředkem formálního vzdělávání; jinak je tomu ve sféře neformálního vzdělávání. Hry pomáhají simulovat problémové situace, vytvářet nové, kreativní a fiktivní kontexty, a tak zprostředkovávají jiné cesty řešení a s nimi i učení. Unikátnost hry spočívá ve skutečnosti, že funguje jako zrcadlo skutečné reality. Podle Finka takový zrcadlový obraz, ať už přírodní či umělý, vykazuje jistou neskutečnost: je sice reálným objektem v reálném čase, avšak pro zrcadlení je stále třeba přítomnosti originálu. Hra je tedy čímsi neskutečným ve skutečném světě. Tento fakt pak způsobuje určitou nevážnost herních situací: „Nevážnost hry záleží v tom, že iluzivním způsobem napodobuje vážnost života.“²⁴² Tak hráči získávají také možnost zaujmout odstup, měnit svoje stanovisko a být kreativní při řešení různých situací. Hra má účastníkům umožnit dril, nebo dopomoci k získání nové modifikace stávající zkušenosti. Děje se tak skrze reflexi, tedy v duchu konstruktivistické snahy postupného budování vlastního poznání účastníkem samotným.

Dualita skutečného a herního světa ve své podstatě odráží přístup pedagoga (který hru jakoby redukuje na prostředek k dosažení cíle, jenž má v reálném světě nezpochybnitelnou hodnotu) a přístup hráče (který, pokud si skutečně hraje, vnímá odlišný řád věcí a jinak nelogické počínání mu v kontextu hry dává vlastní smysl). Borecký²⁴³ proto rozlišuje tzv. reduktivní a restitutivní přístup ke hře.

Restitutivní přístup je více o hraní, odkazuje na přímý prožitek hrajícího si, jeho vztah ke světu a schopnost imaginace. Tohoto hraní se hráč nedopustí pouhým sledováním herních pravidel, ale jde o svobodné překročení hranic reálného a imaginárního herního světa. Pokud se např. plně soustředíme na hru a její legendu, vůbec neuvažujeme o existenci nějakých výchovných cílů, nemusíme si neustále připomínat, co nového se učíme a proč. „To je jakoby vedlejším efektem autotelicky prožívané hry. Plnění úkolů je součástí prožívané legendy, osobnostní rozvoj je zisk navíc.“²⁴⁴ V takovém nastavení, kdy hra svým účastníkům zprostředkovává poutavý a smysluplný zážitek, je zároveň podpořen dlouhodobý efekt této učební situace. Probouzí totiž vnitřní motivaci, svou podstatou založenou na vykonávání činnosti, která je vnímána jako příjemná, zajímavá a sama o sobě uspokojující.

242 (Fink, 1993, s. 95)

243 (Borecký, 2005)

244 (Jirásek, 2007b, s. 66)

Naproti tomu v reduktivním přístupu vnímáme hru jako nástroj, mechanismus, soubor pravidel a funkcí. Tyto však bezpodmínečně také ovlivňují potenciál hry probudit vnitřní motivaci a jsou tak nástrojem pedagoga, který může skrze vhodnou modifikaci hry (nebo vytvořením hry nové) získat efektivní edukační prostředek. Hovoříme zde o hře ve významu „game“,²⁴⁵ tj. organizovanou a zpravidla hranou spolu s dalšími hráči.²⁴⁶

Princip odlišného pohledu na hru očima hrajícího si a pedagoga, který hru využívá jako specifický didaktický prostředek, dnes v metodických materiálech nacházíme pod populárním označením „processburger“. Jde o jeden z nejstarších teoretických modelů v oblasti zážitkové pedagogiky a ve své podstatě shrnuje její základní princip. I když si hrajeme, nebo jsme v jiné podobné modelové situaci zarámované herními pravidly, naše prožívání je v danou chvíli reálné, stejně jako jsou reálné skupinové procesy. Při hrách musíme reálně komunikovat, spolupracovat, řešit výzvy, zpracovávat svoje emoce, reagovat na ostatní a rozhodovat se. Na základě toho je pak možné oprávněně hledat paralely mezi tím, jak se člověk chová v rámci herní situace, a tím, jak se pravděpodobně zachová ve svém běžném životě.²⁴⁷

Vrátíme-li se po tomto úvodu zpět k Foglarovi, je zřejmé, že velmi dobře odlišoval reduktivní a restitutivní rovinu hry – zatímco hrdinové jeho příběhů (a vlastně i jeho čtenáři) jsou hluboce ponořeni do prožívání připraveného děje her, on a románoví vedoucí chlapeckých skupin jakoby přesně znali edukační potenciál každé zařazené aktivity. U Foglara je hra jednou z nejvýraznějších a nejčastěji užívaných metod. Běžný čtenář si nemusí povšimnout příkladného chování vedoucího, jeho citlivého hodnocení a motivace dětí, popř. tomu nepřikládá přílišnou důležitost. Foglar ale ukazuje možnosti, jimiž disponuje fenomén hry ve všech různorodých podobách – hra je v jeho díle představena jako faktor posilující a upevňující osobnostní rozvoj bez nucení a formalismu, přirozenou a zajímavou formou, stává se impulzem k proměně výchovy v sebevýchovu. Ve výchovných situacích, které využívají prožitků jako základního prostředku (např. kurzy a aktivity *Prázdninové školy Lipnice*), je možné využít fenoménu hry v celé šíři jejich projevu.²⁴⁸ Mějme na paměti, že účastník hry si ani neuvědomuje, že je na něj výchovně

245 srovnej (Mead, 1934)

246 Hra typu „play“ je naopak pojímána jako něco poměrně volného a nezávazného, předpokládá jen existenci rolí a schopnost hrajících si tyto role přebírat.

247 (Drahanská, 2020)

248 (Jirásek, 2019b)

působeno, přesto pod vlivem herní situace mění své dosavadní chování, jednání a myšlení. V zápalu boje účastníci nezhřídkou otevírají dosud skryté a nevyslovené. Pro pedagoga je pak hra i významným diagnostickým nástrojem.²⁴⁹

5.1.1 Etapové hry

„A bude to hra tvrdá a namáhavá. Nedejte se mást tím, že říkám hra. Bude to spíš zápas. Boj.“ Takové entrée Foglar vepsal jedné z nejznámějších etapových her Alvarez.²⁵⁰ Alvarez, ta záhadná věc, příběh, kterému nikdo dobře nerozuměl.²⁵¹ Jde o dobrodružnou hru, v jejíž legendě je hlavním hrdinou dobrodruh Alvarez pátrající po pokladu Aztéků. Jde o úspěšnou etapovou hru kombinující celou řadu vcelku jednoduchých herních principů. Přesto její úspěch zajistil, že se dlouhodobé hry u nás už od čtyřicátých let dvacátého století staly velmi oblíbené – a v tom jsme předběhli ostatní svět nejméně o dvě desetiletí.²⁵² Asi by se tak stalo i bez Foglara, atmosféra táborové a oddílové subkultury tomu byla nakloněna. Nicméně uvedení této úspěšné Foglarovy hry v roce 1942 tomu jistě velmi dopomohlo. Samozřejmě nezůstalo jen u této jedné předlohy představené v románu *Devadesátka pokračuje*; další velké hry byly obsaženy v románu *Hoši od Bobří řeky* a *Poklad Černého delfína*. Mezi jeho dlouhodobé hry patří, kromě zmíněného Alvarez, také např. Zlaté údolí, Výprava na Yucatán, Stavba Kanadské pacifické železnice, Znovu do říše Montezumovy, Legenda Dobrodružství na Riu Maraňon. Etapové hry a jejich legendy jsou samostatným fenoménem. Snad by tomu tak nebylo, pokud by mistrně vylíčený děj legendy i jednotlivých etap (jež jsou samy o sobě metodickou inspirací) nebyl zasazen do jiného mistrovsky zpracovaného děje. Jde o příběh v příběhu. Tato zdvojená motivace přivedla řadu osob

249 Například v pedagogicko-psychologické poradně v Brně využívali podle vzoru Jaroslava Foglara obdobu etapových her na Oddělení pro výchovnou problematiku dětí; jeho poznatků využívala i řada jiných pedagogicko-psychologických poraden v České republice (Kohoutek, 2007).

250 Legenda hry je inspirována příběhy španělských conquistadorů, kteří podnikali v 16. století dobytelské cesty do končin střední a jižní Ameriky. Samotné dílčí etapy jsou velmi jednoduché hry – úkoly, závody, soutěže. Jde o to zapamatovat si dvouciferná čísla schovaná pod kameny, přijít včas na místo srazu, přejít potok po padlém kmeni stromu. Ani to nejsou hry. Nevzbudily by zájem, pokud by nebyly součástí dobrodružného rámce a nebyla v nich skryta zvláštní výzva k malému překonání. Samo za sebe mluví ústřední heslo hry: „Alvarez potřebuje jen statečné a silné!“ Podrobně viz (Jirásek, 2020a).

251 (Foglar, 2005a)

252 (Zapletal, 2000)

k následování a etapové hry se prosadily jako podstatná část výchovného působení na dětských táborech. Propracovaná legenda se pak stala základem většiny zážitkových her a Foglar je v jejich tvorbě mimořádným vzorem, protože měl úžasný talent pozměnit jednoduchou a rozhodně ne zábavnou činnost v dramatickou situaci, akční hru právě pomocí legendy. „Byl to obyčejně malý příběh se silným motivačním účinkem. Přikážete dvánáctiletému klukovi, aby doběhl do lesa vzdáleného tři sta metrů a poběží nejspíš velice pomalu, bez zájmu. Jestliže mu však v rámci herního libreta přidělíte úlohu poštovního jezdce, který má dopravit do vesnice zprávu o hrozícím nebezpečí, uběhne těch tři sta metrů jako o závod. Zvlášť když je trasa, kterou musí proběhnout, ostřelovaná nepřáteli.“²⁵³

Co dělá takové dlouhodobé hry zajímavé a jedinečné? Právě to, že jsou tzv. etapové. Jde o hry složené z řady úseků či etap spojených jedním společným libretem. Začínají obvykle na jaře a trvají až do konce letního tábora. Jejich poutavá legenda často zasazuje děj do kulís dalekých krajů, dob dávno minulých. V hráčích to vzbuzuje napětí a touhu dozvědět se víc, rozluštit záhadu a odkrýt dlouho střežené tajemství, ale také vyrovnat se hlavním, veskrze kladným a ušlechtilým, hrdinům. Snad každý oddíl někdy k podobné hře přistoupil, ať už převzetím a modifikací vydaných her, nebo častěji vytvořením her vlastních – autorských. Takové hry buď nadále přebírají romantické náměty dalekých a pro našince neznámých oblastí, ale čím dál častěji se jejich námětem stává filmová či knižní předloha současné populární tvorby. V této souvislosti nelze nezmínit jistou averzi vůči dlouhodobým hrám, která se v *Junáku* (tedy Foglarově domovské organizaci) průběžně objevovala. Můžeme se jen dohadovat, zda-li pravou příčinou byl samotný Foglar a jeho dílo, které leckdy svým alternativním atraktivním systémem zastínilo junácké systémy v té době oficiální, nebo šlo o jistou zášť vůči hrám jako takovým, které jsou svým charakterem přirozeně zajímavější, než některé jiné disciplíny tradičního skautského programu. Problematická může být i metastáze etapových her do celého programu tábora, jež v důsledku vede k vytlačení běžného táboření, přirozeného prožívání a běžnou prací. Sporná je i nadměrná produkční náročnost her (nároky na kostýmy, scénické detaily apod.), jež vytlačuje původní foglarovskou jednoduchost a dále zvyšuje i personální náročnost zajištění akce.

I přes zmíněné výtky etapová hra v mnohém napomáhá nejen pedagogickému snažení – zlepšuje se při nich i docházka, méně zajímavé dílčí úkoly se jako soutěž v rámci etapové hry jeví zajímavější. Takový efekt sice může fungovat i mimoděk, ale vedoucí, instruktoři, obecně pedagogové si musí dobře uvědomovat účel zařazení každé etapy, každé dílčí hry. Znovu zopakujme, co jsme uvedli v předešlém: zatímco účastník si během hry nutně nemusí uvědomovat, že se zároveň něco učí, pedagog stejně hry užívá k dosažení edukačních cílů.

V anglosaských zemích objevili etapové hry na počátku padesátých let dvacátého století. Začali je využívat hlavně ve školách, při zeměpisu, dějepisu, ekologii, sociologii, psychologii, ale i v jiných předmětech. Bylo to nejen na základních školách, ale i na školách středních a univerzitách. I když se ve své podstatě často jednalo o hry etapové (z podstaty – jednotlivé etapy přicházely tak, jak běžel školní či akademický rok), mluvilo se o nich jako o hrách „simulačních“.²⁵⁴ To proto, že při nich hráči vystupují v jiných rolích, známých z dějin, ekonomie, sociálních věd apod. U nás se, jak bylo řečeno, se zařazením her do formálního vzdělávání setkáváme jako s alternativním řešením, období etapových her můžeme vidět v práci některých učitelů prvního stupně, kteří ji využívají spíše jako průběžný motivační prostředek. Hlavní uplatnění etapové hry se i nadále nachází na poli neformálního vzdělávání, zejména v oddílové činnosti. Za etapové hry by však bylo možné považovat i většinu táborových her zařazovaných pro účastníky, kteří vzájemnou interakci na jednom táboře zahajují a na témže táboře zase ukončují. Etapová hra obvykle nezabere veškerý čas tábora, případně předtáborové oddílové činnosti, vlastně je to jen minimum času. Ale je to čas, který má motivační efekt pro všechna zbývající počínání. I z toho důvodu může taková hra nalézt své místo také na některých zážitkových kurzech.

254 Simulační hry se v šedesátých letech rozšířily. V roce 1973 vydal Jean Bealch jejich čtyřdílný soupis. Na více než dvou tisících stranách uvádí o mnoha simulačních hrách podrobné bibliografické údaje (Foglar, Chour, & Zapletal, 1997).

Většina úkolů foglarovských etapových her je založena na velmi jednoduchém soutěžním úkolu, ba přímo banálním. Snad nejlépe je to vidět u bobříků, kde jde o splnění daného limitu v jednotlivých disciplínách. To, že je celá hra poskládána z různých etap, umožňuje zohlednit individuální zvláštnosti jednotlivců – to lze zdůraznit i v průběžném hodnocení, ve kterém v různých etapách mohou vyniknout i jinak nevýrazní jednotlivci a naopak. Dalo by se ale říci, že základem etapových her není samotný herní princip jednotlivých etap ani hry jako celku, dokonce ani sofistikovaný systém bodování. Je to příběh, který takovou hru uvádí a provází. Foglar mu říkal legenda, v současnosti mu říkáme také libreto. Hry totiž obvykle směřují do oblastí, jejichž jmenovatelem je dobrodružství. Jde tedy zejména o náměty cestovatelské, historické a v dnešní době také čím dál více sci-fi nebo fantasy.²⁵⁵

Etapové hry proto bývají jakousi snadnou zkouškou nanečisto pro všechny, kteří se ať už v rámci své práce, nebo volného času, vydávají na skutečné expedice, jsou nuceni zvládat překážky a čelit výzvám. Etapové hry tak ukazují, že nejsou jen zábavou, ale přípravou na pozdější akce v reálném životě, a tím se stávají pravou podstatou zážitkové pedagogiky. „I v životě máme možnost být na prvním nebo posledním místě. A právě jako v naší hře, i v životě musí každý z nás o vše bojovat, nikdy se nevzdávat, nikdy nevěšet hlavu. A potká-li vás prohra, přijměte ji jako muži! Jděte třeba i zpátky na start, ale začněte znovu, neustáňte, nezastavte se! Nikdy není nic ztraceno! Tak jako při hře! Alvarez potřebuje jen statečné a silné!“²⁵⁶

255 Dobře propracované etapové hry – po stránce produkční i libreta – jsou jakousi obdobou LARP (Live Action Role Play), byť tento fenomén měl vlastní vývoj.

256 (Foglar, 2005a, s. 181)

5.2 Romantická legenda: účinná motivace

Podstatou etapových her je tedy kromě členění aktivit do dílčích úseků zejména romantická legenda, libreto se silným motivačním nábojem, proměňujícím rutinní činnost v atraktivní dramatickou hru. Ta se však netýká pouze her etapových. Motivace formou legendy je jedním z ústředních didaktických počinů J. Foglara. „Pomocí příběhu uváděl jak hry na půl hodiny, tak hry na celé odpoledne“.²⁵⁷

Zážitková pedagogika se u něj inspiruje právě v důrazu na přirozené touhy po tajuplnosti, tajemství, romantice a dobrodružství. Tajemno a vzrušující zápletka, k jejímuž rozuzlení dojde často až v průběhu hry, vyvolávají napětí a zvědavost. Účastníci s takto nastaveným vnímáním potom mnohem citlivěji reagují na různá symbolická sdělení, poučení, poznání apod.²⁵⁸ Legenda s tajuplnou lákavou atmosférou podněcuje pubescentní mysl informační neúplností, avšak zároveň vystupňovanými náznaky toho, co teprve přichází a na co se má jedinec připravit. Legenda dovede i z rutinního a nezáživného úkolu vytvořit prestižní záležitost. Všední život se jejím prostřednictvím promítá do romantického příběhu a taková legenda se ukazuje jako nejvhodnější a nejsnadnější cesta k pěstování všech osobnostních vlastností, a to i těch nejcennějších, charakterových a mravních.²⁵⁹ V legendě dostává prostor archetypální síla, která „promlouvá již dlouhá desetiletí k tisícům dorůstajících jedinců, nemocných stejnou touhou: proměnit svůj obyčejný život v něco velkého, úchvatného“.²⁶⁰

Tajemno či tajemství, které skloňujeme v souvislosti s legendou řady Foglarových her, má ale v zážitkových programech obecnější rámec. Skoro se zdá, jako kdyby tajemství bylo jedním z dramaturgických pilířů výstavby zážitkové akce. Známe situace (a není jich málo), kdy účastníci dopředu neznají program kurzu ani program aktuálního dne – a to ani rámcově. První informace o nadcházejícím programu přicházejí až s organizačními požadavky na typ oblečení apod., a teprve z nich lze alespoň odhadnout, co bude následovat. Jde o snahu dosáhnout tzv. momentu

257 (Zapletal, 2007, s.179)

258 (Hanuš & Chytilová, 2009)

259 (Jirásek, 2007b)

260 (Jirásek, 2019b, s.148)

překvapení, jež umožňuje navodit pocit opravdovosti situace a tím také legitimovat herní jednání účastníků jako vpravdě tréninkové pro analogické situace v běžném životě. Vracíme se tak k problematice překračování hranice herního světa a světa reality, který se do něj promítá. Ten nevšední pocit přijetí role, připuštění, že momentálně existují v inscenované skutečnosti, bývá pro hráče tak šťavnatý, že se dá srovnávat s napětím, které se pojilo s pátráním po skutečné existenci míst a postav popisovaných ve Foglarových příbězích.

Legenda však není jediným motivačním prostředkem, lze nalézt mnohé další paralely mezi tím, co čteme u Foglara, a tím, co používáme na dnešních zážitkových akcích. Příkladem za všechny může být využití kostýmů, motivačních scének či jiných podobných dramatických vstupů. Může to být i obecně práce s metaforami, které probouzejí obrazotvornost a přitažlivost konkrétní činnosti a hry.²⁶¹

Propojení romantiky s tajemstvím, vyzývajícím k jeho odhalení, bývalo kritizováno jako něco laciného a nedůstojného. „Opak je pravdou – pro chlapecký věk pravděpodobně neexistuje více motivujících faktorů než touha po odhalování nepoznaného, pokud možno prostřednictvím zapojení zvědavosti a vynaložením všech svých sil a dovedností. Tím se hra samotná i připojená napínavost stává současně i prostředkem sebezpoznání, neboť nastavuje hranice úspěchu, poznání silných a slabých stránek své osobnosti. Hra není pouze prostředkem zaplnění volného času, ale je velkým výkonem, podobou boje, podstoupenou zkouškou.“²⁶²

261 (Hanuš & Haková, 2021)

262 (Jirásek, 2007b, s. 45)

5.3 Příroda: velký učitel

U Foglara je jedním z hlavních prostředků rozvoje osobnosti realizace programů v přírodním prostředí. I když nešlo vždy jen o přírodu, ale i jiná podnětná prostředí – např. v podobě městských uliček a dvorků, pobyt a vícedenní táboření ve volné přírodě pro něj pravděpodobně bylo základním prostředkem působení. Na stejných předpokladech stojí dnešní zážitková pedagogika, vyrůstající z dlouholeté tradice výchovy v přírodě. Pouze drobnou zmínkou připomeňme, že stejně jako lze odlišovat, ale také propojovat Foglarovy výchovné ideje a skauting, stejně tak lze upozorňovat na jeho ne vždy pozitivní představení např. trampů ve svém díle, a současně na jeho vřelý kontakt s mnoha osobnostmi trampského hnutí, jenž nacházíme v zachované korespondenci. Prolínání různorodých tradic táboření, turistiky, trampingu, foglaringu a dalších forem pobytu v přírodě²⁶³ tak obohacuje soudobé pojetí projektů zastřešovaných dnes termínem zážitková pedagogika. Táboření a turistika jakožto základní formy pobytu v přírodě byly od počátku experimentálních akcí součástí nabídky programů usilujících o propojení těla a ducha.²⁶⁴ A nutno dodat, že právě navýsost vhodná kombinace přírodního prostředí a fenoménu hry je specificky českým přínosem pro obohacení a hledání nových forem neformální výchovy. Hra přirozeně do přírodního prostředí patří, po staletí si v ní hrají (a díky tomu i učí) jak lidé, tak i zvířata.

„Přírodu můžeme chápat jako nejpřirozenější a nejstarší školu – školu života, ale zároveň jako moudrou učitelku a průvodkyni. Učení v přírodě není nikdy zcela hotovo.“²⁶⁵ Pokud chceme úspěšně rozvíjet odolnost člověka, jeho tvořivost, schopnost řešit problémy, chceme-li vychovat člověka odvážného a samostatného, nutně se musíme vracet k nejzákladnějším formám pobytu v přírodě. V přírodě totiž přirozeně aplikujeme tvůrčí, originální a netradiční postupy či způsoby řešení – naproti automatizovaným každodenně vykonávaným činnostem ve městě. Foglar nám v tom dává skvělý příklad.

263 (Mareš, 2018)

264 (Gintel, 1986; Smékal, 1986)

265 (Hanuš & Haková, 2021, s. 23)

Foglarovky nás učí romantiku okolní krajiny číst, zasazovat do ní jednotlivé etapy her i jednotlivé fáze rozvoje osobnosti hlavních hrdinů i nás samotných. Jejich děj proměňuje běžné přírodní prostředí v exotické dějiště dobrodružných situací, stejně jako symbolický prostor mající jistou míru spirituálního náboje. Příroda tedy není jen skvělou tělocvičnou, ale geniálním jevištěm a snad i chrámem pro naše počínání. To vše s neskutečně vysokou estetickou hodnotou. „Pronikavě přesné popisy záblesků okouzlení přírodou jsou vždy vedeny snahou předat zážitek krásy. Navést na cestu vlastního pozorování, všímání si detailů, uvědomování si proměnlivosti přírody a bohatství pronikajícího do nás skrze všechny smysly. Všimněme si: nejenom vizuální krása, ale i zaujetí vůní, zcela nepochybně i přímý tělesný kontakt, tedy prožívání přírody a pobytu v ní prostřednictvím co nejintenzivnějšího zpřítomnění estetických hodnot.“²⁶⁶ Foglarovy popisy krajinných prvků, stromů, skal, šumění řeky atd. leckdy hraničí až s kýčovitou představou na první pohled libivé přírodní scenérie. Příroda však není pouze estetickou kulisou či vhodným prostorem pro realizaci edukačních programů, což můžeme nazvat výchovou v přírodě. Od Foglara se můžeme učit rovněž přijímat přírodu jako dar, který umožňuje být zrcadlem nás samotných – máme šanci naučit se ovládat, řídit a vést sama sebe i jiné. Tuto dimenzi bychom mohli nazvat výchovou skrze přírodu. Učíme se být otevření celostnímu působení přírody na naši osobnost. „Mnohé poznáváme, chápeme, uvědomíme si ale jen v reálném uskutečňování, zakoušení, vztahu, plynutí, překonávání, zvládání a naslouchání přírody... Příroda je zakoušena ve své opravdovosti, ‚krutosti a kráse‘ současně, protože příroda taková ve skutečnosti je a jen člověk často idealisticky vlaje za svými představami a romantickými obrazy o ní.“²⁶⁷ Foglar ale nabízí ještě několik dalších dimenzí, ve kterých příroda do výchovy může vstupovat: je výchovou o přírodě, protože se nám skrze jeho dílo dostává informací, znalostí a snad i dovedností jakkoliv se dotýkajících přírodního prostředí; je i výchovou pro přírodu, která kultivuje environmentalisticky zaměřený vztah člověka k přírodě. Ve Foglarových příbězích se setkáváme zejména s přírodou divokou, plnou neprostupných lesů, i rozkvetlých luk, roklí a skalisek nad zurčící řekou. Vedoucí často na všechny přírodní krásy upozorňují a různými aktivitami, úkoly, ale i prostým pozorováním v chlapcích probouzejí zájem o přírodu, o její poznávání, ale i ochranu. Jde o nenásilnou formu získávání poznatků, které je poté možné uplatnit jak ve škole, tak především v budoucím životě.

266 (Jirásek, 2007b, s. 35)

267 (Hanuš & Haková, 2021, s. 355–356)

Není pochyb o tom, že příroda může být užitečným asistentem při rozvoji osobnosti účastníků během nejrůznějších výchovných programů. Může ale být velmi dobrou metodickou inspirací také pro samotné pedagogy při vytváření koncepce takových programů. Tím nemyslíme jen využití nejrůznějších přírodních materiálů, krajinných prvků apod., ale především jisté vykročení z komfortu města či vesnice, ve kterých se účastníci programů běžně pohybují. Takové vykročení s sebou nese zákonité zvýšení celkové náročnosti a s tím spojených nároků na účastníky. Pravděpodobně velmi intuitivně zanesl Foglar do svého díla zásady práce s tzv. modelem komfortní zóny. Hrdinové jeho příběhů opouštějí to běžné, co v životě znají, a dostávají se do náročných dobrodružných situací, ze kterých se vracejí poučenější a odhodlanější. V tom vidíme velkou pedagogickou inspiraci pro pozdější instruktory zážitkových akcí. „Bezprostřednost a opravdovost prožitku, dávající zakusit *fysis* prostředí v nezakresleném způsobu, se stává motivujícím faktorem, přirozenou pobídkou ke zdolání překážek, výzvou k plnému životu a seberealizaci. Překročíme-li hranici pouhého vnímání do rozměru překonávání, stává se příroda sama motivujícím faktorem harmonického rozvoje osobnosti.“²⁶⁸ Přirozeně se pak potýkáme i s otázkami metodicko-filosofickými. Chceme-li přírodu využívat jako edukační prostředí s celou řadou mimořádných nároků, jak moc má být takový kontakt s přírodou přirozený? Jak moc je vhodné v takovém prostředí využívat technické prostředky? Nejde o otázku na produkční zajištění zážitkového kurzu, ale jde o otázku ideovou. Nač vlastně potřebujeme být v zimní přírodě, když se na pobyt v ní vybavujeme nejmodernějšími produkty outdoorových značek obuvi a oblečení? Nač vlastně potřebujeme být v tichu lesa, když jej narušíme soutěživým skandováním během terénního závodu skupin? Abychom si uvědomili kontrast, který nás pak snáze vede ke kořenům. Jde o jistou formu tzv. lesní moudrosti, která je charakterizována nejen jako soubor dovedností potřebných pro to, aby člověk obstál v podmínkách přírody, ale především jako otevřenost hledat na cestě vlastního osobního rozvoje krásu svého ducha i těla, uplatňovat svobodu a opravdovost všeho konání. „Opravdovost, a tedy pravda, se stává neodmyslitelnou součástí výchovného procesu. Reálnost přírody staví před jedince mnoho možností, před nimiž nelze uhnout, vymluvit se, oklamat.“²⁶⁹

268 (Jirásek, 2019b, s. 151)

269 (Jirásek, 2019b, s. 152)

Příroda sama nám ukazuje nejzákladnější princip zážitkového, potažmo zkušenostního učení – totiž, že z každého okamžiku je možné se poučit pro příště. Ve své velikosti nám s noblesou připravuje nejrůznější situace, které je možné (možná nutné) nějakým způsobem reflektovat. Podobně jako na výchovných akcích připravujeme herní situace právě proto, abychom je využili a v dalším kroku hledali jejich vazbu na reálný svět. Příroda toto dělá sama. A znovu je třeba připomenout, že obvykle zasahuje nejen naše tělo, ale i duši a ducha. Navíc je v tom spravedlivě rovnostářská ke všem přítomným. A tak nám ukazuje skvělý model celostního působení na všechny složky naší osobnosti. Pokud navíc vychovatel/instruktor přírodu jako učitele nejen zprostředkovává, ale také sám spolu s ostatními prožívá, má šanci znásobit všechny výše popsané efekty.

43

DEN V LESE O SAMOTĚ

„Já se z toho ještě zblázním,“ vztekal se mluvka Dro-
beček, když se už asi po desáté pokoušel dobyt „bobří-
ka mlčení“ a vždycky nakonec promluvil. „Což až přij-
„Jak jsi netrpělivý,“ smál se Rikitan. „Můžeš nám ho již prozradit?“ ptal se dychtivě
bobřík osamělosti, to se teprve ukousáš.“

„Můžeš nám ho již prozradit?“ ptal se dychtivě
děk.

„Pamatujete si ještě,“ připomínal Rikitan, „jak
vyprávěl o Royovi, že vydržel celé hodiny číhat na
na jednom místě o samotě?“

Bylo k tomu třeba zajisté velké trpělivosti a v-
losti, protože mladý, zdravý hoch to obyčejně
nevydrží. Ale Roy to dokázal a vy se o to jistě p-
také.“

Obrátil se k Luďkovi: „Najdi si nějaké místo
dale od Sluneční zátoky, a zůstaň tam úpl-
ně až do západu. Nikdo tě tam
samota těžká a tísnivá
učinil. Vzal

5.4 Vzor: osobnostní příklad k následování

Výchova příkladem se v poslední době ukazuje potřebnější než kdy dříve. Trpíme akutní absencí kladných vzorů, což považujeme za jeden z faktorů vedoucích k postupnému úpadku celé společnosti. Mladí lidé potřebují vzor kladných stylů jednání a rozhodování, potřebují ukazovat skutečné hodnoty lidství, aby tyto hodnoty mohli sami zvnitřnit a přijmout za své a podstatným způsobem tak ovlivnit další běh svého života.²⁷⁰ Přítomnost charismatického a osobnostně vyzrálého instruktora má v literárních dílech Jaroslava Foglara své pevné místo a je i základní podmínkou každé zdařilé zážitkové akce, stejně jako je základem jakéhokoliv jiného pedagogického působení. Přesto je tato skutečnost vcelku málo připomínána. I nenovější tituly, které v oboru vyšly, tématu osobnosti instruktora/pedagoga nedávají příliš prostoru. Pozorný čtenář knihy *Učení prožitkem*²⁷¹ podstatným způsobem zvýší pravděpodobnost, že bude dobře navrhovat, realizovat a reflektovat programy stavící na prožitku jakožto základním edukačním prostředkem. Bude dobrým řemeslníkem, ale to nutně neznamená, že bude dobrým instruktorem. *Praktická učebnice zážitkové pedagogiky*²⁷² sice dílčí kapitola o osobnosti instruktora začíná citátem J. A. Komenského o tom, že „vzdělava- telé lidí mají tedy být ze všech lidí nejvybranější, zbožní, počestní, vážní, příčinliví, pracovití a moudří, zcela takoví, v jaké by měl vospět podle našeho přání všechen lid,“ ale celá tato kapitola má dohromady sotva čtyři strany, což je u třístasedmdesátistránkové publikace žalostně málo. I v tomto malém rozsahu však autoři podstatu výše uvedeného citátu rozvíjejí: „Může se stát, že se úsilím vychovatelským nadchne ne silná a ne zcela zdravá osobnost. Člověk, který by vlastně neměl ve vě- cích výchovy mnoho pohledávat. Nebo že za normálních okolností dob- rý pedagog má najednou v aktuální chvíli nevyřešené osobní či pracov- ní problémy... Pochopitelné by mělo však současně být, že v tu chvíli pedagog a vychovatel se sám vyhne nebo je organizací vyňat ze své

270 (Smahel, 2007)

271 (Drahanská, 2020)

272 (Hanuš & Haková, 2021)

přímé působnosti.“²⁷³ Žel, to se velmi často neděje, rozhlédněme se kolem sebe, uvažme personální základnu organizací, které mají ve svém poslání realizaci zážitkových aktivit. Řada instruktorů si zakládá na tom, že je v oboru dobrým řemeslníkem, ale zcela postrádá, co je pro účastníka neméně podstatné – charisma, zkušenosti a osobnost, jež může být vzorem k následování.

Metoda příkladu přitom bývá uváděna jako jedna z hlavních metod mravní výchovy. Rozlišuje se přímý optický vzor, který je živým ztělesněním jedincem přijímaných hodnot (může se jednat jak o dospělého – např. instruktora, tak o vrstevníka), fiktivní vzor, který nám předkládají média všeho druhu a zprostředkovaný vzor, který je často předáván prostřednictvím živého vyprávění o skutečných i smyšlených osobnostech. Spadají sem tedy i hrdinové literárních příběhů. Předkládaný vzor by neměl být nedostižným ideálem, abychom se vyhnuli opačnému efektu – demotivaci a odmítání.²⁷⁴ Foglarovi vedoucí disponují vlastnostmi, které se stávají předmětem zdravého obdivu a napodobování. Patří mezi ně organizační schopnosti, bez nichž by oddíl ani jakýkoliv oddílový podnik včetně tábora nemohl zdárně proběhnout, pracovitost a vytrvalost a ruku v ruce s tím také vlastní aktivita, všestranná zdatnost, hravost a tvořivost.

Ani ctnostný a po všech stránkách následováníhodný pedagog se nestává vzorem automaticky. Impakt jeho osobnosti na skupinu i jednotlivce je závislý na tom, do jaké míry (nebo zda-li vůbec) se mu podaří navodit důvěrný vztah s jednotlivci i skupinou jako celkem. Aby takový vztah mohl vzniknout, musí vychovatel něčím zaujmout. Každý účastník přichází zpočátku buď ze zvědavosti, nebo protože plní vůli nějaké třetí osoby (např. rodičů, zaměstnavatele apod.). Teprve při správném pedagogickém působení přerůstá toto původní nastavení do podoby vztahu. Pokud navíc vychovatel zaujme vychovávaného i svojí osobností, je to dobrý předpoklad pro to, aby se stal jeho vzorem a posílil tak své výchovné působení.²⁷⁵ „Přátelský, rovnocenný vztah založený na důvěře, nikoliv formální hierarchii, je prvek, který odlišuje projekty zážitkové pedagogiky od mnohého firemního i školního prostředí.“²⁷⁶

273 (Hanuš & Haková, 2021, s. 84)

274 (Kučerová, 1998)

275 (Hájek, Hofbauer, & Pávková, 2008)

276 (Jirásek, 2007b, s. 81)

Nelze samozřejmě zcela jednoznačně určit, jaké osobnostní charakteristiky a jaké chování je dobrým vzorem a jaké už ne. Každopádně u Foglara nacházíme v ideové rovině několik apelů, které více či méně obdobně nalézáme také v kontextu zážitkové pedagogiky. Především jde o apel „být správnými lidmi“. Pokud na to Foglar jde přes pohyb, zdravý životní styl, vyvarování se návykových látek, zážitková pedagogika není tolik normativní, volnost volby prostředků však nikterak nerozměňuje obecnou ideu celkového rozkvětu osobnostních charakteristik člověka. O pedagogické praxi, kterou reflektuje zážitková pedagogika, dnes mluvíme jako o holistické, tedy celostní výchově; ani Foglar se však nesoustředí jen na oblast zdravého životního stylu. Fenomény jako Modrý život nebo lov bobříků zohledňují celou škálu oblastí, ve kterých se člověk musí překonat nebo zdokonalit.

Jako vzor, tentokrát spíše ten tzv. fiktivní, působil Foglar i z pozice distančního vedoucího čtenářských klubů časopisů, s nimiž redakčně spolupracoval. Kluby fungovaly na principu vzdáleného metodického vedení prostřednictvím zvláštní rubriky v časopisech pro mládež. Vedoucí tedy nebyl fakticky přítomen, přesto do charakteru klubu promlouval. Časopis prostřednictvím těchto klubů věnovaných rubrik překračoval své informační a zábavné poslání směrem k usměrnění činnosti, postojů i hodnot desetitisíců mladých lidí, a to cestou jejich vlastního sebeřízení a organizace.

Foglar byl rozený vychovatel především pro školní věk. Ve své vlastní praxi i v literární podobě využil řadu poznatků a pravidel, ke kterým se vývojová psychologie dopracovala až mnohem později a s menší přesvědčivostí. „Chápal základní potřeby dětí – sdružovat se v malých skupinách, hledat a zkoušet zajímavé programy, hájit dobro, ověřovat vlastní síly, podporovat přátelské vztahy a pomáhat potřebným. Dokázal tyto hodnoty převést do lákavé metodiky, do her, výprav, táborů i do lákavých každodenních činností a uměl je vyjádřit literární formou, která byla dětským čtenářům naprosto srozumitelná.“²⁷⁷ Foglar systematicky ovlivňoval skupinové procesy a skupinové chování v oddílech, které vedl. U značného počtu dětí ve svých oddílech a na táborech, které organizoval, se mu dařilo dosahovat silných zážitků skupinové komunity, radosti ze sociální komunikace i zodpovědnosti vůči druhým i sobě.²⁷⁸

277 (Břicháček, 2007, s.197)

278 (Kohoutek, 2007)

5.5 Atmosféra: duševní otřes

Příroda je nejenom prostor pro edukaci. Tuto tezi jsme již vysvětlili, ale možná jsme málo zdůraznili, že bez přírody by jen těžko bylo dalších typicky foglarovských principů a atmosférotvorných prvků nadále používaných nejen celou řadou současných oddílů, ale také řady dalších projektů reflektovaných zážitkovou pedagogikou.

Přírodní prostředí je podmínkou realizace hned několika dalších atmosférotvorných prvků. Zatímco černé hodinky a zpěv písní ještě lze realizovat v prostorách kluboven (a čteme to i ve Foglarových románech), táborový oheň už si žádá realizaci v přírodním prostředí. Stejně tak tajuplná legenda představená s přírodní kulisou – na prosluněné skále nad šumící řekou, nebo naopak v temném nočním lese, je zkrátka něčím jiným, než stejná legenda představená v městské klubovně. Ostatně noční krajina, popř. krajina při západu slunce, zaujímá čestné místo ve Foglarově výchovném přístupu. V souvislosti s osobnostní proměnou člověka je tato část dne zmiňována nejčastěji. Tma vyvolává nejen obavy z neznáma, ale také zvláštní atmosféru intimity a bezpečí. Ve tmě se mnohem snáz vyjadřují pocity, názory a přání, ve tmě může být každý sám se sebou, aniž by ho rušila a znervózňovala přítomnost druhých. Ve tmě člověk snáze přemýšlí o životních cílech, objevuje touhu být lepším.²⁷⁹

Součástí oddílových tradic ve Foglarových dílech jsou i obřady a rituály. Jejich význam tkví zejména ve slavnostní, někdy opět i mírně tajemné atmosféře, která dodává všem proneseným slovům a vykonaným činům důležitost, přerůstající často až v posvátnost. Proto vše, k čemu během rituálu či obřadu dojde, má výchovně využitelný účinek.

279 (Mátlová, 2012)

Dalším pilířem, který vidíme ve Foglarově díle a který se podstatným způsobem promítá také do principů reflektovaných zážitkovou pedagogikou, je působení skupinové dynamiky. Foglar své dílo založil na fungování party. Propojuje tak individuální a sociální identitu, upevňuje vrstevnickou soudržnost, napomáhá sebereflexi a hlubšímu poznání sebe sama. Téma fungování skupiny zde zmiňujeme proto, že právě skupinové klima se zásadním způsobem podepisuje i na atmosféře, ve které program probíhá.

Ještě jednu paralelu mezi Foglarem a zážitkovou pedagogikou, tentokrát nepřímou, můžeme v této podkapitole zmínit. Foglarovy romány jsou psané prožitkově – tak, aby cíloví čtenáři, tj. zejména mladí chlapci, děj prožívali. Aby to bylo čtení dobrodružné, napínavé, aby měli strach i radost, aby v mysli soupeřili spolu s hlavními hrdiny. Od autora si to žádalo velkou citlivost pro tuto cílovou skupinu, musel správně nastavit náročnost obsahu i textu samotného, jeho délku i spád děje, jeho dynamiku. A co dělá instruktorský tým při přípravě zážitkového kurzu? Musí se pokusit přesně odhadnout intenzitu a zaměření prožívání účastníků akce, cíleně pracovat s atmosférou okamžiku, dotvářet ji množstvím atmosférotvorných prvků jako je hudba, světlo, výzdoba místnosti, kostýmy... to všechno jakoby kopírovalo prožitek z četby foglarovek.

– POSLEDNÍ CHVÍLE JANA TLESKAČE
slouchejte,“ pokračoval Jarka a ztišil ještě více hlas.
ted' slovo za slovem!
ete se ještě, co nám vyprávěl starý kostelník o posled-

h Tleskače? Řekl přece, že Tleskač přišel do kostela
ený a rozzlobený hádkou se svým mistrem. Tedy
šel Tleskač nahoru na zvonici, tam se prý asi hou-
ním vylétl přes zábradlí zvonice nad prohlubeň vě-
ohl ve svém kývání vrátit zpět, zřít se. T

Mocné skloubení jednotlivých prvků lyrického chvění a poetiky do celkové prožitkové atmosféry extatického vytržení tak může u čtenáře foglarovek ve formativním věku vyvolat skutečný otřes duše, obdobný iniciačnímu zasvěcení.²⁸⁰ Rovněž projekty zážitkové pedagogiky zcela cíleně a vědomě pracují s prožíváním různorodé nálady, tak prchavé a pomíjivé nálady, které připomíná energetické pole vlnění. „Atmosféra může mít nejrůznější podobu a povahu a tvar. Někdy je to vodotrysk či ohňostroj a někdy balvan. Někdy bystřina a jindy močál. Atmosféra může vlát jak záclona, kmitat jak motýl, sjíždět jako blesk anebo padat jako lavina. (...) Jsou mistři atmosféry, umí ji vytvářet a vtahovat do ní jiné.“²⁸¹ Příznejme si, Jaroslav Foglar patřil mezi takové mistry... Mezi atmosférotvorné prvky – či snad lépe atmosférotvorné živly, které nemáme vždy plně pod kontrolou – patří snad až příliš mnoho fenoménů, které teprve ve své kombinaci vytvářejí celkové naladění: program, prostředí, světlo a čas, slovo, zvuk, a zejména lidé v rolích účastníků i instruktorů. Teprve toto vše dohromady, spojeno volně vlajícím duchem dramaturgie,²⁸² vytváří onen prchavý dojem, který zůstává často i dlouho poté, co aktivita samotná vyčpěla do podoby jistého zapomnění.

Foglar ve svém díle i v praxi použil celou řadu dalších atmosférotvorných prvků. Jejich charakter je často více orientován na bezděčné působení atmosféry, než cílené dosažení konkrétně vytyčených cílů. Pokud však budeme umět skloubit obojí – systematickou snahu o dosažení cíle pomocí vhodně určených prostředků s kouzlem okamžiku, zvyšujeme pravděpodobnost, že budeme opravdu úspěšní v naší snaze pozitivně ovlivnit jednotlivce i skupiny, se kterými pracujeme.

280 (Vučka, 2018)

281 (Gintel, 1973, s. 6)

282 (Jirásek, 2019a)

5.6 Celostní působení: harmonický rozvoj osobnosti

Zdravý životní styl, zdravé smýšlení, zdravá soutěživost, morálka, pohyb nebo třeba vztahy s kamarády. K tomu připočtíme vynalézavost (chcete-li tvořivost), odvalu, soustředění, trpělivost, ostražitost i smysl pro krásno. A celou řadu dalších vlastností, jevů a charakteristik. I z tohoto výčtu je však patrné, že Foglarovo výchovné zaměření na osobnost (minimálně v jeho díle) je něco více než poskládání různosti: je celostní.²⁸³ Je téměř komplexní. Pokud jde o výchovu chlapců, chybí snad jediná podstatná věc – kultivace vztahu k ženám a dívkám (viz také kap. 4.6 v této knize). Jeho dílo nám dává příklad, jak lze jednotlivých dílčích programových prostředků, ale třeba i práce s atmosférou, využít k celostnímu osobnostnímu rozvoji. V pravdě jde o velmi dobrý zdroj inspirace nejen instruktorů zážitkových akcí, ale každého pedagoga, který se snaží o osobnostní rozvoj těch, se kterými pracuje.

Přesto jednu podstatnou věc ve Foglarově díle víceméně postrádáme. V osobnostním rozvoji nám velmi často pomáhá ta fáze pedagogického působení, kterou dnes nazýváme jako „reflexe“. U Foglara nalézáme náznaky jakési zpětné vazby dvojího druhu. Tou nejzřetelnější podobu získává různorodé bodování jednotlivců i dílčích skupin za umístění ve hrách a soutěžích, za pracovitost, účast na podnicích oddílu atd. Druhý zpětnovazební rozměr je vnímán jako známkování a je zaměřen na hodnocení jednotlivých programových prostředků, kdy např. chlapci na útržky papíru zapíší známku (1, 2, nebo 3) podle toho, jak se jim aktivita líbila.²⁸⁴

283 Celostní zaměření je patrné i v systému tzv. bobříků, nebo Modrého života. Jednotlivé zkoušky nejsou založeny jen na fyzickém tréninku, ale jde o úkoly intelektuální, estetického charakteru nebo i pracovní. Některé z nich vyžadují zapojení do sociálních interakcí, ochrany životního prostředí apod.

284 (Foglar, 2002)

Nicméně chybí systematické ohlížení se za prožitými situacemi, jejich vyhodnocování s ohledem na možnost případné aplikace do běžných každodenních situací. Ne vždy totiž odkryjeme význam zkušenosti, která nás potkala, což může vést k opakování stále stejných chyb. Proto se v zážitkové pedagogice začal používat nástroj reflexe posilující efekt učení se ze zkušeností. Abychom mohli nový zážitek a jeho důsledky aplikovat do praxe, je nutné jej konstruktivně zpracovat – nejprve emočně a poté si na racionální úrovni plně uvědomit jeho příčiny a následky i souvislosti mezi nimi. Teprve poté, co nahlédneme problém v celé jeho celistvosti, jsme schopni jej začít efektivně řešit.

Závěrem

Jaroslav Foglar byl vynikající dětský prozaický spisovatel a praktický sociální pedagog a psycholog, který měl mimořádně kladný a rozsáhlý výchovný vliv na rozvoj psychiky a osobnosti normálních i problémových především českých, ale i zahraničních dětí několika generací.²⁸⁵

Hlavním cílem pedagogického působení J. Foglara bylo vychovat ze svých svěřenců všestranně rozvinuté mladé muže připravené na život. Tento záměr v mnohém vycházel z Baden-Powellových rytířů své doby či Setonova dokonalého indiána. Systematickým a promyšleným působením pěstoval v chlapcích důležité návyky a morální vlastnosti (jako vztah k přírodě, společnosti a sobě samému, smysl pro čest, spravedlnost a fair play, ochotu pomáhat druhým, pozitivní pohled na svět, pravdomluvnost, spolehlivost, pečlivost, srdečnost, upřímnost, statečnost, vůli atd.)²⁸⁶ Jde o tolikrát skloňovanou sebevýchovu, do které měla vyústit Foglarova vychovatelská snaha. V tom můžeme hledat snad nejzásadnější paralelu se současnou praxí zážitkové pedagogiky. Snaha rozvíjet vlastní osobnost, učit se, zdokonalovat se atd. je nutnou podmínkou toho, aby zážitkové metody fungovaly. Z řady školních akcí, na kterých byly použity principy zážitkové pedagogiky, víme, že efekty akce nebyly ani zdaleka takové, jako když se účastníci na zážitkovém kurzu ocitnou z vlastního rozhodnutí.

285 (Kohoutek, 2007)

286 (Mrva, 1990c)

Podstatnou část naší knihy zaujímá diskuse nad výsledky dotazníkového šetření mezi respondenty, kteří se v minulosti setkali s dílem Jaroslava Foglara. Zajímalo nás jejich způsob prožívání tohoto díla a také míra aplikace jednotlivých aspektů Foglarova díla do vlastního života. Přestože mnozí kritici prohlásí, že záměrně koncipovaný výběr potvrdil naše očekávání, máme za to, že jsme na empirických datech průkazně doložili to, co jsme se dříve mohli jenom domnívat nebo si představovat. Podařilo se nám doplnit mozaiku zejména o tom, jak velkou roli foglarovky hrály (a doufáme, že i pro dnešní generaci hrají) v osobnostním rozvoji našich respondentů. Zjistili jsme zajímavé souvislosti spirituálního prožívání jednotlivých věkových i zájmových skupin, rozkryli význam přírody jako edukačního prostředí, narazili na genderové otázky a v neposlední řadě poznali, jak Foglar ovlivnil utváření základních osobnostních vlastností, a tím inspiroval pedagogů v jejich profesním i osobním životě.

V této publikaci jsme se snažili také znovu připomenout význam Foglarova díla pro komiksovou tvorbu, literární vědu, religionistiku i pedagogiku. Abychom pouze neopakovali dříve publikované myšlenky, snažili jsme se pro každou z oblastí formulovat možnosti nových interpretací s tím, že nejvíce jsme se soustředili na oblast pedagogickou. K pedagogice se vracíme také v závěrečné kapitole, když mapujeme prvky Foglarova díla, které mohly být určující pro současnou podobu některých edukačních principů reflektovaných zážitkovou pedagogikou. V této souvislosti jsme také naznačili, že Foglar a jeho dílo je silně inspirované skautingem a naopak, skauting je zpětně ovlivňován tím, co Foglar popsal ve svém díle. Je proto těžké poměřovat, zda ideové kořeny zážitkové pedagogiky prohloubil více skauting, nebo to, co bývá dnes nazýváno foglaringem. Od obou čerpá činnostní charakter výchovného působení, k němuž patří už mnohokrát zmíněná hra, zapojení práce ve skupinách, a v neposlední

řadě pobyt v přírodě. Pro pedagogiku obecně však může být dílo J. Foglara velkou inspirací. Nejde jen o jeho konkrétní metodické materiály, metodiku obsaženou v románech (např. popis etapových her), ale i příklad pedagogického působení románových hrdinů (např. Tapina, Rikita-na) na skupinu. Dnes bychom takový přístup mohli nazvat „animace“,²⁸⁷ protože staví na blízkém a intenzivním vztahu pedagoga a ostatních lidí ze skupiny, jeho vzoru i bezpodmínečném přijetí světa mladých lidí a jejich potřeb, nebo ukazuje výchovný potenciál skupiny. Přesto se jméno J. Foglara objevuje v odborných pedagogických zdrojích jen velmi sporadicky. Můžeme se opět jen dohadovat, proč tomu tak je. Byl pro odbornou analýzu příliš nekvalifikovaný proto, že formálně nedosáhl de facto žádného vzdělání pedagogického charakteru? Pokud ne, tím spíše je třeba hledat, co utváří onu přirozenou pedagogickou genialitu, abychom se z ní my i další generace pedagogů mohli poučit. Pokud Foglar své vlastní tábory, které vedl, pojímal jako „akce pro celé muže“, nemůže být pochyb o tom, že tím ideově i metodicky podpořil základy dnešní holistické, tedy celostní výchovy.

287 (Kaplánek, 2013)

Shrnutí

Osoba a dílo Jaroslava Foglara (1907–1999) jsou v České republice dlouhá desetiletí centrem zájmu a obdivu několika generací čtenářů, ale také odborných reflexí, jež přistupují k tomuto tématu optikou několika vědních oborů. Dosud jsme však postrádali empirická data a jejich zpracování ověřenými metodickými nástroji. Inovativní rolí této publikace je rovněž zvýraznění vlivu Foglarovy výchovné koncepce v přístupech zážitkové pedagogiky, jež by byla bez těchto podnětů stěží představitelná v podobě, v níže se v Čechách prezentuje.

První kapitola rekapituluje životaběh skautského vychovatele, spisovatele, redaktora časopisů, autora románů, instruktážních příruček a komiksových příběhů. Zvolili jsme strukturu procházející po jednotlivých desetiletích, a to v kombinaci životopisných údajů, základního představení tvorby i reflexí a kritiky, s nimiž je jméno a dílo Jaroslava Foglara v proměnách času spojováno.

Druhá kapitola se zevrubně zabývá několika vědeckými obory, jež o tento fenomén projevíly koncentrovaný zájem. Struktura představuje vždy základní představení oboru, jeho vazby k Foglarovi a foglaringu a případně nové možné interpretace. Na prvním místě uvádíme komiksová studia, neboť zejména obrázkový seriál *Rychlé šípy* sehrál zlomovou roli v dějinách českého komiksu a jejich autor využil tohoto literárního žánru k naplňování pedagogických cílů, jež si předsevzal. Na druhém místě stojí literární věda, neboť literární kritika, poměřující tuto chlapeckou romantickou četbu měřítky vysokého umění velmi často poukazovala na nevhodnost vydávání těchto děl, což bylo v sociální realitě po dlouhou dobu dodržováno nejenom absencí tisku, ale také odstraňováním dříve publikovaných prací z veřejných knihoven. Přesto můžeme být svědky i oceňujících literárně-vědných reflexí, které rekapitulujeme. Dále se analýzou Foglarových textů a idejí zabývá religionistika, věda o náboženstvích. To může být překvapivé u spisovatele známého lhostejností k náboženskému životu, popisujícího ryze sekulární příběhy z volnočasového života chlapců na pokraji dospívání. Nicméně religionistické práce zdůrazňují souvislosti foglarovek se světem mýtu a s rolí, jež tato literatura hraje v životě mnohých, popisované jako funkční ekvivalent náboženství, či implicitní náboženství. Posledním oborem hodným zvýznamnění je pedagogika, kde můžeme vnímat jistou disproporci. Autor sám totiž vnímal hodnotu svého díla zejména v jeho výchovném působení, avšak české vědecky zamě-

řené pedagogické časopisy ponechávají dané téma zcela mimo obzor svého zájmu. Z tohoto důvodu připojujeme jeden z možných pedagogických pohledů na tuto dobrodružnou literaturu, totiž rozčlenění díla podle převládající sociální skupiny literárních hrdinů (oddíl, klub, školní třída, dvojice přátel), a to se záměrem poukázat tak na podstatu edukativních strategií, metod a prostředků, jež skautský spisovatel ve svých románech i instruktážní beletrii volil: celoroční oddílová činnost a táboření, čtenářské kluby a fenomén ideálu *Rychlých šípů*, vzorový pedagog školního vyučování, přátelství a silný mravní apel.

Třetí obsírná kapitola se zabývá empirickým výzkumem čtenářské zkušenosti a jejího vlivu. Zde shrnujeme informace o konstrukci dotazníku zjišťující vztah respondentů k dílu J. Foglara, škálové položky vztažené k oceňovaným oblastem díla, dále položky zjišťující oblasti inspiračního zdroje pro začlenění do reálného života a demografické charakteristiky respondentů. Rovněž výzkumný soubor (n=1 174) je podrobně analyzován s ohledem na věk, pohlaví, vzdělání, věroučné postoje a další souvislosti, jež mohou být podstatné pro interpretaci zjišťovaných názorů. Z hlavních zjištění vyplývá, že respondenti vnímají Foglarovo dílo zejména jako krásnou literaturu s příběhem a zápletkou, dále pak uvádějí vliv vzoru, když se mohou identifikovat s hlavními hrdiny a proměnit vlastní chování. Z tematických oblastí oceňují nejvíce vtažení čtenáře do děje příběhů, dále pobyt v přírodě a táboření, etický aspekt mravnosti a čestného jednání, vrstevnickou soudržnost a vzor hlavních postav. Nejvíce pak převádějí do vlastního prožívání pobyt v přírodě a táboření, rozměr spravedlnosti a dobra, emotivní vnímání přírody a krajiny a vrstevnickou soudržnost se spoluúčastí na životě společenství. Součástí interpretace těchto zjištění je rovněž podrobnější zaměření na konkrétní překvapivá témata, např. zvýraznění implicitně náboženských a spirituálních aspektů působení díla, jež empirickými podklady doplňují dříve zmíněný zájem religionistiky o tuto literaturu. Pobyt v přírodě a její vnímání se stalo další subkapitolou specifického zájmu, přičemž se nám zdá zajímavé, že nejméně intenzivněji oceňovali vztah k přírodě respondenti s nižšími příjmy, přičemž významný podíl respondentů z nízkopříjmových skupin měli v našem vzorku lidé pracující ve školství a vědě (téměř 40 %). Také genderová analýza odpovědí si vyžádala naši pozornost, protože sekundární literatura často rekapituluje vyloučení dívek z literárního i výchovného zájmu Jaroslava Foglara. Přestože několik otevřených slovních komentářů pod-

poruje tento fakt, z kvantitativních údajů nemůžeme dovodit podstatné, statisticky významné rozdíly mezi muži a ženami. Již dříve známou čtenářskou oblibu shodnou u obou pohlaví tak můžeme potvrdit i našimi daty. Poslední téma, které jsme vytkli do samostatné subkapitoly, se týká pohybu a zdravého životního stylu, neboť se jedná o zcela zřetelný obsah románového zpracování i komiksů.

Poslední kapitola se zaměřuje na inspirativní vliv, který sehrálo dílo Jaroslava Foglara při profilaci oboru zážitková pedagogika, rozvíjející se z impulsů experimentálních kurzů v 70. letech minulého století, realizovaných na tábornickém středisku Lom na Hřebenech u Lipnice nad Sázavou. Podtrhnout můžeme využití fenoménu hry ve všech možných podobách jako princip pedagogické aktivace účastníků, se vsuvkou týkající se etapových her, jedním z Foglarových vynálezů. Romantická legenda a účinná motivace pomáhá proměnit rutinní činnost v atraktivní dramatický prožitek. Příroda ve své realnosti není pouhou kulisou pedagogického konání, ale proměňuje se v mocného a atmosférotvorného učitele, vychovávajícího náročností a okamžitou zpětnou vazbou. Vzor, předkládaný v atraktivních podobách příkladu hodném následování, poukazuje na důležitost charismatického a osobnostně vyzrálého instruktora. A cílená práce s atmosférou může vést až k duševnímu otřesu rovnajícím se klíčovými okamžikům přechodových rituálů. To vše dohromady vytváří celostní působení na všechny osobnostní dimenze, v čemž se rovněž shodují principy Foglarova systému se záměry holistické výchovy, reflektované zážitkovou pedagogikou.

Summary

For decades, the person and work of Jaroslav Foglar (1907–1999) has been the centre of interest and admiration of several generations of readers in the Czech Republic, as well as of scholarly reflections that approach the subject through the lens of several disciplines. However, until now we have lacked empirical data and their processing with validated methodological tools. The innovative role of this publication is also to highlight the influence of Foglar's educational concept in the approaches of experiential pedagogy, which would hardly be imaginable in the form in which it is presented in the Czech Republic without these impulses.

The first chapter recapitulates the course of life of the scout educator, writer, magazine editor, author of novels, instruction manuals and comic stories. We have chosen a decade-by-decade structure, combining biographical data, a basic introduction to his work, and the reflections and criticisms with which Jaroslav Foglar's name and work have been associated over time.

The second chapter deals in detail with several fields of study that have shown a concentrated interest in this phenomenon. The structure always presents a basic introduction to the field, its links to Foglar and foglaring, and possible new interpretations. First of all, we mention comic book studies, since the picture series *Rychlé šípy* (*The Rapid Arrows*), in particular, marked a turning point in the history of Czech comics, and its author used this literary genre to fulfil the educational goals he set for himself. In second place comes literary studies, since literary critics, measuring this boys' romantic reading by the standards of high art, very often pointed out the inappropriateness of publishing these works, which in social reality was for a long time observed not only by the absence of printing these works, but also by the removal of previously published works from public libraries. Yet we can also witness appreciative literary reflections, which we recapitulate. Next, the analysis of Foglar's texts and ideas is dealt with by religious studies, the science of religion. This may be surprising in a writer known for his indifference to religious life, describing purely secular stories from the leisure life of boys on the verge of adolescence. However, religious studies work has emphasized the connections of Foglar's stories to the world of myth and the role that this literature plays in the lives of many, described as the functional equivalent of religion, or implicit religion. The last field worthy of mention is edu-

cation, where we can perceive a certain disproportion. The author himself perceived the value of his work mainly in its educational effect, but Czech scientifically oriented education journals leave the subject completely out of their interest. For this reason, we add one possible educational perspective on this adventure literature, namely the division of the work according to the predominant social group of the literary heroes (troop, club, school class, pair of friends), with the intention of pointing out the essence of the educational strategies, methods and means chosen by the Scout writer in his novels and instructional fiction: year-round troop activity and camping, reading clubs and the phenomenon of *The Rapid Arrows* ideal, the model school teacher, friendship and a strong moral appeal.

The third extensive chapter deals with empirical research on the reading experience and its impact. Here we summarize information on the construction of the questionnaire to ascertain the respondents' relationship to Foglar's work, scaled items related to the valued areas of the work, as well as items to ascertain the areas of inspiration to be incorporated into real life, and the demographic characteristics of the respondents. Also, the research population (n=1,174) is analysed in detail with respect to age, gender, education, religious attitudes, and other contexts that may be relevant to the interpretation of the opinions surveyed. The main findings show that the respondents perceive Foglar's work mainly as fiction with a story and a plot, and they also cite the influence of role models when they can identify with the main characters and change their own behaviour. In the thematic areas, they value most the reader's involvement in the plot of the stories, followed by being in the countryside and camping, the ethical aspect of morality and fair play, peer cohesion and the role model of the main characters. They most translate into their own experience the stay in the countryside and camping, the dimension of justice and goodness, the emotional perception of nature and landscape, and the peer cohesion with participation in community life. Interpretation of these findings also includes a more detailed focus on particular surprising themes, such as highlighting the implicitly religious and spiritual aspects of the work's impact, which add empirical support to the previously mentioned interest of religious studies in this literature. Being in and experiencing the countryside became another sub-section of specific interest, and we find it interesting that the relationship with the countryside was most intensely valued by lower-income respondents, with a significant proportion of low-income respondents in our sample

being people working in education and science (almost 40%). The gender analysis of the responses also required our attention because secondary literature often recounts the exclusion of girls from the literary and educational interests of Jaroslav Foglar. Although several open-ended comments support this, we cannot infer substantial, statistically significant differences between men and women from the quantitative data. Thus, we can confirm the previously known reading popularity consistent for both genders with our data. The last topic we have identified in a separate sub-section concerns exercise and healthy lifestyles, as this is a very clear theme in both novels and comics.

The last chapter focuses on the inspirational influence of Jaroslav Foglar's work in the profiling of the field of experiential pedagogy, developing from the impulses of experimental courses in the 1970s, implemented at the camping centre Lom na Hřebenech near Lipnice nad Sázavou. We can underline the use of the phenomenon of play in all its possible forms as a principle of educational activation of participants, with the insertion of stage games, one of Foglar's inventions. The romantic legend and effective motivation helps to turn a routine activity into an attractive dramatic experience. The countryside, in its realness, is not merely a backdrop for pedagogical action, but transforms into a powerful and atmosphere-creating teacher, educating through making demands and providing immediate feedback. The model, presented in attractive forms of an example worthy of emulation, points to the importance of a charismatic and personally mature instructor. And purposeful atmosphere work can lead to mental turmoil equal to key moments in rites of passage. All this together creates a holistic effect on all personality dimensions, in which the principles of Foglar's system also coincide with the intentions of holistic education, reflected in experiential pedagogy.

Literatura

- Adla, Z., Černý, J., Kalousek, J., & Zátka, P. (2019). *Obrázky z českých dějin a pověstí*. Praha: Albatros.
- Alaniz, J. (2008). Where the white clouds sail... (100 years since the birth of Jaroslav Foglar). *International Journal of Comic Art*, 10(1), 583–586.
- Alaniz, J. (2017). Nadpozemské ovoce. *Česká literatura*, 65(1), 133–138.
- anonym. (2018). Děvčata, dívky a ženy v životě Jaroslava Foglara. *Vontská Stínadla*. Retrieved 20. 10. 2020 from <https://web.archive.org/web/20180528163026/http://vontove-foglar-stinadla.abchistory.cz/devcata-divky-zeny-homosexualita-jaroslav-foglar.htm>
- anonym. (2021). Rychlé šípy zná přes 90% Čechů! Retrieved 27. 9. 2021 from <https://www.skautskanadace.cz/aktuality/rychle-sipy-zna-pres-90-cechu-105n>
- Baban, D., & Fischer, R. (2020). *Rváčov 1*. Praha: Lipník.
- Bailey, E. (2001). *The Secular Faith Controversy: Religion in Three Dimensions*. London: Continuum.
- Bailey, E. (2002). The notion of implicit religion: What it means, and does not mean. In E. Bailey (Ed.), *The Secular Quest for Meaning in Life: Denton Papers in Implicit Religion* (pp. 1–11). Lewiston: Edwin Mellen Press.
- Bailey, E. (2012). "Implicit religion?" What might that be? *Implicit Religion*, 15(2), 195–207.
- Bailey, E. I. (1997). Religion and implicit religion: Which is the analogy? *Modern Believing*, 38(2), 30–36.
- Bailey, E. I. (2007). Living with implicit religion, 1967–2007: A memoir, from the the 30th Denton Conference, 2007. *Implicit Religion*, 10(2), 172–188. doi:10.1558/imre2007.v10.i2.172
- Balaščík, M., Hruška, P., Kasal, L., & Komárek, S. (1999). Odkud a kam letí Rychlé šípy? Běseda o Foglarově trilogii Záhada hlavolamu, Stínadla se bouří a Tajemství Velkého Vonta. *Tvar: literární obydleník*, 10(8), 1 a 8–9.
- Balík, S. (2018). Jaroslav Foglar, skauting a občanské náboženství. In P. Hošek (Ed.), *Duchovní rozměr fenoménu Foglar* (pp. 17–35). Praha: Dingir.
- Bauer, Z. (2018). *Klub zvidavých dětí – Jaroslav Foglar a Protektorát: Čtenářské kluby, zakázaný skauting a Kuratorium pro výchovu mládeže*. Praha: Zdeněk Bauer.
- Beneš, K. J. (2007). Ježek v kleci jako symbol proměny. In I. Jirásek (Ed.), *Fenomén Foglar* (pp. 134–153). Praha: Prázdninová škola Lipnice.
- Bezděková, O. (2012). *Po stopách kreslených seriálů. I. díl*. Praha: Volvox Globator.
- Bezděková, O., & Krejčí, M. (2012). *Po stopách kreslených seriálů. II. díl*. Praha: Volvox Globator.
- Blažejovský, J. (1990). Foglarovky ano, kritiku ne? *Rovnost*, 105(107), 5.
- Boghossian, P., & Lindsay, J. (2017). The conceptual penis as a social construct: A Sokal-style hoax on gender studies. *Skeptic*, 22(3).
- Borecký, V. (2005). *Imaginace, hra a komika*. Praha: Triton.
- Bösser, B. (1964). Nejde jen o Foglara. *Zlatý máj*, 8(11), 496–500.
- Břicháček, V. (2007). Poselství Jaroslava Foglara. In I. Jirásek (Ed.), *Fenomén Foglar* (pp. 197–199). Praha: Prázdninová škola Lipnice.
- Bullivant, S. (2018). *Europe's young adults and religion: Findings from the European Social Survey (2014–16) to inform the 2018 Synod of Bishops*. Twickenham, UK: Benedict XVI Centre for Religion and Society, St Mary's University.
- Čakl, O. (2005). Metodologický rozhovor o teorii fikčních světů s Vlastimilem Zuskou. *Aluze: revue pro literaturu, filozofii a jiné*, 9(2), 39–46.
- Corbin, H. (2007). *Mundus imaginális, aneb Imaginární a imaginální* (J. Tošovský, Trans.). Praha: Malvern.
- Čech, P. (2019). *O Červenáčkoví*. [Havlíčkův Brod]: Petrkov.

- Červenka, J. (1965). Může být člověk chlapcem nadosmrti? *Zlatý máj*, 9(1), 12–16.
- Červinka, J. (2020). *Poselství ze Stínadel*. Praha: Albatros.
- Diesing, H. (2011). *Český komiks 01. poloviny 20. století*. Praha: Verzone.
- Doležel, L. (1991). *Strukturální tematologie a sémantika možných světů: případ dvojníka*. Česká literatura, 39(1), 1–13.
- Doležel, L. (2003). *Heterocosmica: Fikce a možné světy*. Praha: Karolinum.
- Doušek, P. (1986). Foglarovky ano, nebo ne? *Rovnost*, 101(267), 1 a 4.
- Drahanská, P. (2020). *Učení prožitkem: Jak postavit vaše rozvojové, výchovné a vzdělávací programy na prožitku*. Račice: Petra Drahanská.
- Dvorský, M. (2011). *Mýtus zvaný Stínadla: Rychlé šípy, Vontové a hlavolam – realita versus fikce* (2., rozš. vyd. ed.). Praha: Zdeněk Bauer.
- Dyson, A. H. (2001). Where are the childhoods in childhood literacy? An exploration in outer (school) space. *Journal of Early Childhood Literacy*, 1(1), 9–39. doi:10.1177/14687984010011002
- Eliade, M. (1993). *Mýtus o věčném návratu: archetypy a opakování* (E. Strebingerová, Trans.). Praha: OIKOYMENH.
- Eliade, M. (2006). *Posvátné a profánní* (F. Karfík, Trans. 2 ed.). Praha: OIKOYMENH.
- Epos o Gilgamešovi*. (1997). (L. Matouš, Trans. 4th ed.). Praha: Mladá fronta.
- Fafejta, M. (2007). Analýza role žen, dívek a Mirka Dušina v Rychlých šípech: obsahová analýza Rychlých šípů. In I. Jirásek (Ed.), *Fenomén Foglar* (pp. 161–168). Praha: Prázdňinová škola Lipnice.
- Fafejta, M. (2016). *Sexualita a sexuální identita: sociální povaha přirozenosti*. Praha: Portál.
- Filípek, J., & Blažek, J. (2017a). *Hlavolam ze Stínadel*. Brno: SPJF ve spolupráci s Nakladatelstvím Josef Vybíral.
- Filípek, J., & Blažek, J. (2017b). *Povstání Vontů*. [Žalkovice]: Josef Vybíral.
- Fink, E. (1993). *Hra jako symbol světa*. Praha: Český spisovatel.
- Foglar, J. (1996). *Chata v Jezerní kotlině*. Praha: Olympiia.
- Foglar, J. (1997). *Záhada hlavolamu*. Praha: Olympiia.
- Foglar, J. (1998). *Jestřábe, vypravuj...* Praha: Olympiia.
- Foglar, J. (1999). *Když Duben přichází*. Praha: Olympiia.
- Foglar, J. (2001a). *Dobrodružství v Zemi nikoho*. Praha: Olympiia.
- Foglar, J. (2001b). *Kronika Ztracené stopy*. Praha: Olympiia.
- Foglar, J. (2002). *Poklad Černého delfína*. Praha: Olympiia.
- Foglar, J. (2003a). *Hoši od Bobří řeky*. Praha: Olympiia.
- Foglar, J. (2003b). *Rychlé šípy* (2. vydání – dotisk ed.). Praha: Olympiia.
- Foglar, J. (2003c). *Svorní gambusíni a jiné příběhy*. Praha: Olympiia.
- Foglar, J. (2004). *Modrá rokle*. Praha: Olympiia.
- Foglar, J. (2005a). *Devadesátka pokračuje*. Praha: Olympiia.
- Foglar, J. (2005b). *Přístav volá*. Praha: Olympiia.
- Foglar, J. (2005c). *Stínadla se bouří*. Praha: Olympiia.
- Foglar, J. (2005d). *Tajemství Velkého Vonta*. Praha: Olympiia.
- Foglar, J. (2005e). *Život v poklusu*. Praha: Olympiia.
- Foglar, J., & Čermák, M. (2019). *Rychlé šípy*. Praha: Václav Vávra.
- Foglar, J., & Fischer, J. (2021). *Rychlé šípy Jaroslava Foglara a Jana Fischera*. Praha: Albatros.

- Foglar, J., Chour, J., & Zapletal, M. (1997). *Etapové hry*. Liberec: Skauting.
- Foret, M., Kořínek, P., Prokůpek, T., & Jareš, M. (Eds.). (2012). *Studia komiksu: možnosti a perspektivy*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Gintel, A. (1973). Gymnasion: část druhá – atmosféra. *Metodické listy pro pobyt v přírodě*, 3(3), 6–7.
- Gintel, A. (1986). Moderní formy výchovy v přírodě. *Teorie a praxe tělesné výchovy*, 34(9), 518–520.
- Hábl, J. (2010). Lekce z lidskosti: Antropologické inspirace z díla Jana Amose Komenského. *Pedagogická orientace*, 20(1), 5–15.
- Hábl, J. (2017). *Aby člověk neupadal v nečlověka: Komenského pedagogická humanizace jako antropologický problém*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Hájek, B., Hofbauer, B., & Pávková, J. (2008). *Pedagogické ovlivňování volného času: současné trendy*. Praha: Portál.
- Halas, J. (2000). ... od plantážníka ze všech plantážníků neplantážníkovatějšího... In J. Hojer & V. Černý (Eds.), *Jestřábe, díky: Jaroslavu Foglarovi Hoši od Bobří řeky a přátelé* (pp. 124–127). Praha: Nakladatelství Ostrov.
- Hamanová, R., & Lábusová, D. (Eds.). (2008). *K fenoménu Jaroslav Foglar: Sborník příspěvků z konference Fenomén Jaroslav Foglar*. Praha: Památník národního písemnictví.
- Hanuš, R., & Haková, J. (Eds.). (2021). *Praktická učebnice zážitkové pedagogiky: Instruktorový slabikář – metodická příručka pro všechny, kdo organizují kurzy zážitkové pedagogiky*. Praha: Nadace Pangea.
- Hanuš, R., & Chytilová, L. (2009). *Zážitkově pedagogické učení*. Praha: Grada.
- Heller, J., & Mrázek, M. (1988). *Nástin religionistiky. Uvedení do vědy o náboženstvích*. Praha: Kalich.
- Hogan, J. (1999). *Meč Vontů*. Praha: Leprez.
- Hojer, J., & Černý, V. (Eds.). (2000). *Jestřábe, díky: Jaroslavu Foglarovi Hoši od Bobří řeky a přátelé*. Praha: Ostrov.
- Holec, O. (2007). Příběh Lipnice. *Gymnasion: časopis pro zážitkovou pedagogiku*, 4(1), 105–109.
- Homéros. (1996). *Odysseia* (O. Vaňorný, Trans. 14th ed.). Praha: Petr Rezek.
- Homéros. (2007). *Íliás* (O. Vaňorný, Trans.). Praha: Nakladatelství Petr Rezek.
- Horyna, B. (1994). *Úvod do religionistiky*. Praha: ISE.
- Hosnedl, J. (2018). *Ženy a dobrodružství Bohumila Konečného*. Plzeň: Středoškolský klub ASK ČR při Gymnáziu.
- Hošek, P. (2017). *Evangelium podle Jaroslava Foglara*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Hošek, P. (Ed.) (2018). *Duchovní rozměr fenoménu Foglar*. Praha: Dingir.
- Hrnčíř, S. (1999). *Ostrov Uctivačů ginga: po stopách neznámých příběhů Rychlých šípů*. Praha: Ostrov.
- Hrnčíř, S. (2000). *Poklad Uctivačů ginga: Tajemství neviditelného srubu*. Praha: Ostrov.
- Hrnčíř, S. (2005). *Maják Uctivačů ginga: Bratrstvo ztraceného talismanu*. Praha: Ostrov.
- Hurych, E. (2018). Sakralita pohybu v díle Jaroslava Foglara. In P. Hošek (Ed.), *Duchovní rozměr fenoménu Foglar* (pp. 89–142). Praha: Dingir.
- Hybler, M. (1992). K symbolismu pětice v literatuře: srovnání Poláčka a Foglara. In J. Lopatka (Ed.), *Ptáci vítají jítro zpěvem, poddůstojníci řvaním: Záznam sympózia ke stému výročí narození Karla Poláčka* (pp. 109–113). Praha – Rychnov nad Kněžnou: Klub Obratník a Městský úřad v Rychnově nad Kněžnou.
- [Hybler, M.] M. H. (1987). Jaroslav Foglar: Tajemství Velkého Vonta. *Svědectví*, 20(80), 944–946.
- Hykisch, A. (1964). Jaroslav Foglar a Slovensko. *Zlatý máj*, 8(6–7), 247–250.
- Chlup, O., Kubálek, J., & Uher, J. (Eds.). (1939). *Pedagogická encyklopedie, II. díl*. Praha: Novina, tiskařské a vydavatelské podniky.
- Chlup, O., Kubálek, J., & Uher, J. (Eds.). (1940). *Pedagogická encyklopedie, III. díl*. Praha: Novina, tiskařské a vydavatelské podniky.

- Izera, M. (2020). *Téma pro foglarovce: Nálepky*. Praha: Martin Izera vlastním nákladem.
- Janka, O. (2002). *Bernard od Šíleného koně*. Praha: Ostrov.
- Janský, K. D. (1990). Nakonec stejně rozhodnou děti. *Rovnost*, 105(150), 5.
- Jareš, S. (1964). Jsem pro Foglara. *Zlatý máj*, 8(8–9), 406–407.
- Jirásek, I. (2007a). Impulsy Jaroslava Foglara pro současné (zážitkové) pedagogy. *e-Pedagogium*, 7(4), 47–62.
- Jirásek, I. (2007b). Prototyp zážitkového pedagoga. In I. Jirásek (Ed.), *Fenomén Foglar* (pp. 25–83). Praha: Prázdňinová škola Lipnice.
- Jirásek, I. (2007c). Výchova ke zdravému životnímu stylu prostřednictvím idejí (návodů) Jaroslava Foglara. *Pedagogická orientace*, 17(3), 30–41.
- Jirásek, I. (2013). Verticality as non-religious spirituality. *Implicit Religion*, 16(2), 191–201.
- Jirásek, I. (2017). Foglar podle metodiky hodnocení české vědy. *Sborník nezávislých foglarovců*, 6, 4–5.
- Jirásek, I. (2018). Rychlé šípy, „mundus imaginalis“ a implicitní náboženství. In P. Hošek (Ed.), *Duchovní rozměr fenoménu Foglar* (pp. 143–197). Praha: Dingir.
- Jirásek, I. (2019a). Atmosféra jako duchovní průnik silokřivek kurzu. *Gymnasion: časopis pro zážitkovou pedagogiku*, 13(2), 19–24.
- Jirásek, I. (2019b). *Zážitková pedagogika: Teorie holistické výchovy (v přírodě a volném čase)*. Praha: Portál.
- Jirásek, I. (2020a). Does Alvarez truly need only the brave and the strong? Jaroslav Foglar and experiential education for boys in Bohemia. *History of Education*, 49(6), 856–869. doi:10.1080/0046760X.2020.1739761
- Jirásek, I. (2020b). Holistic leisure education through the Czech Rapid Arrows comics. *Journal of Graphic Novels and Comics*, 1–15. doi:10.1080/21504857.2020.1773884
- Jirásek, I. (Ed.) (2007d). *Fenomén Foglar*. Praha: Prázdňinová škola Lipnice.
- Jirásek, I., Němec, J., & Macků, R. (2021). Implicitně náboženské aspekty dětské literatury Jaroslava Foglara. *Religio: revue pro religionistiku*, 29(1), 33–55. doi:10.5817/Rel2021-1-2
- Jírek, B. (1964). Počítejme s Foglarem. *Zlatý máj*, 8(11), 504–507.
- Jung, C. G. (1997). *Archetypy a nevědomí* (E. Bosáková, K. Černá, & J. Černý, Trans. Vol. II.). Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Kaplánek, M. (2013). *Animace: Studijní text pro přípravu animátorů mládeže*. Praha: Portál.
- Klíma, I. (1952). Odhalujeme tajemství chaty děsu. *Mladá fronta*, 8(185), 2.
- Kohoutek, R. (1990). Jaroslav Foglar a pedagogická psychologie. *Rovnost*, 105(137), 5.
- Kohoutek, R. (2007). Jak lze využívat díla Jaroslava Foglara v odborné poradenské práci s normálními i problémovými (dificilními) dětmi a ve zdravotnické prevenci. In I. Jirásek (Ed.), *Fenomén Foglar* (pp. 200–205). Praha: Prázdňinová škola Lipnice.
- kolektiv autorů. (2011). *Obrazový soupis díla Jaroslava Foglara*. Praha: Antikvariát u Léona Cliftona.
- Komárek, K. (2008). K jazyku a poetice Foglarových próz. In R. Hamanová & D. Lábusová (Eds.), *K fenoménu Jaroslav Foglar* (pp. 67–74). Praha: Památník národního písemnictví.
- Komárek, S. (2001). Fetvy. *Salon: literární příloha Práva*, 232, 2.
- Komárek, S. (2003). Jestřáb a kuřátka. *Mír s mloky* (pp. 105–111). Brno: Petrov.
- Kotyk, P., & Lábusová, D. (Eds.). (2012). *Jaroslav Foglar – Jestřáb kronikářem*. Praha: Gutenberg a Památník národního písemnictví.
- Koutníková, M., & Wiegerová, A. (2017). *Využití komiksů v podmínkách mateřských škol*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati, Fakulta humanitních studií.
- Kovářík, M. (1964). Přejde Foglarův Duben? *Zlatý máj*, 8(5), 208–213.
- Kovářík, V. (1964). O chlapcích, jací skutečně jsou? *Zlatý máj*, 8(4), 157–159.

- Kraclová, P. (2007). Jaroslav Foglar očima kritiků. In I. Jirásek (Ed.), *Fenomén Foglar* (pp. 175–183). Praha: Prázdňinová škola Lipnice.
- Krajhanzl, J. (2014). *Psychologie vztahu k přírodě a životnímu prostředí: Pět charakteristik, ve kterých se lidé liší*. Brno: Lipka – školské zařízení pro environmentální vzdělávání ve spolupráci s Masarykovou univerzitou.
- Krajhanzl, J., Chabada, T., & Svobodová, R. (2018). *Vztah české veřejnosti k přírodě a životnímu prostředí: Reprezentativní studie veřejného mínění*. Brno: Masarykova univerzita.
- Kučerová, S. (1998). Metody mravní výchovy. In S. Střelec (Ed.), *Kapitoly z teorie a metodiky výchovy* (pp. 78–98). Brno: Paido.
- Ládek, J., & Pavelka, R. (2010). *Encyklopedie komiksu v Československu 1945–1989*. Praha: XYZ.
- Ládek, J., & Pavelka, R. (2012). *Encyklopedie komiksu v Československu 1945–1989, 2*. Praha: XYZ.
- Lambirth, A. (2003). "They get enough of that at home": understanding aversion to popular culture in schools. *Reading Literacy and Language*, 37(1), 9–13. doi:10.1111/1467-9345.3701003
- Lao-c'. (1971). *O Tao a ctnosti* (B. Krebsová, Trans.). Praha: Odeon.
- Lindsay, J., & Boyle, P. (2017). The conceptual penis as a social construct. *Cogent Social Sciences*, 3(1), 1330439. doi:10.1080/23311886.2017.1330439
- Lipčík, R. (1988). Řekni mi, co čteš... *Mladý svět*, 30(16), 6–7.
- Lopatka, J. (1991). Sláva a úskalí amatérismu. In J. Lopatka (Ed.), *Předpoklady tvorby* (pp. 174–182). Praha: Československý spisovatel.
- Mareš, J. (2018). Jestřáb mezi trampy: Jaroslav Foglar a hybridita českého trampingu. *Historie – Otázky – Problémy*, 10(2), 118–148.
- Mátlová, Š. (2012). *Výchovné metody v literárním díle Jaroslava Foglara*. (Bakalářská práce), Masarykova univerzita, Brno.
- Matocha, V. (2018). *Prašina*. Praha: Paseka.
- Matocha, V. (2019). *Prašina: Černý merkurit*. Praha: Paseka.
- Matocha, V. (2020). *Prašina: Bílá komnata*. Praha: Paseka.
- Maurer, P. (2013). *Ježek v kleci: Dosud nepublikovaný rozhovor Pavla Maurera s Jaroslavem Foglarem 1982–1985*. Praha: MauMau.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, Self and Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mikulášek, A. (2008). K tematice a poetice Foglarovy Chaty v Jezerní kotlině. In R. Hamanová & D. Lábusová (Eds.), *K fenoménu Jaroslav Foglar* (pp. 45–66). Praha: Památník národního písemnictví.
- Mrva, J. (1990a). Diagnóza 780: Ztráta paměti. *Rovnost*, 105(142), 5.
- Mrva, J. (1990b). Foglarovsky ano, nebo ne? *Rovnost*, 105(103), 5.
- Mrva, J. (1990c). *Jaroslav Foglar*. Kroměříž: Okresní knihovna.
- Nečasová, D. (2008). Dějiny žen či gender history?: Možnosti, limity, východiska. *Dějiny – Teorie – Kritika*(1), 81–102.
- Němec, I. (2008). Jaroslav Foglar ze všech stran. *Pedagogická orientace*, 18(4), 117–121.
- Němec, J. (1998). Hra v zrcadle výzkumné sondy. *Pedagogická orientace*, 8(3), 66–80.
- Němec, J. (2007). Jaroslav Foglar a jeho čtenářské kluby. In I. Jirásek (Ed.), *Fenomén Foglar* (pp. 208–217). Praha: Prázdňinová škola Lipnice.
- Němečková, K. (2016). *Kapitoly k nenáboženské spiritualitě* (Vydání první ed.). Praha: Carpe Momentum.
- Nešpor, Z. R. (2003). Česká folková hudba 60.–80. let 20. století v pohledu sociologie náboženství. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 39(1), 79–97.
- Nezkusil, V. (1991). Rozpory Foglarova světa: k prvnímu soubornému vydání „stinadel-ských“ příběhů. *Zlatý máj*, 35(3), 157–163.

- Nosek–Windy, V. (1999). *Jestřábí perutě: povídaní o foglarovkách*. Praha: Olympia.
- Nosek–Windy, V. (2003). Ediční poznámka. In J. Foglar (Ed.), *Rychlé šípy* (2. vydání – dotisk ed., pp. 323–339). Praha: Olympia.
- Nosek–Windy, V. (2017). Vzpomínka na Jaroslava Foglara. In J. Filípek, T. Hejna, S. Janov, Menhart, V. Nosek–Windy, J. Polák, M. Teslevič, M. Vraspír, & K. Zelničec (Eds.), *S Jestřábem v srdci* (pp. 61–64). Velké Přílepy: Olympia.
- Novotný, P. (2019). *Foglarovské turistické známky*. Retrieved 11. 10. 2020 from <https://foglarweb.skauting.cz/clanky.php?id=107>
- Ogier, S., & Ghosh, K. (2018). Exploring student teachers' capacity for creativity through the interdisciplinary use of comics in the primary classroom. *Journal of Graphic Novels & Comics*, 9(4), 293–309. doi:10.1080/21504857.2017.1319871
- Pecina, M. (2021). Jasně barvy! *Rychlé šípy Jaroslava Foglara a Jana Fischera* (pp. 241–251). Praha: Albatros.
- Petrů, E. (2000). *Úvod do studia literární vědy*. Olomouc: Rubico.
- Pírek, Z. (1990). *Čtenářské kluby Jaroslava Foglara*. Brno: Delfin.
- Platón. (1996). *Ústava* (F. Novotný, Trans.). Praha: OIKOYMENH.
- Pludek, A. (1964). Chodí pešek okolo. *Zlatý máj*, 8(8–9), 402.
- Polák, J. (2003). *Poselství žlutého kvítka*. Praha: Olympia.
- Pospiszyl, T. (2008). *Bimba – dobrodružství Bohumila Konečného*. Řevnice: Arbor vitae.
- Prknářová, A. (2020). *Saturnin a Stínadla, aneb Setkání Lídy Baarové a Adiny Mandlové v Havlově vaně*. Praha: Práh.
- Prokop, V. (1995). *Ilustrátor Zdeněk Burian: Monografie a soupis díla*. Praha: Nakladatelství Ostrov.
- Prokop, V. (2005). *Zdeněk Burian*. Praha: Gallery.
- Prokůpek, T. (2021). Jan Fischer – spolutvůrce komiksově legendy *Rychlé šípy Jaroslava Foglara a Jana Fischera* (pp. 253–285). Praha: Albatros.
- Prokůpek, T. (Ed.) (2018). *Rychlé šípy a jejich úžasná nová dobrodružství*. Praha: Filip Tomáš – Akropolis.
- Prokůpek, T., Kořínek, P., Foret, M., & Jareš, M. (2014). *Dějiny československého komiksu 20. století*. Praha: Akropolis.
- Průcha, J. (1997). *Moderní pedagogika*. Praha: Portál.
- Průcha, J., Walterová, E., & Mareš, J. (1998). *Pedagogický slovník*. Praha: Portál.
- Rába, J. (2005). *Jaroslav Foglar v hádankách a vzpomínkách*. Praha: Ostrov.
- Rambousek, J. (2002). Diskuse o Jaroslavu Foglarovi. *Ladění: časopis pro teorii a kritiku dětské literatury*, 7(4), 8–11.
- Richter, V., & Houšková, Z. (2004). *Nejoblíbenější kniha obyvatel České republiky* (online). <http://www.mojekniha.cz/>
- Sadecký, P. (1964). Proč mlčí Jaroslav Foglar? *Zlatý máj*, 8(3), 105–108.
- Scanlon, M. J. (2015). The work of comics collaborations: Considerations of multimodal composition for writing scholarship and pedagogy. *Composition Studies*, 43(1), 105–130.
- Skrobiszewska, H. (1964). Knihy Jaroslava Foglara v Polsku. *Zlatý máj*, 8(8–9), 403–405.
- Sládek, O. (2004). Fiktivní a fikční světy: Několik poznámek k teoretickým přístupům Felixe Vodičky a Lubomíra Doležala. In A. Jedličková (Ed.), *Felix Vodička 2004* (pp. 99–106). Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR.
- Sládek, O. (2008). Role mýtu v díle Jaroslava Foglara. In R. Hamanová & D. Lábusová (Eds.), *K fenoménu Jaroslav Foglar* (pp. 25–36). Praha: Památník národního písemnictví.
- Smahel, R. (2007). Přínos díla Jaroslava Foglara pro pozitivní výchovu dětí a mládeže. In I. Jirásek (Ed.), *Fenomén Foglar* (pp. 206–207). Praha: Prázdňinová škola Lipnice.

- Smékal, V. (1986). Výchova a pobyt v přírodě. *Teorie a praxe tělesné výchovy*, 34(6), 358–362.
- Sohr, S. (1968). *Zase zní píseň úplňku: Vyprávění o Jaroslavu Foglarovi*. Ostrava: Puls.
- Sokol, J. (2004). *Člověk a náboženství: proměny vztahu člověka k posvátnému*. Praha: Portál.
- [Stegbauer], J. (2009). Rychlé šípy u železničního mostu: Premiéra pokladu z archivu. *Sborník nezávislých foglarovců*, 1, 13.
- Stejskal, V. (1962). *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy.
- Stejskal, V. (1964). Jaroslav Foglar aneb výchova snadno a rychle. *Zlatý máj*, 8(6–7), 241–244.
- Studenovský, T., & Bláha, J. (2000). *Slovník českých autorů knih pro chlapce (a nejen pro ně)*. Praha: Ostrov.
- Sýs, K. (1987). Chlapci, slibme si... (Rozhovor s Jaroslavem Foglarem k jeho 80. narozeninám). *Tvorba – Literární příloha Kmen*, 56(25), 4.
- Sýs, K. (1990). Jen to sved'te na mě, pánové! *Rovnost*, 105(131), 5.
- Šantora, R. (Ed.) (2014). *Skautský oddíl: 2. a 5. pražský oddíl Junáka – Jaroslav Foglar a Jaroslav Novák, 1913–2013*. Praha: Junák – svaz skautů a skautek ČR, Tiskové a distribuční centrum a Mladá fronta.
- Šlik, P. H. (2021). *Zkáza Jezerní kotliny*. Praha: Albatros.
- Špačková, E. (2019). Prokletý básník betonu, slunce a oblohy. In A. Gintel (Ed.), *Zahrady pozemských radostí: Pohled z dějin výchovy v přírodě* (pp. 238–247). Praha: Gasset.
- Štampach, I. O. (2006). Nahradila spiritualita náboženství? In H. Babyrádová & J. Havlíček (Eds.), *Spiritualita: Fenomén spirituality z pohledu filosofie, religionistiky, teologie, literatury, teologie a dějin umění, pedagogiky, sociologie, antropologie, psychologie a výtvarných umělců* (pp. 99–105). Brno: Masarykova univerzita.
- Tichý, J. (1964). Kritiky nečtěteli. *Zlatý máj*, 8(8–9), 398–401.
- Toman, J. (2008). Foglarova torba pro mládež v proměnách doby a literární kritiky. In R. Hamanová & D. Lábusová (Eds.), *K fenoménu Jaroslav Foglar* (pp. 81–98). Praha: Památník národního písemnictví.
- Toman, V. (2005). *Můj život s abc – ábíčkem*. Praha: Ostrov.
- Toman, V. (2007). Čtenářské kluby ABC: O Jaroslavu Foglarovi trochu jinak. In I. Jirásek (Ed.), *Fenomén Foglar* (pp. 218–225). Praha: Prázdňinová škola Lipnice.
- Továrek, F. (1964). Něco na tom bude. *Zlatý máj*, 8(10), 452–455.
- Trnová, E., Janko, T., Trna, J., & Pešková, K. (2016). Typy vzdělávacích komiksů a analýza jejich edukačního potenciálu pro přírodovědnou výuku. *Scientia in Educatione*, 7(1), 49–64.
- Uherková, D., & Úlovcová, H. (1993). Co se čte ve veřejných knihovnách. *Čtenář: měsíčník pro práci s knihou*, 45(9), 282–293.
- Urbanová, S., & Matýsková, B. (1992). *Jaroslav Foglar (tematická jednotka pro základní školy)*. Ostrava: Item.
- Vacke, V. (1988). Svět pouze pro chlapce? *Kmen*, 1(40), 1 a 3.
- Vacke, V. (1990a). Foglar je jen jeden. *Rovnost*, 105(114), 5.
- Vacke, V. (1990b). Šlo o pogrom na „okrajové“ žánry: ještě na téma Foglar. *Rovnost*, 105(139), 5.
- Vachala, B. (1992). *Moudrost starého Egypta*. Praha: Knižní podnikatelský klub.
- Vápenka, I. (1994). *Foglarovské odznaky: S přílohami „hlavolamy“ – „vlajky“*. Ostrava – Praha: Tramp.
- Vavřík, Z. (1964). Jaroslav Foglar. Proč ne? *Zlatý máj*, 8(6–7), 244–246.
- Vědecké hymny*. (1948). (O. Friš, Trans.). Praha: Symposion.
- Velinský, J. (2013). *Poslední tajemství Jana T.* (Druhé vydání ed.). Praha: Miloš Uhlíř – Baset.
- Vlašín, Š. (Ed.) (1984). *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel.
- Všetička, F. (2000). Román Jaroslava Foglara. *Ladění: časopis pro teorii a kritiku dětské literatury*, 5(3), 2–5.

Vučka, T. (2015). *Cesta za modrým světlem: Meditace nad texty Jaroslava Foglara*. Příbram: Pistorius & Olšanská.

Vučka, T. (2018). Krása, touha a lyrické tóny v prózách Jaroslava Foglara. In P. Hošek (Ed.), *Duchovní rozměr fenoménu Foglar* (pp. 199–220). Praha: Dingir.

Vyleta, P. (2010). Milý pane farář! *Sborník nezávislých foglarovců, 2*, 18–23.

Waardenburg, J. (1997). *Bohové zblízka: Systematický úvod do religionistiky* (D. Antalík, Trans.). Brno: Masarykova univerzita.

Ward, B. A., & Young, T. A. (2011). Reading graphically: Comics and graphic novels for readers from kindergarten through high school. *Reading Horizons, 50*(4), 283–296.

Wiegerová, A., & Navrátilová, H. (2017). Let's not be scared of comics (Researching possibilities of using conceptual comics in teaching nature study in kindergarden). *Procedia – Social and Behavioral Sciences, 237*, 1576–1581. doi:10.1016/j.sbspro.2017.02.248

Wilson, C. (2013). Why I teach comics in elementary school. *Knowledge Quest, 41*(3), 64–65.

Yannicopoulou, A. (2004). Visual aspects of written texts: Preschoolers view comics. *L1 Educational Studies in Language and Literature, 4*(2–3), 169–181. doi:10.1007/s10674-004-1024-9

Zachariáš, J. (2007). *Stoletý hoch od Bobří řeky: Dobrodružství života a metod Jaroslava Foglara – legendy dětské zájmové činnosti*. Praha: Ostrov.

Zapletal, M. (2007). *Záhady a tajemství Jaroslava Foglara*. Praha: Euromedia Group – Knižní klub.

Zapletal, M. (Ed.) (2000). *Hry Jaroslava Foglara*. Praha: Olympia.

Zikmund-Lender, L. (2009). Foglar, ideologie a „teplí hoši“. *Colour Planet*. Retrieved 20. 10. 2020 from Colour Planet website: <https://web.archive.org/web/20100122231013/http://www.colour-planet.cz/60318-foglar-ideologie-a-tepli-hosi>

O autorech

prof. PhDr. Ivo Jirásek, Ph.D.

(1964) přednáší na *Fakultě tělesné kultury Univerzity Palackého* v Olomouci a na *Fakultě humanitních studií Univerzity Tomáše Bati* ve Zlíně. Zabývá se filosofickou kinantropologií (filosofií sportu), fenoménem spirituality a výchovou v přírodě v diskurzu zážitkové pedagogiky. Několik desetiletí spolupracoval s *Prázdninovou školou Lipnice*, spoluzakládal a dlouhá léta v roli šéfredaktora vedl časopis *Gymnasion*. Publikuje na pomezí oborů pedagogika, kinantropologie a filosofie, např. v časopisech *Environmental Education Research; Journal of Adventure Education and Outdoor Learning; Leisure Sciences; Sport, Ethics and Philosophy* a další. ORCID: orcid.org/0000-0003-1244-5237

doc. PhDr. Jiří Němec, Ph.D.

(1970) je děkanem *Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity* v Brně. Je garantem oboru Sociální pedagogika a volný čas, vyučuje pedagogickou metodologii a pedagogiku volného času. Jeho výzkumným zájmem je vzdělávání sociálně znevýhodněných žáků a témata spojená s rozvojem vzdělávání ve sféře neformální edukace. Publikuje zejména v pedagogických časopisech *Pedagogická orientace; Sociální pedagogika; Orbis scholae; Gymnasion* aj.

ORCID: orcid.org/0000-0003-1347-0020

Mgr. Richard Macků, DiS., Ph.D.

(1981) je odborným asistentem na *Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity* v Českých Budějovicích. Ve své práci se věnuje odborné reflexi otázek výchovy ve volném čase, zejména využití nedirektivních výchovných přístupů a herních a zážitkových metod. Publikuje v pedagogických a teologických časopisech, např. *Pedagogická orientace; E-Pedagogium; Caritas et Veritas* apod.

ORCID: orcid.org/0000-0002-0881-7694

Foglar v nás:

Záhada hlav a lomu

prof. PhDr. Ivo Jirásek, Ph.D.

doc. PhDr. Jiří Němec, Ph.D.

Mgr. Richard Macků, DiS., Ph.D.

Vydala Masarykova univerzita, Žerotínovo nám. 617/9, 60177 Brno

Grafický návrh a sazba Michal Stránský

1., elektronické vydání, 2021

ISBN 978-80-210-8635-7

Předložená kniha se v dalších letech zřejmě stane základem pro další foglarovská bádání. Věřím, že se autorům podaří vydáním jejich knihy přispět k jednomu z jejich hlavních cílů – otevřít debatu v pedagogice, jež by přispěla k systematickému zkoumání Foglarových metod a z nich plynoucích pedagogických úspěchů.

prof. PhDr. Stanislav Balík, Ph.D.

Kniha zpracovává u nás pohříchu opomíjenou problematiku Foglarova díla a jeho – především pedagogického – působení a vlivu. Má interdisciplinární charakter – zahrnuje expertizy z oblasti komiksových studií, literárních věd, religio-
nistiky a pedagogiky. V souhrnu tak přináší ucelený pohled na Foglarovo dílo s akcentem na jeho výchovné souvislosti. Zvláštní ocenění si zaslouží fakt, že vedle textových analýz je založena na empirickém výzkumu (dotazníkovém šetření) mezi čtenáři Foglarova díla. Předpokládám, že bude vyhledávanou publikací jak v odborných kruzích, tak ve veřejnosti.

prof. PhDr. Mgr. Tomáš Janík, Ph.D.

Monografická studie Foglar v nás: Záhada hlav a lomu představuje inovativní badatelský počín na poli odborného zkoumání literárního a výchovného díla Jaroslava Foglara. Autoři uspořádávají vědecký rozhovor nad literárním a pedagogickým odkazem tohoto spisovatele podle nového klíče, a sice podle jednotlivých vědních oborů, které se jím ze svých oborových perspektiv a s použitím vlastních metodologických nástrojů zabývají. Dalším zásadním přínosem předložené monografie je provedení empirického průzkumu, analýza a interpretace jeho výsledků ve vztahu k hlavní badatelské otázce předložené monografické studie. Měření a hodnocení transformativního a formativního účinku Foglarova díla na čtenáře je takto položeno na empirický základ, který představuje důležitou korekci pro teoretické či spekulativní interpretace. Monografii považuji za vynikající vědecké dílo.

prof. Pavel Hošek, Ph.D.